

ΔΗΜΩΔΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΣΕΙΡΑ Γ'

ΠΕΡΙ ΗΘΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ

Δ' *

Είπομεν ὅτι ἡ ἠθικὴ κυριότης ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ὅτι πάντα τὰ ἄλλα καθήκοντα ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὸ δεύτερον, τὸν λόγον. Ἄρα ὀφείλομεν διὰ τῆς ἠθικῆς κυριότητος νὰ ἐνισχύσωμεν πρὸ πάντων τὸν λόγον, ὅπως ἴδωμεν σαφέστερον τί ἐντέλλεται ἡμῖν, καὶ τὰ ἐντάλματα αὐτοῦ ἔχωμεν ὡς μόνον ὁδηγὸν ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἐν παντὶ ἔργῳ καὶ διανοήματι. Ὀφείλομεν ἐπομένως ν' ἀπομακρύνωμεν καὶ νὰ καταβάλλωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἐπισκιάσῃ τὴν λάμψιν τοῦ θείου τούτου φωτός ἢ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἰσχύν του· καὶ οὐδὲν ἄλλοιοῖ τοσοῦτον τὴν λογικὴν ἡμῶν φύσιν καὶ καθιστᾷ ἡμᾶς καὶ αὐτῶν τῶν κτηνῶν ὑποδεεστέρους, ὅσον ἡ ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐπικράτησις τοῦ σώματος. Ἡ εἰς τὸ σῶμα ὑποδούλωσις τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἐσχάτη ἐξαχρείωσις, διότι ἀνατρέπει τὴν τῆς φύσεως τάξιν, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ζωογονεῖ καὶ διοικεῖ τὸ σῶμα πρὸς σκοπὸν ἀνώτερον τῆς σωματικῆς ζωῆς. Ἡ ζωὴ τοῦ σώματος περιορίζεται εἰς τὴν μόρφωσιν, συντήρησιν, ἀνάπτυξιν καὶ πολλαπλασίασιν αὐτοῦ διὰ τῶν λειτουργιῶν εἰς ἃς τὰ ὄργανα αὐτοῦ προωρίσθησαν· ἀλλ' ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἐπ' ἀπειρον ἐπέκτασις τῆς γνώσεως, ἡ προοδευτικὴ ἀνακάλυψις τοῦ ἀληθοῦς, ἡ συναίσθησις καὶ πείησις τοῦ καλοῦ καὶ ἡ διὰ τῆςπραγματοποιήσεως τοῦ ἀγαθοῦ ἠθικὴ αὐτῆς τελειότης. Πρὸς ἐπίτευξιν τῶν πολυτίμων τούτων σκοπῶν ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ ἔχῃ ὄργανον ὑποταγμένον τὸ σῶμα, καὶ οὐχὶ νὰ κυριεύηται ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀρετὴ δι' ἧς τὸ μὲν σῶμα ὑποτάσσεται εἰς τὴν ψυχὴν, αὕτη δὲ διατηρεῖ σῶαν τὴν λογικὴν αὐτῆς φύσιν καὶ πλήρη καὶ ἐλευθερὰν τὴν ἰδίαν ἐνεργεσίαν, εἶναι ἡ *σωφροσύνη*, δι' ἧς ἡ ψυχὴ κρατεῖ τοῦ σώματος, καταβάλλει πᾶν ἐκ τῶν σωματικῶν ὀρέξεων πρόσκομμα κατὰ τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῆς τελειοποιήσεως, ὑποχρεοῦσα τὸ σῶμα εἰς αὐτὴν νὰ χρησιμεύσῃ· εἶναι γὰρ ὡμολογῆται *σωφροσύνη τὸ κρατεῖν ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν*, ὡς ἔλεγεν ὁ Πλάτων (Συμπ. 196, c). Ἐντεῦθεν ποικίλα καθήκοντα, ἅτινα εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ὑγιεινὰ παραγγέλματα, διότι καὶ ἐνταῦθα αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι συναΐδουσι πρὸς τὰς ἠθικάς, καὶ μίαν ἐπιστήμην συναποτελοῦσιν ἐν τῇ ἐνότῃ τῆς ἀληθείας. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ σώματος ὀρίζει ἀκριβῶς τοὺς ὄρους τῆς σω-

* 18. σελ. 629.

ματικής υπέρξεως, τῆς σωματικῆς υγείας, τὸ μέτρον ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ προβῆ ἡ ὀργανικὴ ἐνέργεια, καὶ τὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ βοηθήματα πρὸς ῥύθμισιν τῆς ἐνεργείας ταύτης. Περὶ τούτων ἡ ἠθικὴ οὐδὲν ἔχει νὰ διδάξῃ, παραλαμβάνει τὰ διδάγματα τῆς υγιεινῆς, καὶ τὰ ἀναβιβάζει εἰς ἀξίωμα ἠθικῶν καθηκόντων. Τὴν σύμπνοιαν ταύτην τοῦ ὕλικου καὶ ἠθικοῦ στοιχείου πρὸς μόρφωσιν τοῦ τελείου ἀνθρώπου ἀριστα κατενόησαν οἱ ἀρχαῖοι, οὐδέποτε χωρίσαντες τὴν περὶ τὸ σῶμα ἐπιμέλειαν τῆς περὶ τὴν ψυχὴν, καὶ τὸ μὲν σῶμα διετήρουν εὐρωστον διὰ τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων, τὴν δὲ ψυχὴν ἐῤῥύθμιζον διὰ τῆς μουσικῆς ἐν ἧ πᾶσαι αἱ ἐλευθέριαι τέχναι περιλαμβάνοντο. Καὶ οὕτω τὸ μὲν σῶμα καθίσταται πειθήνιον ὄργανον τοῦ πνεύματος, τοῦτο δὲ αὐξάνει τὰς δυνάμεις τοῦ ἀντιλαμβανόμενον καθαρώτερον καὶ πληρέστερον τῆς ὕλικῆς φύσεως, καὶ δραστηριώτερον ἐπ' αὐτῆς ἐνεργοῦν, ἔχει δὲ πρὸς τούτοις πολῦτιμον βοηθὸν τὸ σῶμα κατὰ τὴν ἐξάσκησιν καὶ αὐτῶν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν, τῆς καρτερίας, τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς εἰς πολλὰς ἠθικὰς ἐπιχειρήσεις ἀναγκαίας δραστηριότητος. Διατήρησις καὶ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ πνεύματος, οὗτος εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σωφροσύνης, τοῦ δευτέρου τῶν ἡμετέρων καθηκόντων. Εἰς τὴν σωφροσύνην ἀντίκεινται πᾶσαι αἱ κακίαι δι' ὧν ὑποδουλοῦται ἡ ψυχὴ εἰς τὸ σῶμα, οἶαι, ἡ λαιμαργία, ἡ λαγνεία, ἡ δειλία, ἡ ῥαθυμία· περιλαμβάνονται δὲ ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς γεννῶνται ἕτεραι ἀρεταὶ ὅσαι ὑποθέτουσι τὴν ἐπὶ τοῦ σώματος κυριαρχίαν τῆς ψυχῆς, οἶαι, ἡ εὐτολμία, ἡ φιλοπονία, ἡ ὀλιγάρκεια, ἡ λιτότης κλ. Ἄλλ' ἡ ἠθικὴ κυριότης ἵνα διατηρήσῃ σῶον καὶ ἀνελλιπέως τὸ φῶς τοῦ λόγου πρέπει νὰ ἐξασκηθῇ καὶ ἐπὶ ἐτέρου στοιχείου τῆς ἡμετέρας φύσεως, ὅπερ ἐν μέρει μὲν ἐκ τοῦ σώματος προκύπτει, ἐν μέρει δὲ ἐκ τῆς ψυχῆς, καὶ καθίσταται ἰσχυρὸν καὶ δυσκατάβλητον ἐλατήριον πράξεων παντοίων, καὶ διὰ τοῦτο ὑπὲρ πᾶν ἕτερον ἀπαιτεῖ τὴν χαλίνωσιν καὶ διεύθυνσιν τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι τὸ πάθος καὶ τὸ πρὸς ῥύθμισιν αὐτοῦ καθῆκον εἶναι τὸ τῆς μετριοπαθείας.

Τί εἶναι τὸ πάθος ;

Ε'

Ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς ψυχῆς εἶδομεν ὅτι ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων παθαίνεται ἡ ψυχὴ, καὶ ἡ ἐντύπωσις μεταβάλλεται διὰ τῆς ἀντιλήψεως εἰς αἰσθησίν, καὶ διακινεῖ ἐν τῷ πνεύματι ὡς ἰδέα. Ἄλλ' ἐκ τῆς ἐντυπώσεως καὶ αἰσθήσεως παράγεται, παρὰ τὸ νοητικὸν στοιχεῖον τῆς ἰδέας, καὶ ἕτερον, τὸ λεγόμενον αἰσθημα, δηλ. εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος κατάστασις τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων ἐξ ὧν προκύπτει, καὶ ὅτε μὲν εἶναι εὐάρεστος, λέγεται ἡδονή, ὅτε δὲ δυσάρεστος, λύπη. Ἄλλον ἀκριβέστερον ὀρισμὸν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν, διότι ἐπὶ τῶν

πρώτων καὶ ἀπλῶν οὐδεὶς ὀρισμὸς. Ἄλλὰ δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν πότε καὶ διατὶ ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος. Ἔχει τὸν πρῶτον χαρακτήρα ὅτε τὸ ἀντικείμενον οὐ ἔχομεν αἰσθησίν συνάδει πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ὀργανισμοῦ, καὶ συντείνει πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἱκανοποιῶν τὰς ἀνάγκας τῶν ὀργάνων, ὧν αἱ λειτουργίαι τελοῦνται τότε ἀνεμπόδιστως καὶ ἐπὶ μείζονι τοῦ σώματος ὠφελείᾳ· ἔχει δὲ τὸν δεύτερον, ὅτε τὸ ἀντικείμενον ἀντενεργεῖ κατὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἀναγκῶν τούτων· ὥστε ἡ ἀνάγκη εἶναι τρόπον τινὰ ἡ κοινὴ πηγὴ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, τῆς μὲν πρώτης, ὅτε πληροῦται, τῆς δὲ δευτέρας, ὅτε παρεμποδίζεται. Καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων προέρχεται τὸ αἰσθημα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τινῶν ἐσωτερικῶν αἰσθήσεων, δι' ὧν ἀγγέλλονται αἱ ἀνάγκαι τοῦ ὀργανισμοῦ, οἶαι αἱ τῆς τροφῆς καὶ τῆς πόσεως, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν τούτων πληρουμένων ἢ μὴ προκύπτει ἐπίσης ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ λύπη. — Ἄλλ' ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη δὲν προέρχονται μόνον ἐκ τοῦ σώματος. Ἐντὸς τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ ὑπάρχει ὁ νοητικὸς καὶ ἠθικὸς ὀργανισμὸς τῆς ψυχῆς, οὗ ὁ σωματικὸς εἶναι ὕλικὴ ἐξωτερικεῖσις, ὅστις ἔχει ἐπίσης ἴδια ὄργανα καὶ λειτουργίας καὶ ποικίλους σκοποὺς καὶ ποικίλας ἀνάγκας, πρὸς ἃς ὡσαύτως ἀντιστοιχοῦσιν ἀντικείμενα θεραπεύοντα αὐτοὺς ἢ ἀντενεργοῦντα κατ' αὐτῶν, καὶ ἐντεῦθεν, παρὰ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς καὶ λύπας, ἕτεραι νοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ ὑπαγόμεναι εἰς τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος. Ψυχὴ ἐν σώματι ἤτοι σῶμα ἐμψυχον εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ δὲν εἶναι παράδοξον ἐὰν τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος εἴς καὶ ὁ αὐτὸς νόμος συνέχει καὶ διοικεῖ, διότι ἐν τῷ τέλος, εἴς ὁ σκοπὸς, ἂν καὶ ποικίλλουσι τὰ πρὸς αὐτὸν μέσα, καὶ ἐκ τοῦ σκοποῦ τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ προκύπτουσιν αἱ ἀνάγκαι, καὶ ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως ἢ μὴ αὐτῶν αἱ ἡδοναὶ ἢ αἱ λύπαι.

Ἐποθέσατε τώρα ἀντικείμενον παράγον μίαν τῶν ἡδονῶν τούτων, οὗ ἐπομένως ἐφίεται ἡ ψυχὴ. Εἶναι πολὺ φυσικὸν ἐὰν τὸ ἀντικείμενον τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἔχῃ ὅσα τὸ δυνατόν περισσότερον ἐν τῇ κατοχῇ αὐτῆς, καὶ ὅσα τὸ δυνατόν περισσότερον ν' ἀπολαύῃ αὐτοῦ. Ἡ προσπάθεια αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη ἐπιθυμία, ἣτις ἐπεταί εἰς τὴν ἔφεσιν καὶ γεννᾷ τὴν ἀγάπην. Παρομοίως, ἐπὶ τῆς ἐναντίας περιπτώσεως ἡ ψυχὴ προσπαθεῖ ν' ἀπομακρύνῃ τὸ παρεμποδίζον καὶ παραβλάπτον τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἰδίας ἀνάγκης ἀντικείμενον, καὶ ν' ἀπαλλαγῇ αὐτοῦ, καὶ ἡ προσπάθεια αὕτη γεννᾷ τὴν ἀποστροφὴν, καὶ αὕτη τὸ μῖσος. Κοινὴ αὐτῶν ρίζα εἶναι, ὡς ἐλέγομεν, ἡ ἀνάγκη, ὕλικὴ ἢ πνευματικὴ, ἐκ ταύτης ἡ εὐαρέστησις ἢ ἡ δυσαρέστησις, ἐκ τούτων ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ λύπη, ἐξ ὧν ἡ ἐπιθυμία ἢ ἡ ἀποστροφή, καὶ ἐκ τούτων ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος. Ἄλλὰ ταῦτα δὲν ἀκοῦσι πρὸς παραγωγὴν, τοῦ πάθους. — Ὅτε ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος παρατείνονται ἐπὶ μακρὸν, συμβαίνει σχεδὸν πάντοτε ἕξαισις τῆς φαντασίας. Ἡ πολῦτιμος αὕτη δυνάμις ὑποκινεῖται

και ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος και ὑπὸ τοῦ νοήματος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ πρώτου μᾶλλον ἢ ὑπὸ τοῦ δευτέρου, ἐὰν παρατεινόμενα, μεταβληθῶσιν εἰς ἕξεις. Ὅτε ἐπὶ μακρὸν ἐμμένει τὸ πνεῦμα εἰς τὴν θεωρίαν πράγματός τινος, ἐντείνεται ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ, και ἡ ἔντασις αὕτη ἐγείρει ἐξ ἀνάγκης τὴν φαντασίαν, ἣς ἔργον εἶναι, ὡς γινώσκωμεν, νὰ καθιστᾷ ζωηροτέρας τὰς ἐντυπώσεις τὰς ἀναμνήσεις, τὰς σκέψεις, και νὰ προσθέτῃ εἰς αὐτὰς τὸν τύπον τῆς ἰδανικότητος. Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς λειτουργίας ταύτας ἐνεργεῖ ἡ φαντασία ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ πάθους. Ὁ ὑπὸ τοῦ πάθους κυριευόμενος, και σφοδρότερον συναισθάνεται τὰς ἐκ τοῦ ἀντικειμένου τοῦ πάθους του ἐντυπώσεις ἐκ βλάνθους συγκινούμενος ὑπ' αὐτῶν, και τὸ ἀντικείμενον τοῦτο μεγεθύνει και ἰδανικεύει. Ὡστε τὸ πάθος συνιστῶσιν ἐπὶ τέλους ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος παρατεινόμενα και μεταβάλλόμενα εἰς ἕξεις και κορυφούμενα διὰ τῆς φαντασίας. Τοιαῦτα εἶναι τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ πάθους, και περὶ τούτων πολὺ δὲν διαφωνοῦσιν οἱ ψυχολόγοι· ἀλλὰ ποῖα και πόσα εἶναι τὰ εἶδη αὐτοῦ;

Τὰ πάθη τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας εἶναι ἀναρίθμητα και ποικιλώτατα, οὐδὲ ἀκριβῆς αὐτῶν κατάταξις εἶναι δυνατὴ, διότι, παρὰ τὴν ἀπερίγραπτον ποικιλίαν τῶν διαθέσεων και ἐνστιγμάτων και τῶν ἐσωτερικῶν και ἐξωτερικῶν περιστάσεων ἐξ ὧν τὸ πάθος δύναται νὰ προκύψῃ, νέκ πάθη ἐπιφαίνονται κατὰ τὰς ἀπαύστους μεταβολὰς τῶν ἰδεῶν και αἰσθημάτων και τὰς διαδοχικὰς φάσεις τοῦ κοινωνικοῦ και ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Μόνον τὸ βλέμμα τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰς ἀβύσσους τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Αἱ πηγαὶ τῶν παθῶν εἶναι πάντοτε αἱ αὐταὶ, ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα και οἱ συνδυασμοὶ αὐτῶν μεταβάλλονται. Διὰ τοῦτο οἱ προσπαθῆσαντες νὰ κατατάξωσι μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας τὰ εἶδη τῶν παθῶν πάντοτε ἀπέτυχον. Μεγάλαι τινὲς διαιρέσεις, εἶναι μόνον δυνατὰ ὡς ἐκ τῶν πηγῶν ἐξ ὧν ἀπορρέουσι και ὡς ἐκ τῆς γενικωτέρας διαιρέσεως τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν. Καὶ ἐκ μὲν τῶν πηγῶν, αἵτινες εἶναι ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος, ἔχομεν δύο κατηγορίας παθῶν, τὰ εὐμενῆ, παραγόμενα ἐκ τῆς πρώτης, και τὰ δυσμενῆ, ἐκ τῆς δευτέρας. Τὰ δὲ ἀντικείμενα αὐτῶν εἶναι αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς νοήσεως, ὁ κόσμος, ὁ ἀνθρώπος και ὁ Θεός. Ἀλλὰ πρὸς ἕκαστον τῶν ἀντικειμένων τούτων δὲν δύναται ν' ἀναπτυχθῶσι τὰ τῆς ἀγάπης και τοῦ μίσους αἰσθήματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Πρὸς τὴν φύσιν λ. χ. μῖσος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἀν και δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἀποστροφὴν πρὸς τινα τῶν ἐν αὐτῇ, διότι τὸ μῖσος ὑποθέτει τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ βλάπτουσα ἡμᾶς ἐνέργεια εἶναι προϊόν τῆς θελήσεως και προαιρέσεως ἐμψύχου και λογικοῦ ὄντος. Ἄρα δυνατὸν ν' ἀποστρεφώμεθα φυσικὰ τινα ἀντικείμενα καθὸ ἀπαρέσκοντα ἡμῖν ἢ βλάπτοντα ἡμᾶς, ἀλλ' οὐχὶ νὰ τὰ μισῶμεν. Πρὸς αὐτὰ ἔχομεν τὴν λεγομένην ἀντιπάθειαν, αἰσθημα ἀσθενέστερον τοῦ μίσους και τρόπον τινα διάμεσον μεταξὺ τούτου και τῆς ἀποστροφῆς. Τὴν φύσιν ὁμως δυνάμεθα ν' ἀγαπήσωμεν μέχρι λατρείας, και πολλοὶ λαοὶ τὴν φύσιν ἐλά-

τρεισαν ἀντὶ τοῦ ποιήσαντος αὐτήν. Πρὸς πᾶσαν εὐαίσθητον ψυχὴν τὰ κάλλη τῆς φύσεως ἔχουσι θέληγητρα γλυκύτατα συγκινοῦντα τὴν καρδίαν και ἐγείροντα τὴν ποιητικὴν φαντασίαν, διότι τὰ σχήματα και τὰ χρώματα, ἡ ποικιλία τῆς ζωῆς και ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν θαυμάτων αὐτῆς οὐ μόνον κατακνηλοῦσι τὰς αἰσθήσεις, ἀλλ' ἐμποιοῦσιν ἐν ἡμῖν τὸ αἰσθημα τῆς τάξεως και τῆς ἀρμονίας, και ἀναβιβάζουσι τὸν νοῦν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς πανσόφου προνοίας ἣτις παρήγαγε τοιαῦτα και τοσαῦτα θαύματα. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπὶ τῆς σωματικῆς και ψυχικῆς ὑγείας σωτήριος ἐπιρροὴ τῆς φύσεως και τῆς συχνῆς μετ' αὐτῆς συναφείας, και ἐντεῦθεν ποικίλα πάθη ἔχοντα ἀντικείμενον τὴν φύσιν, τὰ προϊόντα αὐτῆς, ὧν προσπαθοῦμεν ν' ἀπολαύωμεν ὅσῳ τὸ δυνατὸν πλειότερον, και ἄτινα περιπαθῶς περιποιοῦμεθα, καλλιεργοῦμεν, συλλέγομεν, μελετῶμεν, νέας πάντοτε ἡδονὰς ἀρῶμενοι ἐξ αὐτῶν. Οὐδὲ πρέπει μετὰ τοῦ ἀφιλοκεροῦς τούτου αἰσθήματος νὰ συγχέωμεν τὴν ἀγάπην τῆς φύσεως διὰ τὴν κατοχὴν αὐτῆς πρὸς ἀτομικὴν ἡμῶν ὠφέλειαν, διότι τὸ αἰσθημα τοῦτο περιλαμβάνεται ἐν ἄλλῳ πάθει, οὗ βᾶσις εἶναι ὁ ἐγωῖσμός και ἐλαττήριον ἡ ἰδιοτέλεια. Ἡ ἀγάπη τῆς φύσεως διὰ τὴν φύσιν εἶναι εὐγενὴς διάθεσις τῆς ψυχῆς οὐδόλως ἀφορώσα εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτῆς δι' ἐγωῖστικούς σκοπούς, ἀλλ' εἰς τὴν ἰδανικέυσιν αὐτῆς διὰ τῆς τέχνης και τὴν νόησιν αὐτῆς διὰ τῆς ἐπιστήμης. — Κυριώτερον ἀντικείμενον ἀγάπης και μίσους εἶναι αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος. Ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς και τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους κατὰ ποικίλους βαθμοὺς και διὰ ποικίλων τρόπων. Ἡ ἀγάπη ἄρχεται ἐξ ἡμῶν αὐτῶν. Νόμος ἐκάστου ὄντος εἶναι ἡ συντήρησις ἑαυτοῦ διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεώς του, και ὁ σκοπὸς οὗτος ἐκπληροῦται ὅτε αἱ ἀνάγκαι αὐτοῦ θεραπεύονται. Τὴν θεράπευσιν ταύτην ἐπιζητεῖ κατ' ἀρχὰς τὸ ἔνστιγμα, τὸ πρῶτον ἐλαττήριον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, δι' αὐτομητῶν και ἀσυνειδήτων κινήσεων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀντικειμένου, οὗ συναισθανόμεθα τὴν ἀνάγκην, και τὸ ἔνστιγμα ἐνεργεῖ ἀποκλειστικῶς κατὰ τὴν βροφικὴν ἡλικίαν, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἐξακολουθεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον και ἤττον ἐφ' ὅλου τοῦ βίου μετὰ τῆς ἐνεργείας ἄλλων ἐλατηρίων συνδυαζομένη. Ἐν τούτοις ἐκ τοῦ ἐνστίγματος τῆς ἰδίας συντηρήσεως, ἐκ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἀναγκῶν, ἐκ τῆς θεραπείας, ἢ μὴ αὐτῶν γεννῶνται ἡδοναὶ και λύπαι, ἐπιθυμίαι και ἀποστροφαι, ἀγάπαι και μίση, και πάντα ταῦτα ἀναγόνται εἰς τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην και δι' αὐτῆς ἐξηγοῦνται. Τὸ βρέφος ἀγαπᾷ κατ' ἀρχὰς τὴν μητέρα, τὴν τροφὸν, τὸ φῶς, τὸν ἀέρα, τὴν διασκέδασιν, τὴν ἀνάπαυσιν, πᾶν ὅ,τι συντείνει εἰς τὴν ὑγείαν και ἀνάπτυξιν ἑαυτοῦ, και μισεῖ τὰ ἐναντία. Τὰ μικρὰ ταῦτα πάθη δὲν κορυφοῦνται βεβαίως διὰ τῆς ἕξεως και τῆς φαντασίας, ἀλλὰ περιέχουσι τὸν σπόρον ἄλλων δριμυτέρων παθῶν τοῦ αὐτοῦ εἶδους, ἄτινα κραταιοῦνται προϊούσης τῆς ἡλικίας. Ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἐπέρχεται ἡ ἐνέργεια ἄλλων παθῶν, ἄλλων ἐλατηρίων, τὰ πρῶτα ταῦτα συγκεντροῦνται ἐν τῷ ἐγωῖσμῳ, ὅστις μόνον

ἐλαττήριον ἔχει τὴν ἰδιοτέλειαν καὶ μόνον σκοπὸν τὸ ἀτομικὸν συμφέρον. Καὶ τότε αἱ πρῶται ὄρμαι καταναζίζονται, διότι εἰς τὸ αἰσθημα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀντικαθίσταται ὁ ψυχρὸς ὑπολογισμὸς, ὅστις σταθμίζει ἀκριβῶς τὰς ἀνάγκας, τὰ πρὸς θεράπευσιν αὐτῶν ἀντικείμενα, τὰ πρὸς ἐπίτευξιν τούτων μέσα, καὶ ταῦτα ἀδιακόπως μεταχειρίζεται πρὸς ἀπόκτησιν ἐκείνων. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἐγωϊσμὸς προσέρχεται ἐκ τοῦ πάθους, ἀλλὰ τὰ ζωνρότερα στοιχεῖα τοῦ πάθους ἀποβάλλει μετ' οὐ πολὺ, ὅθεν ὁ ἐγωϊστῆς ἀπαθῶς διανοεῖται καὶ ἀπαθῶς ἐργάζεται, καὶ ἔχει μὲν κοινὸν μὲ τὸ κτήνος τὸ αἰσθημα τῆς ἰδίας συντηρήσεως, εἶναι δὲ κατώτερος αὐτοῦ, καθ' ὅσον παραγνωρίζει τὸν ὑψηλότερον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, καταχράται τοῦ θείου πλεονεκτήματος τοῦ λόγου, δι' οὗ τοσοῦτον ὑπερέχει τοῦ κτήνους, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ λόγου προσπαθεῖ νὰ καταστρέψῃ τὸν λόγον τῆς ἰδίας φύσεως καὶ τοὺς νόμους τῶν ὄντων. Διότι νόμος ἐκάστου ἀνθρώπου δὲν εἶναι μόνον ἡ συντήρησις ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ μετὰ τῶν ὁμοίων του ἔλλογος συμβίωσις πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἡ κοινωνία δὲν εἶναι μόνον νόμος τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ πάντων τῶν ὄντων, διότι πάντα συνέχονται δι' ἀδιάρρηκτων δεσμῶν, δι' ὀρατῶν καὶ ἀοράτων ἀχέσεων καὶ διὰ καθολικῆς οὕτως εἰπεῖν ἀγάπης, ἣν ἐθεοποίησαν οἱ ἀρχαῖοι ἐν τῷ Ἑρωτι, τῷ κρατίστῳ καὶ πρεσβυτάτῳ τῶν θεῶν. Τῆς δὲ ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἡ βάσις δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀμοιβαία ἀνάγκη, ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη, ἣτις εἶναι πάθος εὐγενὲς ποικίλας λαμβάνον μορφᾶς καὶ εἰς ἕτερα πάθη διακλαδούμενον. — Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἣτις ἀρχεται ἀπὸ τῆς φιλίας καὶ τελευτᾷ εἰς τὴν καθολικὴν ἀδελφότητα, γεννᾷ ὡς πρῶτιστον καὶ κυριώτατον εἶδος τὴν ἀγάπην τοῦ ἐτέρου φύλου, ἐξ ἧς ἡ οἰκογένεια, ὁ πρῶτος πυρὴν τῆς κοινωνίας. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ πάθος τοῦτο εἶναι τὸ ζωνρότατον καὶ συγκινεῖ ἐκ βάρους ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἡμετέρας φύσεως, διότι εἶναι τὸ μέσον δι' οὗ πληροῦται ὁ ἀνώτατος νόμος τῆς πολλαπλασιάσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς μετ' ἀλλήλων συμβιώσεως, καὶ διὰ τοῦτο παρέσχε πάντοτε ὑπόθεσιν εἰς τὴν ποίησιν, ἰδίως δὲ εἰς τὴν εἰκονίζουσαν τὸν ἀνθρώπινον βίον δραματοποιεῖν καὶ μυθιστοριογραφίαν, καὶ εἰς παντοῖα καλλιτεχνήματα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πάθος τοῦτο ἐξαχρειούμενον κατανατᾷ εἰς τινα ἀμοιβαῖον ἐγωϊσμὸν πρὸς ἀπόλαυσιν κοινῆς ἡδονῆς, καὶ γίνεται ἔρωσ κτηνώδης καὶ φθαρτικός. Ῥυθμιζόμενον δὲ ὑπὸ ἠθικοῦ σκοποῦ, ἐξαγνίζεται καὶ ἀγιάζεται, ἐμπνέει τὰ καθαρώτατα καὶ γενναϊότατα αἰσθήματα, τὴν ἀφιλοκέρδειαν, τὴν ἀφοσίωσιν, τὴν θυσίαν, καὶ διὰ τῆς φαντασίας ἰδανικεῖται τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ τούτου ἠθικοποιεῖ ἔτι μᾶλλον τὰ ὑπ' αὐτοῦ συνδεόμενα πρόσωπα, διότι συννεοῖ αὐτὰ ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Καὶ ἐπειδὴ ἐκ τῆς χώρας τοῦ ἰδανικοῦ κατέρχεται ἡ πηγὴ τῆς ἐμπνεύσεως, σπάνιον εἶναι νὰ μὴ ἐξαφθῇ ἐκ τοιοῦτου αἰσθήματος σπινθήρ τις ποιήσεως, καὶ οἱ μεγάλοι ποιηταὶ νὰ μὴ ἐμπνέωνται ἐξ αὐτοῦ σκέψεις ὑψηλὰς, εἰκόνας χαριεστάτας καὶ αἰσθήματα τρυφερώτατα. — Ἐκ τοῦ

ἀγνοῦ τούτου ἔρωτος ὅστις ὅταν νομιμοποιηθῇ διὰ τοῦ γάμου γίνεται ἡ συζυγικὴ ἀγάπη, ἀπορρέουσιν ἕτερα αἰσθήματα, ἡ στοργὴ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπη, εὐγνωμοσύνη καὶ ἀφοσίωσις τῶν τέκνων, ἡ ἀδελφικὴ φιλία, καὶ πάντα τὰ συγγενικὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐκ τῆς οἰκιακῆς ἐστίας διαδίδονται εἰς ὅλην τὴν κοινωνίαν. Καὶ οὕτω βαθμηδὸν ὁ κύκλος τῆς ἀγάπης εὐρύνεται, οἱ τῆς αὐτῆς κοινωνίας μετέχοντες συνδέονται οὐ μόνον διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀτομικῆς φιλίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ κοινού καὶ ἱερωτάτου αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας, καὶ ἐπὶ τέλους, ἀφ' οὗ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι πάντες εἴμεθα τῆς αὐτῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς φύσεως, καὶ πάντες, τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρὸς, ἔχομεν τὴν αὐτὴν ἀρχὴν, τὸν αὐτὸν προορισμὸν καὶ τὰ αὐτὰ ἐπομένως καθήκοντα καὶ δικαίωματα, ἐγείρεται ἐν ἡμῖν τὸ αἰσθημα τῆς καθολικῆς ἀδελφότητος, αἰσθημα, πλὴν ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, ἀγνωστον τοῖς ἀρχαίοις, ὅπερ ὁ χριστιανισμὸς εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, καὶ δι' οὗ κατέφλεξε τοὺς πιστοτάτους τῶν ὀπαδῶν του. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπεκτάσεως ταύτης τὸ αἰσθημα τῆς ἀγάπης δὲν φθάνει εἰσέτι εἰς τὸν ἀνώτατον καὶ τελειότατον βαθμὸν αὐτοῦ. — Ἡ πρὸς τὴν φύσιν ἀγάπη, ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἡ συνάπτουσα τὰ δύο φύλα πρὸς ἀλληλία, ἡ παράγουσα τὴν ἀμοιβαίαν τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων στοργὴν, τὴν ἀδελφικὴν καὶ συγγενικὴν ἀγάπην, τὴν φιλοπατρίαν, τὴν καθολικὴν ἀδελφότητα, προβάλλει ἔτι ἀνωτέρω, καὶ ἀνέρχεται εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν, ἀντιστοιχῶς πρὸς τὴν νόησιν, ἣτις δὲν εἶναι μόνον νόησις τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ ἡ ἀτελής ἐπιστήμη τῆς ὕλης θέλει ποτὲ ἰσχύσει νὰ δεσμεύσῃ πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, καὶ ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἄνοδον αὐτῆς πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ τέλειον ὄν, πρὸς ὃ ἀναβαίνει καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ λόγου, ὅστις οὐσιωδῶς εἶναι εἰς αὐτὸ πίστις, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀπεδείξαμεν. Καὶ ἐὰν τὴν ἀκατάσχετον ταύτην ἀνάβασιν τοῦ πνεύματος σαφέστατα κατείδον οἱ ἀρχαῖοι ἀναγνωρίσαντες τὸ ὄντως ὄν ὡς ἀνώτατον ὄρον τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἀγάπης καὶ μόνον ἄξιον τῆς ἡμετέρας ἀφοσίωσεως, πολλῷ μᾶλλον ἀναγνωρίζομεν καὶ συναισθανόμεθα αὐτὴν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι, κατέχοντες, χάρις εἰς τὸν χριστιανισμόν, τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ Θεοῦ, ἣν ἀπέκρυπτον ἀπὸ τῶν ὀξυδερκεστάτων διανοιῶν τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου ἡ ψευδῆς θρησκεία καὶ ἡ ἀτελής ἐπιστήμη. Ἡ νέα ἐπιστήμη κατήργησεν ὀριστικῶς τὰ πέρατα τῆς νοήσεως, διότι πρὸ αὐτῆς κατήργησεν ὁ χριστιανισμὸς τὰ πέρατα τῆς ἀγάπης, καὶ τοῦτο δὲν νοοῦσιν οἱ προσπαθοῦντες νὰ ἐπαναφέρωσι τὴν μὲν ἐπιστήμην εἰς τὸν μηχανικὸν ἀτομισμόν τοῦ Δημοκρίτου, τὴν δὲ ἠθικὴν εἰς τὴν φιλήδονον ἀταραξίαν τοῦ Ἐπικούρου. Ἡ νέα ἐπιστήμη ζητεῖ τὸ ἄπειρον καὶ ἡ νέα ἠθικὸς ἐφίεται τοῦ τελείου, ἀμφοτέρω δὲ ταυτίζονται ἐν μιᾷ μόνῃ τάσει, ἣτις εἶναι ἡ πρὸς τὸ ἄπειρον ἐπάνοδος τοῦ πεπερασμένου. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη οὐ μόνον εἶναι νόμιμος καὶ εὐεξήγητος, ἀλλ' εἶναι ἡ κορυφὴ καὶ τὸ πλήρωμα πάσης

ἄλλης, εἶναι τὸ μέτρον καθ' ὃ ἡ νομιμότης πάσης ἄλλης ἐκτιμᾶται, ὁ ὅρος εἰς ὃν πάντα ἄλλη ὑποτάσσεται, καὶ μεθ' οὗ πρέπει νὰ συναρμολογηται. Ἡ τῶν φυσικῶν καὶ ἀνθρωπίνων ἀγάπη παρεκτρέπεται, περιπλανᾶται καὶ διαφθείρεται, ἂν μὴ ρυθμισθῇ καὶ εὐθυνηθῇ ὑπὸ τοῦ θεοῦ τούτου ἔρωτος πρὸς τὸν ἀνώτατον ὅρον αὐτῆς, χωρὶς πλανᾶται καὶ ψεύδεται ἢ δίκνοια, ἂν μὴ φωτισθῇ καὶ ὀδηγηθῇ εἰς τὸν πρὸς ἂν ὅρον αὐτῆς διὰ τοῦ λόγου. Καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ὡς πᾶσαι αἱ προηγούμεναι, δύναται νὰ κυρωθῇ εἰς πάθος, τὸ εὐγενέστατον καὶ ὑψηλότατον τῶν παθῶν, διότι παράγει ἀνεξαντλήτους θησαυροὺς εὐποιίας καὶ φιλανθρωπίας καὶ ἐν ᾧ συνενῶ ἡμᾶς μετὰ τοῦ Θεοῦ, μᾶς συνδέει διὰ τῶν γλυκυτάτων δεσμῶν πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλ' ἡ κατηγορικὴ αὕτη τῶν εὐμενῶν παθῶν τῶν ἐκπηγαζόντων ἐκ τῆς ἀγάπης καὶ ἕτερα περιλαμβάνει ἥττον εὐγενῆ καὶ εὐεργετικὰ, καὶ τινα ὅλως ἀπαίσια καὶ καταστρεπικὰ, κατὰ τὰ διάφορα ἀντικείμενα πρὸς ἃ στρέφεται ἡ ἀγάπη, ἀναφύομενα εἴτε ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ εἴτε ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, ἐξ ὧν φλέγονται οἱ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ ἔραστοι εἰς τὴν ζήτησιν αὐτῶν ἀφοσιούμενοι· τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ ὠφελίμου εἰς τὸν ἐγωϊσμὸν ἀναγόμενα, οἷα ἡ φιλοχρηματία, ἡ φιλαργυρία, ἡ φιληθονία· τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης τῆς ἐξουσίας, τῆς ὑπεραχῆς, τῆς δόξης, τῶν ματαίων διακρίσεων, οἷα ἡ φιλαρχία, ἡ ὑπερηφάνεια, ἡ φιλοδοξία, ἡ κενοδοξία· τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης αὐτῆς τῆς δραστηριότητος, τῆς κινήσεως, τῶν ἐπικινδύνων ἐπιχειρήσεων, τῶν ἐκ τοῦ ἀπροσδοκῆτου συγκινήσεων, οἷον τὸ πάθος τῶν ὀδοιποριῶν, τῶν εἰς ἀγνώστους χώρας ἐκδρομῶν, τῶν κυνηγεσιῶν, τῶν τυχηρῶν παιγνιδίων κλ. Ἐκαστον τῶν παθῶν τούτων χρῆζει ἰδιαιτέρας μελέτης καὶ ἰδιαιτέρας ρυθμίσεως, ἵνα περιορισθῇ ἐντὸς τῶν νομίμων αὐτοῦ ὁρίων, καὶ ἀποβῇ σωτήριο καὶ οὐ φθαρτικόν, διότι ἡ ἠθικὴ δὲν ἀπαιτεῖ τὴν ἀπάθειαν, ἣτις θὰ ἦτο ἐλάττωσις καὶ ἐξασθένησις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλὰ τὴν εὐπάθειαν, δηλ. τὴν ρύθμισιν τοῦ πάθους, τοῦ ἰσχυροῦ τούτου ἐλαττηρίου, πρὸς σκοπὸν ἀγαθόν. — Τέλος, τὰ ἐκ τοῦ μίσους ἀπορρέοντα πάθη κατατάσσονται καὶ ταῦτα κατὰ τὰ ποικίλα αὐτῶν ἀντικείμενα. Οὐδεὶς μισεῖ τὴν φύσιν καθὼ φύσιν, ὡς εἴπομεν, εἶτι δὲ ὀλιγώτερον δύναται νὰ μισήσῃ τὸν Θεόν, ἐκτὸς παραφροσύνης. Ὁ ἄνθρωπος μισεῖ τὸν ἄνθρωπον, ἢ διότι τὸν θεωρεῖ ὡς πρόσκομμα εἰς τὴν ἰδίαν εὐημερίαν, ἢ διότι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἰδέας καὶ τὰ αἰσθηματὰ του, ἢ ἀπλῶς διότι δὲν ἀνέχεται τὴν ὑπεραχὴν του ἢ τὴν εὐημερίαν του, ἢ διότι ἀντιπαθεῖ πρὸς αὐτὸν ἄνευ λόγου. Ἐντεῦθεν ἡ μνησικακία, τὸ φιλέκδικον, ἡ μισαλλοδοξία, ὁ φθόνος, ἡ χαιρεκακία, ἡ ἀδικαιολόγητος ἀπαστροφή, πάθη αἰσχροῦ καὶ ἀποτροπαια, οὐδὲν ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς ἀγαθόν, ἅτινα ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ ἐκρίζωθωσι τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ὅθεν τοῦτο εἶναι ἐπὶ τέλος τὸ νόημα καὶ τὸ παράγγελμα τῆς μετριοπαθείας, ἣτις περιλαμβάνει καὶ τὴν μετρίασιν καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν παθῶν· ἀποκοπὴ τῶν δυσμενῶν καὶ συναρμολόγησις

τῶν εὐμενῶν κατὰ τὴν σχετικὴν ἀξίαν καὶ τὴν νόμιμον ἱεραρχίαν τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν. Τότε ἡ διαλεκτικὴ, οὕτως εἶπεῖν, τῶν αἰσθημάτων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τῶν νοημάτων, καὶ ἡ ἐνότης τῆς ἡμετέρας φύσεως στερεοῦται εὐθυωροῦσα διὰ μὲν τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, διὰ δὲ τῆς νοήσεως, πρὸς τὸ ἄκρον ἀληθές καὶ καλόν.

Καὶ τῷ ὄντι ἀφ' οὗ ἐξασκοῦντες τὴν ἠθικὴν κυριότητα ὑποτάζομεν τὸ σῶμα εἰς τὸ πνεῦμα διὰ τῆς σωφροσύνης, καὶ τὰ ἐκ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος πάθη ρυθμίζομεν διὰ τῆς μετριοπαθείας, ποῖον τὸ προσεχές καθήκον; Ἐλεύθερον παντὸς προσκόμματος καὶ δυνάμενον νὰ ἐνεργήσῃ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἰδίας ἐνεργείας, τί ὀφείλει τὸ πνεῦμα; Εὐκόλος εἶναι ἡ ἀπάντησις. Ὅφείλει νὰ πράττῃ συμφώνως πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, καὶ ὁ προορισμὸς οὗτος προκύπτει σαφέστατα ἐξ ὅσων εἴπομεν ἐν τῇ πρώτῃ Σειρᾷ. Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων δι' ὧν ἀντιλαμβάνομεθα τῶν ἐκτὸς, γινώσκομεν τὰ ἐντὸς ἡμῶν, καὶ διὰ τῆς ἐλλόγου παρατηρήσεως ἀνακαλύπτομεν τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἕλλογον τάξιν τῶν ὄντων, ἰδανικεύομεν αὐτὴν διὰ τῆς φαντασίας, καὶ διὰ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ ἀνερχόμεθα εἰς τὸν ἀνώτατον ὅρον τῆς νοήσεως, εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ. Ἄρα τὸ καθήκον τοῦ πνεύματος εἶναι νὰ ζητῇ πρὸ πάντων τὴν ἀλήθειαν, διότι αὕτη εἶναι καὶ τοῦ καλοῦ ἡ ὑπόστασις, τὴν ἀλήθειαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὴν πηγὴν καὶ ἐγγύησιν πάσης ἀληθείας, τὴν θείαν ἀλήθειαν, καὶ οὐ μόνον νὰ τὴν ζητῇ ἀπλῶς περιεργείας χάριν, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀγαπᾷ περιπαθῶς, καὶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε νὰ τὴν σέβεται καὶ πραγματοποιῇ διὰ τῶν ἔργων του. Ἡ *φιλαλήθεια* εἶναι ἄρα τὸ τέταρτον τῶν ἡμετέρων καθηκόντων. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἕτερα ἀποκαλύπτεται ἁρμονία μεταξὺ νοήσεως καὶ πράξεως. Καθὼς τὰ ὑγιεινὰ περὶ τοῦ σώματος παραγγέλματα εἶναι ἐνταυτῷ καὶ καθήκοντα ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα, παρομοίως οἱ κανόνες τῆς νοήσεως, οὓς θέτει ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος, εἶναι ἐνταυτῷ καὶ καθήκοντα ὑποχρεωτικὰ διὰ τὴν πρᾶξιν. Ἐντεῦθεν ἡ ἀπαραίτητος εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας εὐσυνειδησία, καὶ τὸ καθήκον ὃ πάντες ἔχομεν νὰ καλλιεργῶμεν τὸ πνεῦμα πρὸς γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς ἕκαστος κατὰ τὴν θέσιν, τὰ μέσα, τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, διότι οὐχὶ πάντες εἰς πάντα ἐκλήθησαν, ἀλλὰ πάντες τὸ αὐτὸ ἔχομεν καθήκον νὰ γινώσκωμεν, νὰ σεβώμεθα, νὰ ἀγαπῶμεν τὴν ἀλήθειαν, καὶ νὰ πράττωμεν κατ' αὐτήν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐπὶ τῆς κοινωνίας σωτήριος ἐπιρροὴ τῆς διαδόσεως γνῶσεων ἀληθῶν καὶ ἀρχῶν ὑγιῶν, καὶ τὸ καθήκον τῶν κυβερνήσεων νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ φῶς τῆς γνώσεως εἰς ὅσῳ τὸ δυνατόν πλειότερους καὶ ὅσῳ τὸ δυνατόν ἀφθονώτερον, ὅπως οὐ μόνον αἱ ἀνώτεροι τάξεις ἀλλὰ πάντες οἱ πολῖται μεταλαμβάνωσι, σχετικῶς πρὸς τὴν θέσιν καὶ ἀνάγκην ἑκάστου, τῆς ζωηφόρου αὐτοῦ ἐνεργείας, καθὼς ὁ ἥλιος καταυγάζει τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων, ἀλλὰ δὲν ἀποποιεῖται τὸ φῶς καὶ τὴν ζῶην καὶ εἰς τὰ ὑποκεκρυμμένα καὶ σχεδὸν

ἀόρατα φυτὰ τῶν κοιλάδων. Ἐντεῦθεν, ἐπὶ τέλους καὶ τὸ μέτρον τῆς εὐθύνης ἀνάλογον πρὸς τὸ μέτρον τῆς γνώσεως. Ὁ πλείονας ἀληθείας γινώσκων ἔχει καὶ πλείοτερα καθήκοντα, διότι κατανοῶν ἐντελέστερον τὰς χρείας, καὶ τὰ τέλη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ μέσα δι' ὧν πληροῦνται, ὀφείλει ὑπὲρ τοὺς ἄλλους νὰ πράττῃ συμφώνως πρὸς ἃς ἔχει γνώσεις, καὶ ταύτας εἰς τοὺς δεομένους αὐτῶν γενναίως νὰ μεταδίδῃ. Καὶ οὕτω ὁ φιλαλήθης καὶ ἐκυτὸν σώζει καὶ τοὺς ἄλλους, ἑαυτὸν μὲν, διότι ἐν διηνεκεῖ ἀρμονίᾳ διατελῶν πρὸς τὴν πραγματικὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ, διαίγει γαλήνιος καὶ ἀδής ἐν μέσῳ τῶν κινδύνων τοῦ βίου, οὔτε τοὺς ἐλέγχους τῆς ἰδίας συνειδήσεως φοβούμενος οὔτε τὰς ἀδικίας τῶν ἄλλων κατηγορίας, τοὺς ἄλλους δὲ, εὐεργετῶν αὐτοὺς ἀδιακόπως καὶ διὰ τοῦ διδάγματος καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος, καὶ ποιῶν αὐτοὺς κοινωνοὺς τῆς ἰδίας τελειότητος. Διὰ τοῦτο ἡ σοφία καὶ ἡ ἀρετὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ταυτίζονται, καὶ οἱ ἀληθῶς σοφοὶ εἶναι σχεδὸν πάντοτε καὶ ἐντελῶς ἐνάρετοι· ὁ νοῦς αὐτῶν καὶ ἡ καρδία ἀμοιβαίως βοηθούμενα παρῄχουσι τοὺς ὑψηλοὺς ἐκείνους χαρακτῆρας, οἵτινες ἐκ τῆς αὐτῆς ἐστίας ἀπαυγάζουσι καὶ τὸ φῶς τῆς γνώσεως καὶ τὴν θείαν τῆς ἀρετῆς ἀγλαίαν, ἠγούμενοι τῶν προόδων τῆς ἀνθρωπότητος ἢ ἔκλουσι πρὸς ἑαυτοὺς καὶ ὀδηγοῦσι πρὸς τὸν ἀληθῆ αὐτῆς προορισμόν. Πόσον εἶναι ἀθλιος ἀπ' ἐναντίας ὁ ἐπὶ τοῦ ψεύδους στηριζόμενος καὶ ὑπὸ τὴν προσωπίδα τῆς ὑποκρίσεως κρύπτων τὴν ἰδίαν αἰσχρότητα. Ἀντὶ τῆς ἀφελοῦς παρρησίας τοῦ φιλαλήθους, ὁ ὑποκριτὴς εἶναι καταδεδικασμένος ν' ἀγωνίζεται ὅπως ἀποκρύπτῃ τὰ ἐν ἑαυτῷ, ἢ νὰ τὰ παριστῇ ἄλλως ἢ ὡς εἶναι, καὶ καθὼς ἔβρεθῃ ὅτι ὁ φθόνος εἶναι ἡ τιμωρία τῆς ἀνικανότητος, παρομοίως δυνατόν εἶπεν ὅτι ἡ ὑπόκρισις εἶναι ἡ τιμωρία τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς. Ὁ διανοούμενος τὸ ἀληθές καὶ πρᾶκτων τὸ ἀγαθὸν ἀπαλλάττεται παντὸς φόβου, παντὸς ἀγῶνος, ἀλλ' ὁ μισῶν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὰ φεῦλα πράκτων, ἔντρομος κατὰ πᾶσαν στιγμὴν μήπως ἀνακαλυφθῇ ἢ πονηρίᾳ του, διατελεῖ ἐν διηνεκεῖ προσποιήσει, ψεύδεται ἀδιακόπως, βιάζει καὶ τὴν φωνὴν καὶ τὸ πρόσωπον, γελᾷ ὅτε ἐνδομύχως λυπεῖται, φαίνεται κατηφής, ἐν ᾧ χαίρει, δεικνύει ἀγάπην πρὸς οὓς μισεῖ, καὶ περιπτύσσεται ἀγαλλόμενος οὓς ἀποστρέφεται. Ὁ μεγαλοφυῆς δάκνης παριστῇ τοὺς ὑποκριτὰς τιμωρομένους ἐν τῷ ἔξει διὰ χλαμίδων κεχρυσωμένων ἔξωθεν ἀλλὰ μολυβδίνων, ἃς εἶναι καταδεδικασμένοι νὰ φέρωσιν αἰωνίως, πιεζόμενοι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ὤμων ὀδυνηρῶς ὑπ' αὐτῶν.

5'

Τοιαῦτα εἶναι τὰ πρῶτα καθήκοντα ὅσα πηγάζουσι ἐκ τῆς φύσεως τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος, ἐκ τῶν σχέσεων αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς ἐνότητος δι' ἧς συναποτελοῦσιν ἐν μόνον ὃν ἐλεύθερον καὶ λογικόν, ἐνεργοῦν διὰ τοῦ ὕλικου ὀργανισμοῦ, μυρίας σχέσεις συνάπτου πρὸς τὴν περιστοιχίζουσαν αὐτὸ φύ-

σιν, συνδυάζον μυριοτρόπως τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν μετὰ τῆς ἐν τῇ φύσει ἀνάγκης, καὶ διὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ λόγου πραγματοποιοῦν τὸν προορισμόν αὐτοῦ. Τὰ καθήκοντα ταῦτα λογικῶς ἐξήχθησαν ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ προορισμοῦ τούτου, καὶ εἶδμεν ὅτι τὸ μὲν πρῶτον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἠθικότητος, τὴν ἐλευθερίαν, τὰ δὲ ἄλλα πρὸς τὸ δεύτερον, τὸν λόγον. Κρατῶν ἑαυτοῦ διὰ τῆς ἠθικῆς κυριότητος, σώφρων, μετριοπαθῆς καὶ φιλαλήθης, ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐξασηκῆ πᾶσας τὰς ἀρετὰς ὅσας εἰς τὰς πρῶτας ταύτας περιλαμβάνονται καὶ ν' ἀποφύγῃ τὰς πρὸς αὐτὰς ἀντικειμένους κακίας. Διὰ δὲ τῆς ἐξασηκῆσεως τῶν ἀρετῶν τούτων τελειοποιεῖ πρὸ πάντων ἑαυτὸν, καὶ πλαγίως ἐνεργεῖ καὶ ἐπ' ἀγαθῶ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ παρὰ τὰ ὑποκειμενικὰ ταῦτα καθήκοντα, εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς κυρίως ἀναγόμενα, ἔχομεν ἄρα καὶ ἄλλα ἀφορῶντα ἀμέσως εἰς τὸ ἀγαθὸν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, καὶ τίνι τρόπῳ δυνάμεθα καὶ τὰ δεύτερα ταῦτα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς καὶ ν' ἀποδείξωμεν ἐναργῶς; Τὰ περὶ ὧν διελάβομεν ἄχρι τοῦδε συνδέονται λογικῶς πρὸς ἄλληλα, καὶ διαδοχικῶς τὸ ἐν ἐκ τοῦ ἄλλου παρῄχονται, ὥστε τὸ πρῶτον προϋποτίθεται ὑπὸ τοῦ δευτέρου καὶ ἀμφοτέρω ὑποθέτει τὸ τρίτον, καὶ τὰ τρία ὁμοῦ ὑποθέτει τὸ τέταρτον. Ἄνευ τῆς ἐγκρατείας ἢ σωφροσύνης εἶναι ἀδύνατος, καὶ διὰ τῆς σωφροσύνης προετοιμαζόμεθα εἰς τὴν μετριοπαθειαν καὶ τότε μόνον δυνάμεθα νὰ ἐξασηκῶμεν τὸν λόγον ἐλευθέρως καὶ ἀνεμποδίστως πρὸς γινῶσιν καὶ πράξιν τῆς ἀληθείας. Ἡ λογικὴ τῶν καθηκόντων τούτων κατάταξις δύναται ἄρα νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς μέθοδος ἠθικῆς ἀσκήσεως πρὸς διαδοχικὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀντιστοίχων ἀρετῶν καὶ ἀνάπλασιν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀληθοῦς, συγκρατοῦνται καὶ ἀμοιβαίως ἐνισχύονται, καὶ καθὼς μία ἀλήθεια συνεπιφέρει ἄλλας πολλὰς, παρομοίως μία ἀρετὴ συμπαράγει καὶ ἄλλας, καὶ ἡ ἐνότης καὶ ἀρμονία τῶν ἀληθειῶν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τῶν ἀρετῶν ἐνότητα καὶ ἀρμονίαν. Ἀκολουθοῦντες τὸν εἰρμόν τοῦτον τῶν πνευματικῶν στοιχείων, ποῖα μετὰ τὰ ὑποκειμενικὰ εὐρίσκομεν ἀντικειμενικὰ καθήκοντα, ἐπόμενα εἰς τὰ πρῶτα καὶ συνεχίζοντα τὰς διατάξεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου;

Μελετῶντες τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν δὲν ζητοῦμεν μόνον τὴν γινῶσιν τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' ἐν τούτῳ ἀκριβοῦμεν τὴν φύσιν τοῦ γένους, εἰς ὃ ὑπάγεται καὶ μεθ' οὗ συνδέεται ἀναποσπᾶστως, ἐφαρμόζοντες καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν μέθοδον τῆς ἐπαγωγῆς περὶ ἧς διελάβομεν ἐν τῇ πρώτῃ Σειρᾷ, καὶ δι' ἧς ἐκ τῶν ἐπὶ μέρος ἀνερχόμεθα εἰς τὰ καθόλου, καὶ ἀνακαλύπτουσι τοὺς γενικούς νόμους τοῦ κόσμου. Ἐὰν λοιπὸν ἀληθεύωσιν ὅσα εἶπομεν περὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐλλόγου ὑποστάσεως ἢν ὀνομάζομεν ψυχὴν, περὶ τῶν νοητικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἠθικῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς, ἀληθεύουσι περὶ πάντων ἀνθρώπων. Πάντες, οἰαδήποτε ἢ καταγωγῆ καὶ ἢ θέσις αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, καὶ οἰαδήποτε αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαφοραὶ, εἶναι ἐλεύθερα καὶ ἔλλογα πρῶτα τεινοντα πρὸς τὸ ἀληθές, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, ἔχοντα τὸν αὐτὸν

προορισμόν και ὑποτασσόμενα εἰς τὸν αὐτὸν ἠθικὸν νόμον. Ἐχουσιν ἄρα τὰ αὐτὰ καθήκοντα, καὶ ὀφείλουσι νὰ τὰ ἐκπληρῶσι. Τί ὀφείλομεν λοιπὸν πρὸς αὐτούς; Δυνάμει τῆς ἀπολύτου ὑποχρέωσης τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὀφείλομεν νὰ μὴ τοὺς παρεμποδίζωμεν κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ταύτην, καὶ νὰ σεβώμεθα τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐλλόγου αὐτῶν ἐλευθερίας, καθὼς αὐτοὶ ὀφείλουσι νὰ σέβωνται τὴν ἡμετέραν. Τὸ ἀμοιβαῖον σέβας τῆς ἐλευθερίας ἐκάστου εἶναι ἄρα τὸ πρῶτον τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων, τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης, ἣν ἀρετὴν πρὸς ἕτερον ἀνόμαζεν ὁ Ἀριστοτέλης. Τὸ καθῆκον τοῦτο ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ ἔχει ἕκτασιν εὐρυτάτην, καὶ ἰσχύει οὐ μόνον μεταξὺ τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς κοινωνίας, καὶ μεταξὺ τῶν κοινωνιῶν πρὸς ἀλλήλας, καὶ πραγματοποιούμενον διὰ τῆς ἱστορίας περιλαμβάνει ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐχει δὲ καὶ βᾶθος, οὕτως εἰπεῖν, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἕκτασίν του, διότι πολλὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀτομικῆς ἐκάστου ἀκεραιότητος, ἅτινα ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα, ὥστε πολλαχῶς δυνάμεθα νὰ παρεμβῶμεν τὴν δικαιοσύνην. Αὕτη περιλαμβάνει τὸ σέβας τῆς ζωῆς, τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἐνεργείας, τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, τῆς ὑπολήψεως, τῆς περιουσίας, τῆς τιμῆς καὶ πασῶν τῶν ἐξωτερικῶν δηλώσεων καὶ ἐφαρμογῶν τῆς ἐλευθερίας ἐκάστου καὶ τῶν νομίμων αὐτοῦ σχέσεων πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Καὶ ἐπειδὴ πάντα ταῦτα εἶναι προϊόντα τῆς ἐν ἡμῖν ἐμφύτου αὐτενεργείας, λαμβάνουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἐλευθερίας τὸ ὄνομα, καὶ λέγονται ἐλευθερία τῆς ζωῆς, τῆς κινήσεως, τῆς συνειδήσεως, τῶν δοξασιῶν, τῆς ἰδιοκτησίας, ἀστική, πολιτικὴ ἐλευθερία κλ. Καὶ τῶντι πᾶσαι αἱ ἐλευθερίαι αὗται γεννῶνται ἐκ τῆς πρώτης καὶ θεμελιώδους, ἐκ τῆς ἐν τῷ πνεύματι ἐλευθερίας, καὶ εἶναι ποικίλαι αὐτῆς ἐξωτερικεύσεις. Ἐκ τούτου σπουδαιότατον ἐξάγεται συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀχώριστος τῆς δικαιοσύνης, ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ ἐντὸς τῶν ὄρων τῆς δικαιοσύνης, ὅτι ἄνευ δικαιοσύνης ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀκολασία καὶ κτηνώδης ἀλληλομαχία, καὶ ὅτι ἐλευθερία ἀπεριόριστος εἶναι θεωρητικῶς μὲν, ψεῦδος καὶ παραλογισμὸς, πρακτικῶς δὲ, ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν κακούρημα. Παρομοίως, ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἰσότης δὲν δύναται νὰ ᾔηται εἰμὴ ἰσότης ἐν τῇ δικαιοσύνῃ, ἴσον σέβας τῶν δικαιωμάτων ἐκάστου, καὶ οὐχὶ ἰσότης τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν, ἴση ἀπονομὴ ἐκάστῳ, οὐχὶ τῶν ἴσων, ἀλλὰ τῶν ἰδίων (cuique suum), διότι οὐδεμία ἄλλη ἰσότης ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ. Ἄνισα εἶναι τὰ σώματα καὶ τὰ πνεύματα, διάφορα κατὰ τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἄνισος ἡ κοινωνικὴ θέσις ἐκάστου, ἄνισος ὁ πλοῦτος, ἄνισος ἡ ἰκανότης, ἄνισος ἡ ἐπιβρόχή, ἄνισος ἡ δόξα, καὶ τὴν ἀνισότητα ταύτην οὐδεμία ἀνθρώπινος δύναμις θέλει ὀλοτελῶς ἐξαλείψει, διότι εἶναι νόμος τῆς φύσεως, νόμος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐὰν ὀμαλυθῇ διὰ τῆς βίας, ἀναγεννᾶται ἐκ τῶν ἐρείπιών της. Καὶ αὕτη ἡ μαθηματικὴ ἰσότης, εἰς ἣν ἀνάγονται αἱ γεωμετρικαὶ ἀποδείξεις, ἀληθεύει μόνον ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ἀύλου καὶ εἰλικρι-

νοῦς ποσοῦ, δὲν ἀληθεύει πλέον, ἅμα θεωρηθῆ ἐν τῇ ὕλῃ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ. Θέλομεν ἰδεῖ βραδύτερον πῶς ἡ ἀναπόφευκτος αὕτη ἀνισότης μετριάζεται καὶ σχεδὸν καταργεῖται, καὶ πῶς δι' ἄλλης ἀρετῆς ἐπαναφέρεται ἡ ἁρμονία καὶ συμπληροῦται ἡ δικαιοσύνη. Ἄλλ' ἐν τούτῳ ἄς θέσωμεν τὴν δικαιοσύνην ὡς τὸν ἱερώτατον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων δεσμόν, καὶ ἄς ὑποτάξωμεν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἰσότητα εἰς αὐτήν. Ὅτε ἀνατρέπεται ἡ τάξις αὕτη, καὶ ἐπιδιώκεται ἀπεριόριστος ἐλευθερία καὶ ἀπύλτος ἰσότης, καὶ οὐχὶ ἐλευθερία καὶ ἰσότης ἐν τῇ δικαιοσύνῃ, ἐπέρχεται οὐχὶ ἡ ἀναγέννησις, ἀλλ' ἡ ἀποσύνθεσις τῆς κοινωνίας, καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος διεπράχθησαν τὰ στυγερώτατα κακούρηματα ¹. — Ἐτέρα ἀνατροπὴ τῆς λογικῆς τάξεως τῶν ἠθικῶν στοιχείων γίνεται ὅτε θέτομεν τὸ δικαίωμα πρὸ καὶ ὑπεράνω τοῦ καθήκοντος. Τὸ δικαίωμα οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἔνδικον μέσον πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος. Ἐχω τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ὑπὸ πᾶσαν ὄψιν ἀναπτύξεως τῶν δυνάμεών μου, διότι ὀφείλω διὰ πάντων τούτων νὰ ἐκπληρώσω τὰ ἐκπηγάζοντα ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καθήκοντα τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς μου τελειοποιήσεως. Καὶ διὰ τοῦτο ὅ,τι εἶναι ἐν ἐμοὶ δικαίωμα, εἶναι παρὰ τοῖς ἄλλοις καθῆκον, διότι πάντες εἰς τὸν αὐτὸν νόμον ὑποτασσόμεθα, καὶ τὰ αὐτὰ ἔχομεν καθήκοντα καὶ δικαιώματα' καὶ οὕτω χαράττεται περὶ ἕκαστον ἀνθρώπον ὁ νόμιμος κύκλος τῆς ἐνεργείας του, ἐντὸς τοῦ ὁποίου, ὡς ἀπὸ τοῦ κέντρου ἄγονται αἱ ἀκτίνες, ἐξασκεῖ τὰ ποικίλα αὐτοῦ δικαιώματα, καὶ τὴν περιφέρειαν ταύτης τῆς νομίμου πράξεως ἐκάστου ἕκαστος ὀφείλει νὰ σέβηται. Ἐντεῦθεν πλήρης προκύπτει ἡ ἔννοια τοῦ Δικαίου, ὅπερ εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἐγγυήσεων δι' ὧν ἀσφαλιζέται τὸ σέβας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν δικαιωμάτων ἐκάστου δηλ. αὐτῆ ἡ δικαιοσύνη' ὥστε ἐλευθερία, ἰσότης, δικαιοσύνη, δικαίωμα, δίκαιον, πάντα ταῦτα εἶναι ἔννοιαι συσχετικαὶ καὶ ἀχώριστοι ἀλλήλων, ὑπαγόμεναι πᾶσαι εἰς τὴν κυριαρχικὴν ἔννοιαν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπιβαλλομένου καθήκοντος. Ἐκ τούτου προσέτι φαίνεται διατί τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης εἶναι, κατὰ διαφορὰν τῶν ἄλλων, ἀπαιτητὸν, καὶ διατί ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα ἐκτείνεται ἐφ' ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Δὲν δυνάμεθα ν' ἀπαιτήσωμεν παρὰ τῶν ἄλλων νὰ ᾔηται ἐγκρατεῖς, σώφρονες, μετριοπαθεῖς, φιλαλήθεις, ἀλλὰ δυνάμεθα ν' ἀπαιτήσωμεν νὰ ᾔηται δίκαιοι, καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἐν ᾧ ἡ κοινωνία δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλλῃ τὰ ἄλλα καθήκοντα, δύναιται καὶ ὀφείλει νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης. Αὕτη εἶναι ἡ νόμιμος βᾶσις τῆς κυριαρχίας, ἥτις ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ λόγου ἀπορρέει, καὶ τὸ δίκαιον ὀφείλει διὰ τῶν νόμων καὶ ἀρχῶν τοῦ κράτους νὰ πραγματοποιῆ, καὶ αὕτη εἶναι ἡ οὐσία τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἄριστα ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, *τέχνη ποιητικὴ δικαιοσύνης ἐν πόλει*. Τὰ ὅρια τῆς παρουσίας μελέτης δὲν μᾶς ἐπιτρέπουσι νὰ συνεχίσωμεν τὴν λογικὴν ἐξαγωγήν τῶν

1 Ὁρ. Taine, Les Origines de la France contemporaine.— La Révolution, tom. I.

ἐνοιῶν ὅσαι ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς δικαιοσύνης περιλαμβάνονται, καὶ δι' ὧν ἅπαντα σχεδὸν ἢ θεωρία τοῦ ἰδιωτικοῦ, τοῦ δημοσίου, τοῦ διεθνoῦς, τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου μετὰ θυμαστικῆς ἀκριβείας κατασκευάζεται, θεωροῦντες ἐνταῦθα τὴν δικαιοσύνην ὡς ἀτομικὸν μόνον καθῆκον ἀρκούμεθα νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἐλλόγως τάσσεται ὡς πέμπτον, καὶ πρῶτον τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους, διότι ἕμα ῥυθμίσωμεν τὰ στοιχεῖα τῆς ἀτομικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως κατὰ τὴν φύσιν, τὴν ἱεραρχίαν καὶ τὸν πρὸς ἄν ὄρον αὐτῶν διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πρώτων καθηκόντων, ἀδύνατον νὰ μὴ νοήσωμεν ὅτι τὰ αὐτὰ καθήκοντα ἔχουσι πάντες οἱ ἄνθρωποι, ὅτι ὀφείλομεν νὰ συντείνωμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῶν σεβόμενοι τὴν ἐλευθερίαν ἐκάστου, καὶ θεωροῦντες πᾶν ἐλεύθερον καὶ λογικὸν ἄν οὐχὶ ὡς πᾶγμα, περὶ οὗ δυνάμεθα νὰ διαθέσωμεν ὡς βουλόμεθα, ἀλλ' ὡς πρόσωπον ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον. Τοιοῦτοτρόπως ἡ δικαιοσύνη εἶναι συνέχεια τῆς ἀτομικῆς ἡμῶν ἠθικότητος καὶ ἐπέκτασις αὐτῆς ἐπ' ἀγαθῶ τῶν ἄλλων, εἶναι δὲ πρὸς τούτοις συνέχεια καὶ τῆς ἐπὶ τῶν ὑλικῶν ὄντων ἐπικρατούσης τάξεως, δυνάμει τῆς ὁποίας ἕκαστον κινεῖται καὶ ζῆ ἐντὸς τοῦ ἰδίου κύκλου, καὶ ταυτοχρόνως δι' ἀναριθμητῶν σχέσεων μετὰ τῶν ἄλλων συνάπτεται ἐν τῇ ἁρμονίᾳ τῆς φύσεως. Ἡ ἁρμονία τῆς δικαιοσύνης πρέπει νὰ ἦναι ἔργον ἡμέτερον, καὶ εἶναι ἔργον μακρὸν καὶ ἐπίπονον, διότι πρόκειται νὰ ὑποβάλωμεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ μετ' αὐτῆς νὰ συναρμόσωμεν τὸ ἔνστιγμα, τὸ πάθος, τὸ συμφέρον, πάντα τὰ ἐλατήρια τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας. Ἐὰν δὲ τοῦτο κατορθωθῆ, ἡ ἕξις τῆς ἐξωτερικῆς δικαιοσύνης ἐπιδρᾷ ἐκ μέρους τῆς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν εὐρυθμίαν, καὶ δύσκολον εἶναι ὁ πρὸς τοὺς ἄλλους δίκαιος νὰ μὴ ἦναι δίκαιος πρὸς ἑαυτὸν, πάντα δὲ τὰ ὑποκειμενικὰ καθήκοντα, τῆς ἐγκρατείας, τῆς σωφροσύνης, τῆς μετριοπαθείας, τῆς φιλαληθείας, εἶναι καὶ ταῦτα εἶδη δικαιοσύνης, καθ' ὅσον δι' αὐτῶν περιορίζομεν καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ πάθος καὶ τὸν λόγον ἐντὸς τοῦ νομίμου κύκλου τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐνεργείας, καὶ συναρμολογοῦμεν αὐτὰ ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ ἀγαθοῦ διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔλεγεν ὅτι ἐν τῇ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσα ἀρετὴ ἐστὶ, καὶ ἡ λέξις δίκαιος σημαίνει πολλάκις τὸν ἐντελῶς ἐνάρετον. Ἀντικείμεται εἰς τὴν δικαιοσύνην πᾶσα πράξις δι' ἧς δὲν ἀπονέμομεν εἰς τοὺς ἄλλους ὅ,τι ὀφείλεται εἰς αὐτοὺς, καὶ ἡ ἕκτασις καὶ τὸ βᾶθος τῆς ἀδικίας ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὴν ἕκτασιν καὶ τὸ βᾶθος τῆς δικαιοσύνης, ὥστε ἀδικημα εἶναι πᾶσα πρὸς βλάβην τῶν ἄλλων παράβασις τοῦ νόμου. Ἀδικοῦμεν τοὺς ἄλλους μυριοτρόπως. Ἄδικος εἶναι ὁ προσβάλλων τὴν ζωὴν, ὁ βιάζων τὴν ἐλευθερίαν, ὁ σφετεριζόμενος τὴν ξένην περιουσίαν, ὁ πλεονέκτης, ὁ μὴ ἀνεχόμενος τὴν ἐλευθερίαν τῶν δοξασιῶν καὶ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ὁ ἐπιβουλεύων τὴν τιμὴν καὶ διαβάλλων τὸν χρακτῆρα, ὁ συκοφάντης, ὁ κατάλαλος, ὁ μὴ ἀναγνωρίζων τὴν ἀξίαν ἐκάστου καὶ μὴ ἀπονέμων τὴν ὀφειλομένην ἐκάστῳ τιμὴν· ἀδικος εἶναι ὁ

τύραννος, ὁ στασιαστής, ὁ ἀθετῶν τὸ καθῆκον ὑπάλληλος, καὶ πᾶς ὁ ὅπως-δήποτε παρεμποδίζων ἢ παραβλάπτων τὴν νόμιμον ἐνέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. — Ἄλλ' ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἐκπληροῦμεν σταθερῶς καὶ ἀκριβῶς τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης, εἶναι διὰ τοῦτο καὶ μόνον τελεία ἢ ἠθικότης, ἀρκεῖ νὰ μὴ βλάπτωμεν (neminem laedere) καὶ ν' ἀπονέμομεν ἐκάστῳ τὰ ἴδια (suum cuique tribuere), ἵνα πληρωθῆ ἐντελῶς ὁ ἠθικός νόμος; παρὰ τὸ ἀρνητικὸν μᾶλλον ἢ θετικὸν τοῦτο καθῆκον, δὲν ἔχομεν καὶ ἕτερα θετικώτερα καὶ ἐνεργητικώτερα πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους; ἡ δικαιοσύνη, εἶπομεν, δὲν δύναται νὰ καταργήσῃ τὴν ἀνισότητα, καὶ δι' ἄλλης ἀρετῆς συμπληροῦται· τίς ἢ ἀρετὴ αὕτη, καὶ ποῖον τὸ ἐκ ταύτης καθῆκον;

Ζ'

Ἐὰν ὀφείλομεν νὰ ἐκπληρῶμεν τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ὡς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους, διότι ὁ νόμος οὗτος εἶναι καθολικὸς καὶ ἀπόλυτος, κείμενος ὑπεράνω τῶν νόμων τῆς ὕλης καὶ κανονίζων τὴν πορείαν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν πρὸς ἄν ὄρον αὐτοῦ, ὅστις εἶναι τὸ ἀπειρον ἀληθές καὶ καλὸν καὶ ἀγαθόν, εἶναι προφανές ὅτι διὰ παντὸς μέσου καὶ ὅλαις δυνάμεσιν ὀφείλομεν νὰ συντείνωμεν εἰς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πραγματοποίησιν αὐτοῦ. Καὶ ἀφ' οὗ ἡ δικαιοσύνη δὲν ἀρκεῖ ἵνα θεραπεύσῃ τὴν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀναπόφευκτον ἀνισότητα καὶ τὴν ἐκ ταύτης σχετικὴν ἀνικανότητα αὐτῶν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς λογικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῶν φύσεως καὶ ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ των, ὀφείλομεν νὰ τοὺς συνδράμωμεν, νὰ τοὺς βοηθήσωμεν παρέχοντες αὐτοῖς ἐκ τῶν ἡμετέρων μέσων ὅ,τι δυνάμεθα, ἀναπληροῦντες τὴν ἔνδειαν καὶ ἐνισχύοντες τὴν ἀδυναμίαν αὐτῶν. Τὸ καθῆκον τοῦτο εἶναι τὸ τῆς εὐποιίας, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀγάπης, ἣν ὁ Ἀπόστολος ὀνομάζει *σύνδεσμον τῆς τελειότητος*¹ καὶ δι' ἧς πραγματικῶς ἡ μεταξὺ ἀνθρώπων ἠθικὴ τελειοῦται. — Ἐν τῇ περὶ παθῶν θεωρίᾳ εἶδομεν ὅτι ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπη εἶναι φυσικὸν αἰσθημα δυνάμενον νὰ κορυφωθῆ εἰς πάθος, καὶ ὅτι καὶ τὸ πάθος τοῦτο, ὡς τὰ ἄλλα, ὀφείλομεν διὰ τῆς μετριοπαθείας νὰ συναρμολογήσωμεν μετὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Εἰς τὴν συνάρμοσιν ταύτην συντείνει ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἕκτου τούτου καθήκοντος. Ἄλλὰ καὶ ὅτε τὸ φυσικὸν αἰσθημα δὲν ὑποβάλλει τὴν ἀγάπην, μόνος ὁ καθαρὸς λόγος ἀρκεῖ νὰ καταδείξῃ καὶ ἐπιβάλλῃ τὸ καθῆκον τῆς εὐποιίας, καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ ἰσοῦνται οἱ ἄνθρωποι πρὸς ἀλλήλους ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ βίου, καὶ πάντες ἐγκαρδιοῦνται νὰ ἐλπίζωσιν ἐξ ἴσου τὸ ἔπαθλον τοῦ ἠθικοῦ ἀγῶνος. Ἐὰν δὲ τὸ καθῆκον τοῦτο ἐπληροῦτο ὑπὸ πάντων ἐξ ἴσου, θεία τφόντι ἀρμονία θὰ ἐβασίλευεν ἐπὶ τῆς γῆς· ἀλλὰ τὸ ἰδανικὸν τοῦτο τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ὑγιοῦς φιλοσοφίας ἐξαστρέπτει μόνον ὡς ἀπώτατος ἀστὴρ

¹ Κολλοσ. Γ', 14.

ἐν τῷ σκότει τοῦ μέλλοντος. Περὶ τοῦ καθήκοντος τούτου πολλὰ γίνονται παρανοήσεις ὡς καὶ περὶ τῶν ἄλλων. Τὸ καθήκον τῆς ἀγάπης ἐξ ἴσου ὑποχρεωτικὸν ὑποκειμενικῶς ὡς τὸ τῆς δικαιοσύνης, διαφέρει ὅμως αὐτοῦ, καθ' ὅσον δὲν εἶναι ἀπαιτητόν, καὶ δὲν δύναται ἐπομένως νὰ ἐπιβληθῇ ὑπὸ τοῦ κράτους διὰ τῆς βίας. Ἐὰν δὲ κατὰ τὴν ἀναγκαστικὴν αὐτοῦ δύναμιν εἶναι ἐνδεέστερον τοῦ προηγουμένου, εἶναι ὅμως δι' αὐτὸ τοῦτο πολὺ ἀνώτερον αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀξίαν. Ὁ φιλόκθρωπος καὶ εὐεργετικὸς εἶναι μᾶλλον ἀξιόμισθος τοῦ δικαίου, διότι πράττει αὐθορμήτως, καὶ θυσιάζει τὰ ἑαυτοῦ ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ἐν ᾧ οὐδένα φοβεῖται καταναγκασμὸν παρ' αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀγάπη προϋποθέτει τὴν δικαιοσύνην, καθὸ πλήρωμα αὐτῆς, δὲν δύναται ν' ἀντενεργήσῃ κατ' αὐτῆς, καὶ ἐπὶ βλάβῃ αὐτῆς νὰ ἐξασκηθῇ. Τὸ καθήκον τῆς δικαιοσύνης εἶναι καὶ λογικῶς καὶ ἠθικῶς πρότερον τοῦ τῆς εὐποίας, καὶ αὕτη ἀποβαίνει κακοποιία ἐὰν γίνηται διὰ τῆς παραβάσεως ἐκείνης· δὲν ἐπιτρέπεται ἄρα νὰ κλέψωμεν τὸν πλούσιον ἵνα βοηθήσωμεν τὸν πτωχόν, οὐδὲ οὗτος δύναται ν' ἀποκτήσῃ τὴν βοήθειαν διὰ τῆς βίας. Τὴν ἱεραρχίαν ταύτην τῶν καθηκόντων οἰκτρῶς ἀθετοῦσιν ὅσοι θέτουσιν ὡς θεμέλιον τοῦ κοινωνικοῦ δικαίου, οὐχὶ τὴν δικαιοσύνην, ἣτις εἶναι ἀσάλευτος βᾶσις καὶ σωτήριος σκοπὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ, τὴν ἐκ τοῦ ἀυθαίρετου ἀναδασμοῦ τῶν κτημάτων φανταστικὴν καὶ ἀπραγματοποίητον εὐημερίαν. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀπαίσιαι διδασκαλίαι τῶν κοινωνιστικῶν ἢ μᾶλλον ἀντικοινωνικῶν ἐκείνων σχολῶν, αἵτινες φρονοῦσιν ὅτι δύναται ν' ἀντικαταστήσωσιν εἰς τὸν κατὰ τὸ δίκαιον φυσικὸν ὀργανισμόν τῶν κοινωνιῶν ἕτερον εὐεργετικώτατον, καὶ ὠφελούμενον ἐκ τῆς ἀμαθείας καὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν πολλῶν καὶ ἐκ τῆς ἀπρονοήσιας τῶν κρατούντων μεταχειρίζονται ἐνίοτε τὰ στυγερώτατα μέσα πρὸς ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων, καὶ δὲν ἐπιφέρουσιν εἰμὴ τὴν ὀπισθοδρομήσιν τῶν κοινωνιῶν καὶ τὴν καταστροφὴν των. Ἡ ἀγάπη οὐ μόνον σέβεται τὴν δικαιοσύνην, ἀλλὰ συγχωρεῖ καὶ τὴν ἀδικίαν, ἐλεεῖ οὐ μόνον τὸν πτωχόν, ἀλλὰ καὶ τὸν κακοῦργον, καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν ἠθικὴν τάξιν ἀφ' ἧς ἀνοήτως ἀπεμακρύνθη, ἔχει σύντροφον τὴν πραότητα καὶ τὴν ἀμνησικακίαν, περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὰς ἐρασιμωτάτας τῶν ἀνθρωπίνων ἀρετῶν, τὴν ἀφιλοκέρδειαν, τὴν γενναιότητα, τὴν ἐλεημοσύνην, εὐεργετῆ οὐ μόνον δι' ὑλικῶν περιθάλψεων, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ λόγου, διὰ τῆς παραμυθίας, διὰ τῆς παραινέσεως, διὰ τῆς διδασκαλίας, διὰ τοῦ παραδείγματος, εὐεργετῆ τοὺς οἰκείους καὶ τοὺς ξένους, τοὺς φίλους καὶ τοὺς ἔχθρους, τοὺς γνωστοὺς καὶ τοὺς ἀγνώστους, τοὺς παρόντας καὶ τοὺς μέλλοντας, καὶ ἐν ᾧ εὐεργετῆ, ἀποκρύπτεται καὶ ἀποφεύγει τὸν ἔπαινον καὶ τὰς ἀμοιβὰς τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀγάπη δὲν ἀντίκειται εἰς τὸ συμφέρον, ἀλλ' ἀσφαλίζει αὐτὸ μᾶλλον ἢ ἡ ἰδιοτέλεια. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ ὠφελίμου, σύμφωνος πρὸς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀγαθοῦ, ἀποδεικνύει τὸ ἀλληλέγγυον τῶν ὑλικῶν συμφερόντων οὐ μόνον μεταξὺ ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ λαῶν, καὶ τὸ ἀλληλέγγυον τοῦτο

στερεοῖ ἢ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη. Ὅλη ἡ κοινωνία στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἀμοιβαίων ἀναγκῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας βοηθείας, καὶ ὅτε ἡ ἀμοιβαιότης αὕτη ρυθμίζεται ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης καὶ ζωογονεῖται ὑπὸ τῆς εὐεργετικῆς εὐνοίας, τὸ ἠθικὸν πρόσωπον τῆς κοινωνίας ἔχει πᾶσαν ἀλήθειαν καὶ πᾶσαν καλλονήν, διότι εἶναι ἐκτύπωμα αὐτοῦ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ καθήκον τῆς εὐποίας δὲν εἶναι ξένον πρὸς τὴν ἐξουσίαν τοῦ κράτους, καὶ ἐκπληροῦται διὰ τῶν ἀγαθοεργῶν καὶ διδασκτικῶν ἰδρυμάτων, ἅτινα ἔρχονται εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἰδιωτῶν, παρέχοντα αὐτοῖς ὅ,τι δὲν δύναται διὰ τῶν ἰδίων μέσων νὰ προμηθευθῶσιν, ὥστε, καθὼς δικαιοσύνη καὶ ἀγάπη εἶναι τὰ ἰδιωτικὰ καθήκοντα, παρομοίως, ἀσφάλεια καὶ βοήθεια εἶναι τὰ δημόσια, εἰς ἃ ἀνάγονται πᾶσαι αἱ τοῦ κράτους λειτουργίαι. Καὶ μεταξὺ κρατῶν ἰσχύουσιν ἐπίσης τὰ καθήκοντα ταῦτα, διότι ἀμοιβαία δικαιοσύνη καὶ βοήθεια εἶναι καὶ τοῦ διεθνοῦς δικαίου αἱ βᾶσεις, ὡς εἶναι τοῦ δημοσίου. Συνεκτείνεται ἄρα μετὰ τῆς δικαιοσύνης ἡ ἀγάπη, καὶ συμπαρακολουθεῖ αὐτὴν ὡς σύνδεσμος τῶν καὶ κορυφὴ τῆς ἠθικῆς τελειότητος. Καὶ οὕτω ὁ ἠθικὸς κόσμος ἔχων πάντοτε κέντρον τὴν ἐλευθερίαν καὶ περιφέρειαν τὸν λόγον, ἀκτινοβολεῖ οὕτως εἰπεῖν διὰ τῶν ποικίλων ἀρετῶν δι' ἧν καὶ ἐσωτερικῶς φωτίζεται καὶ ἐξωτερικῶς ἀπαυγάζει. Ἀλλ' ὁ ἠθικὸς οὗτος κόσμος εἶναι ἄρα μεμονωμένος ἐν τῷ πνευματικῷ στερεώματι, καὶ περιφέρεται ὡς πεπλανημένος ἀστὴρ ἄνευ προκεχωραγμένης τροχιάς, ἄνευ ἀνωτέρας διευθύνσεως καὶ ὀρισμένου σκοποῦ; ὡς ἀρεταί, ὅπως ἀπεδείξαμεν ἄχρι τοῦδε ὡς ὑποχρεωτικὰ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν καθήκοντα, εἶναι ἄρα πλήρεις καὶ αὐτοτελεῖς, ἢ χρῆζονται συμπληρώσεως; Τοῦτο εἶναι τὸ τελευταῖον ζήτημα τῆς ἠθικῆς, περὶ οὗ θέλομεν νῦν διαλάβει.

H'

Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπηντήσαμεν ἤδη δι' ὅσων εἴπομεν ἐν ταῖς §§ Β' καὶ Γ'. Εἶδομεν ὅτι φύσει τείνει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸ ἄπειρον διὰ τε τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας, καὶ εἴπομεν ὅτι ὡς ἐκ τούτου τὸ γενικὸν ἐπίταγμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἡ πρώτη καὶ κυρία ἐντολὴ αὐτοῦ, εἶναι νὰ τείνωμεν διὰ πασῶν τῶν δυνάμεων ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, ὅτι εἰς τοῦτο ὕψισταται τὸ ἄκρον ἀγαθόν, καὶ ὅτι τὸ γενικὸν τοῦτο καθήκον ἀποσυντίθεται εἰς ἄλλα ποικίλα ἐν αὐτῷ περιλαμβανόμενα, διὰ τῆς ἐκπλήρωσεως τῶν ὁποίων ἐντελεστέρα καὶ ἀσφαλεστέρα ἀποβαίνει ἢ ἐκπλήρωσις ἐκείνου. Ἦδη δὲ ὅτε περὶ τῶν καθηκόντων τούτων ἐπραγματεύθημεν κατὰ μέρος, δυνάμεθα ἀκριβέστερον νὰ ὀρίσωμεν τὸ κύριον καὶ γενικὸν καθήκον, καὶ νὰ ἰδῶμεν τίνι τρόπῳ ἢ ἐκπλήρωσις αὐτῶν ἔχει ἡμᾶς λογικῶς εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκείνου, πρὸς ὃ τείνουσι πάντα καὶ ἐν ᾧ τελειοῦνται. — Καὶ τῶντι, μετὰ τὴν ἐγκράτειαν, ἣτις εἶναι ὁ μοχλὸς πάσης ἠθικῆς ἐνεργείας, παρουσιάσθησαν, ὡς πρὸς τὸ

σῶμα, τὸ καθήκον τῆς σωφροσύνης, ὡς πρὸς τὰ ἐκ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος αἰσθήματα, τὸ τῆς μετριοπαθείας, καὶ ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα, τὸ τῆς φιλαληθείας, καὶ ἀρκούντως ἤδη γινώσκουμεν ὅτι πηγὴ καὶ ἐγγύησις πάσης ἀληθείας εἶναι μελέτη τῶν νόμων τοῦ Θεοῦ. Ἐκ δὲ τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων εἶδομεν ὅτι τὸ μὲν πρῶτον, τὸ τῆς δικαιοσύνης, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐν πᾶσι ταυτότητος τῶν οὐσιωδῶν προσόντων τοῦ ἡμετέρου ὄντος, τουτέστι τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ λόγου, καὶ ὅτι ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῆς δικαιοσύνης εἶναι ἢ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη καὶ εὐποιία. Ἐάν δὲ τώρα σκεφθῶμεν ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ὑποχρεωτικὸς καθὼ νόμος θεῖος, εἶναι αὐτὴ ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ ἀποκαλυπτομένη ἡμῖν διὰ τοῦ λόγου, ὅτι ἡ προοδευτικὴ ἐκτέλεσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπιφέρει τὴν προοδευτικὴν πραγματοποίησην τοῦ ἀγαθοῦ, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι, ὡς πολλάκις ἀπεδείξαμεν, ἀχώριστον τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ, καὶ ὅτι τῶν τριῶν τούτων ἐννοιῶν ἀένναος πηγὴ εἶναι αὐτὸς ὁ Θεὸς, παρ' ᾧ πᾶν ἀληθὲς καὶ καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐν τῇ ἀφάτῳ τελειότητι αὐτοῦ συναυγάζουσι, ἔπεται ἐξ ἀνάγκης, ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ θείου νόμου, τὸ σέβας καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν νοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἀρμονίας ἡμῶν καὶ ἀφοσιώσεως εἶναι γνῶσις, σέβας, καὶ ἀγάπη αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ ἐκείνης τῆς ἀρετῆς ἣν εὐσέβεια ὀνομάζουμεν. Ἐν ταύτῃ ἀληθῶς *συλλήθθη* πᾶσα ἀρετὴ ἐστὶ, διότι ἐν ταύτῃ πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ τελειοῦνται. Ἐντεῦθεν καταφαίνεται πόσον ἀπονενομημένη εἶναι ἡ προσπάθεια ἠθικολόγων τινῶν νὰ κατασκευάσωσι ἠθικὴν δῆθεν ἀνεξάρτητον, ἀνεξάρτητον τίνος; Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἡμετέρων καθηκόντων, τὰ καθήκοντα ὑποθέτουσι τὸν νόμον, καὶ ὁ νόμος, τὸν νομοθέτην, Ἄδύνατον νὰ διακρήξῃ τις τοὺς τρεῖς τούτους ὄρους ἀπ' ἀλλήλων ἠθικὴ ἄνευ Θεοῦ εἶναι ἐννοια ἀντιφατικὴ, καὶ ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη τὴν ἀποβάλλει. Ποία τυραννία ἢ ποία σοφιστεία, ἰσχυρὸς ποτε ν' ἀναστειλῇ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατὰ τὴν πρὸς τὸ ἄπειρον ἀνάτασιν αὐτοῦ, καὶ ν' ἀποσπάσῃ ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἐννοιαν καὶ τὴν ἀγάπην τῆς θεότητος; Καὶ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος μελετᾷ καὶ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, διότι εἴτε εἰς ἐκείνον συγκέντρωθῇ διὰ τῆς διανοίας καὶ τοῦ αἰσθήματος, εἴτε στραφῇ δι' αὐτῶν πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ πρὸς τὴν φύσιν, ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται αὐτῷ καὶ ἔλκει αὐτὸν διὰ τῶν πλασμάτων αὐτοῦ. Ἡ πρόοδος τῆς γνῶσεως εἶναι πρόοδος πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ὅσα καθαρίζεται ἡ ἀγάπη, ἀνέρχεται πρὸς τὸ θεῖον ἢ λέξις θεῖον ἔρχεται αὐθορμήτως εἰς τὰ χεῖλη ὁσάκις ἀφαρπαζόμεθα καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων. Τὸ καθήκον τῆς εὐσεβείας δὲν εἶναι ἄρα τῆς ἀμαθείας ἢ τῆς δεισιδαιμονίας ἀποκύημα, εἶναι τὸ γνησιώτατον καὶ λαμπρότατον προῖον τῆς ἀληθοῦς γνῶσεως, εἶναι τὸ ἀνώτατον καὶ περιληπτικώτατον τῶν καθηκόντων, ἢ ἀψὶς τοῦ ὅλου ἠθικοῦ οικοδομήματος.

Τὸ καθήκον τοῦτο ἐκπληροῦται διὰ τῆς διηνεκοῦς ἀνατάσεως τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν Θεόν, διὰ τῆς λατρείας καὶ τῆς προσευχῆς. Καὶ ἐφ' ὅσον

μὲν ἐκτελεῖται διὰ τῆς ἐσωτερικῆς σκέψεως καὶ λατρείας, οὐδεμία ἀντιτάσσεται εἰς αὐτὸ ἀντίρρησης, διότι πάντες ὁμολογοῦσιν ὅτι οὐδὲν βλάπτει καὶ πολὺ ὠφελεῖ ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Θεοῦ εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ νοῦς καὶ εἰρήνευσιν τῆς καρδίας. Ἀρὰ δὲ ἐκφρασθῆ ὑπὸ τὸν τύπον τῆς δεήσεως, οὐκ ὀλίγα ἐγείρονται κατ' αὐτοῦ ἐνοστάσεις στηριζόμεναι εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀπειροῦ καὶ τελείου καὶ ἀναλλοιώτου Θεοῦ, διότι, λέγουσι, πρὸς τί ἡ δεήσις; πάντα ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἄριστα καὶ κατὰ πᾶσαν τὴν ἐφικτὴν εἰς τὰ πεπερασμένα τελειότητα, καὶ νόμους ἔθηκεν ἀπαξ διὰ πάντος αἰωνίου καὶ ἀπαρκαλεύτους, καὶ δὲν δύναται ἡ ἡμετέρα δεήσις ν' ἀλλοιώσῃ τὰ θεῖα βουλεύματα, καὶ ἐάν εἰσηκούετο, ὁ Θεὸς θὰ ἦτο μεταβλητὸς, ὡς ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἤθελε τροπολογεῖ ἐκάστοτε τὰς ἀποφάσεις του πρὸς τί λοιπὸν ἡ δεήσις, ἐάν ἐξ ἀνάγκης εἶναι ἀτελεσφόρητος; Ἀφῶνος λατρεία εἶναι ἡ μόνη ἀρμόζουσα εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, πᾶσα ἄλλη εἶναι ἀνθρωπομόρφος λατρεία καταβιβάζουσα τὸν Θεὸν εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀνθρώπων. Εἰς ταῦτα δὲ πρόσετέθησαν ἐσχάτως καὶ τινες γελοῖοι τῶντι ἰσχυριτοί. Ἄς γείνωσι πειράματα, εἶπον οἱ μὴ παραδεχόμενοι τὴν ἀνάγκην τῆς προσευχῆς, ἃς διαργανισθῶσι αἱ πρὸς Θεὸν δεήσεις διὰ τοῦ ἐνθερμοτέρου ζήλου καὶ κατὰ τὰς μεγαλητέρας διαστάσεις, ἐν ταῖς οἰκίαις, ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐν τοῖς ἀγροῖς, ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἐν τοῖς νοσοκομείοις, πάντᾳχοῦ ὅπου ἡ ἀνάγκη τῆς θείας ἀντιλήψεως εἶναι προφανεστέρα, καὶ τὸ ἀποθησόμενον θέλει τότε ἀποδείξει ἐάν ἡ δεήσις εἶναι τελεσφόρος! — Εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα πολλὰς ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν ἀπαντήσεις. Ἡ παρανόησις τοῦ ζητήματος προέρχεται ἐκ τῆς παρκαγωρίσεως τῶν προσόντων τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀφομοιώσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Λησμονοῦσιν οἱ ἀντιλέγοντες, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ζῆ διαδοχικῶς ὡς ἡμεῖς ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, ὅτι ἔνεκεν τῆς ἀπειροῦ καὶ τελείας αὐτοῦ φύσεως εἶναι ὑπεράνω πάντος τόπου καὶ χρόνου, οὐς ἔθηκεν ὡς ἀπαραιτήτους ὄρους τῆς ἐκτάσεως καὶ διαρκείας τῶν πεπερασμένων, ὅτι τὸ τελεῖον ἀποκλείει πᾶσαν μεταβολὴν, ὅτι ὁ Θεὸς ἦτο καὶ εἶναι καὶ ἔσεται πάντοτε ὁ αὐτὸς, ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἀνάγκην νὰ τροποποιήσῃ τοὺς νόμους καθ' οὓς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἐδημιούργησε τὸ πᾶν, καὶ ὅτι οἱ γενικοὶ καὶ σταθεροὶ οὗτοι νόμοι δὲν ἀντιφάσκουσιν, ἀλλὰ διατελοῦσιν ἐν πλήρει ἀρμονίᾳ πρὸς ἀλλήλους. Λησμονοῦσι προσέτι ὅτι πάντες οἱ νόμοι τοῦ κόσμου δὲν τελοῦνται κατ' ἀνάγκην, ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ παρὰ τὴν ἀνάγκην καὶ ἡ ἐλευθερία, καὶ ὅτι τὰ νοητικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτῆς προῖοντα συνυφαίνονται οὕτως εἰπεῖν μὲ τὰ γεγονότα τῆς ἀνάγκης, καὶ μυριοτρόπως τροπολογοῦσι καὶ μετατρέπουσιν αὐτὰ δι' αὐτῶν τῶν νόμων αὐτῶν δύναται ἄρα ὁ ἄνθρωπος δι' ἐκτάκτου ἐνεργείας νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τῆς φύσεως διὰ τῆς ἐλευθερίας του, καὶ ἐπιδρᾷ καθ' ἐκάστην διὰ

¹ Ὁρ. ἐν τῇ Contemporary Review τοῦ 1873 πολλὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διατριβὰς ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς δεήσεως ὑπὸ Ἄγγλων θεολόγων καὶ φιλοσόφων.

τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, καὶ οὐδὲν παράλογον, ἐὰν ἐπιτρέπει αὐτῷ ὁ Θεὸς νὰ στρέψῃ πρὸς μείζονα αὐτοῦ ὠφέλειαν τὴν ἐνέργειαν τῶν φυσικῶν νόμων, ὅταν γίνηται ἄξιος τοιαύτης χάριτος. Ὁ ἐν ἡμῖν λόγος εἶναι δῶρον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ αὐξάνει, ὅσῃ προσεγγίζομεν αὐτὸν εἰς τὴν πηγὴν του. Δικαίᾳ νὰ μὴ πῖστεύσωμεν ὅτι τὴν ἐπαύξησιν ταύτην δύναται νὰ ἀπονεύμῃ αὐτὸς ὁ Θεὸς κατὰ δεδομένας τινὰς περιπτώσεις καθ' ἃ προδιέταξεν ἀπ' ἀρχῆς; Χωρὶς ν' ἀλλοιωσῇ ποσῶς τοὺς νόμους τῆς φύσεως, δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ τελειότεραν γνῶσιν αὐτῶν, καὶ οὕτω νὰ προκύψῃ ὅ,τι φαίνεται ἐναντίον εἰς τοὺς νόμους τούτους, καὶ δὲν εἶναι εἰμὴ τελειοτάτη καὶ ἀγαθοτάτη ἐφαρμογὴ αὐτῶν. Ἐπὶ τέλους δὲ, τί γινώσκομεν ἐκ τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ περὶ τῆς ἀνωτάτης αὐτῶν ἀρμονίας; Οἱ νόμοι τῆς φύσεως εἶναι, ὡς εἶπομεν, ἐσφραγισμένους κῶδιξ οὐ μόνον ψελλίζομεν ψηφειᾶ τινὰ τοῦ προμετωπίου. Καὶ ἐὰν μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσι καὶ νόμοι ἠθικοὶ, οἵτινες δὲν διέπουσι τὴν ἀνάγκην τῆς ὕλης, ἀλλὰ κανονίζουσι τὴν πρὸς τὸ ἄπειρον ἐλευθέραν πορείαν τοῦ πνεύματος, καὶ συγκεφαλαιοῦνται ἐν τῷ ἀνωτάτῳ νόμῳ τοῦ ἡμετέρου προορισμοῦ, καὶ ἐὰν μεταξὺ τῶν ἐξ αὐτοῦ καθηκόντων εὐρίσκομεν τὸ τῆς εὐσεβείας, ἥτις φύσει ἐκδηλοῦται διὰ τῆς λατρείας καὶ τῆς προσευχῆς, οὐ μόνον δὲν ἀνακαλύπτομεν ἀντίφασιν μεταξὺ τῆς ἐνεργείας ταύτης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἀλλὰ, δυνάμει τῆς θείας τελειότητος καὶ τοῦ γενικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἔργων αὐτῆς, δικαιούμεθα νὰ πιστεύσωμεν πλήρη μεταξὺ αὐτῶν ἀρμονίαν· διότι, ἀφ' ἐνός, βλέπομεν ὅτι ὁ Θεὸς ἠθέλησε τὸν ἄνθρωπον συνεργάτην τῆς προνοίας αὐτοῦ, καὶ μεταδίδει αὐτῷ ἐκ τῶν δώρων τῆς ἀγαθότητός του κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ, δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὴν ἀνάγκην τῆς προσευχῆς, τὴν πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἐκδηλουμένην, ἐνεφύτευσε ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ μάτην, καὶ πρὸς σκληρὸν ἐμπαιγμὸν τοῦ δεομένου τῆς ἀντιλήψεως αὐτοῦ. Πῶς; ὁ κατασκευάσας τὸ οὖς δὲν ἀκούει, καὶ ὁ πανάγαθος ἐγκαταλείπει τὸ πλάσμα του, ὅτε ἐν συντριβῇ καρδίας τὸν ἐπικαλεῖται; Ἄγνοοῦμεν βεβαίως πῶς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐνεργεῖ ἡ θεία τελειότης, καθὼς ἀγνοοῦμεν τὸ πῶς τῆς δημιουργίας. Ἄγνοοῦμεν ἐὰν ἐνεργεῖ ἐμπνεύσας μείζονα ὀξυδερκειαν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὅπως ὠφελήθη ἐκ τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἢ ἐὰν ἀπ' ἀρχῆς προδιέταξε καὶ συνεδύασε τὴν αἵτησιν καὶ τὴν πλήρωσιν αὐτῆς; ἀγνοοῦμεν πότε καὶ διατί ἡ δέησις εἰσακούεται, καὶ πότε καὶ διατί ἀπορρίπτεται, καὶ γελοῖον τῶντι θὰ ἦτο ἐὰν ἠξιοῦμεν διὰ πειραμάτων νὰ βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος ἢ μὴ τῆς προσευχῆς, ὡς ἂν ἐπρόκειτο περὶ συνδυασμοῦ ὕλικῶν οὐσιῶν καὶ τοῦ ἀναγκαίου αὐτοῦ ἀποτελέσματος. Εἰς πάντα τὰ ζητήματα ταῦτα λησμονοῦμεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅτι πρόκειται περὶ σχέσεως μεταξὺ πεπερασμένου καὶ ἀπείρου, καὶ ὅτι τὸν μὲν πρῶτον τῶν ὄρων τούτων λίαν ἀτελῶς γινώσκομεν καὶ καταλαμβάνομεν, τὸν δὲ δεῦτερον νοοῦμεν μόνον καὶ δὲν κατα-

λαμβάνομεν. Ὅσα ὅμως γινώσκομεν περὶ αὐτῶν ἀρκοῦσιν εἰς ῥύθμισιν τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως, καὶ ἀμφοτέρων τῶν ἐνεργειῶν τούτων εἰς καὶ ὁ αὐτὸς εἶναι ὁ προορισμὸς, ἢ τάσις τοῦ κατωτέρου πρὸς τὸν ἀνώτερον, ἢ ἐν τῷ πεπερασμένῳ διηνεκῆς ἔφρασις τοῦ ἀπείρου, ἢ διηνεκῆς προσπάθεια ἵνα προσεγγίσῃ εἰς αὐτό, καὶ ἐπανεέλθῃ εἰς αὐτό, καὶ ἐν τῶν στοιχείων τῆς τάσεως ταύτης εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν λατρεία καὶ προσευχή. Τὴν τάσιν ταύτην μαρτυροῦσι πάντα τὰ ἀνθρώπινα γεγονότα, δὲν ἐπενοήσαμεν αὐτὴν ὡς ἐπιχείρημα πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ τελεσφόρου τῆς δεήσεως, εὐρομεν αὐτὴν ἀπ' ἀρχῆς ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ δι' οὗ τῶν κτηνῶν διακρινόμεθα, καὶ ὑφ' οὗ ῥυθμίζεται πᾶσα νόησις· εἶδομεν αὐτὴν κατὰ πᾶν βῆμα τῆς μελέτης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐν τῇ ζητήσει τοῦ ἀληθοῦς, ἐν τῇ ποιήσει τοῦ καλοῦ, ἐν τῇ πράξει τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ οὕτε ἐπαινος ὀφείλεται ἡμῖν οὕτε ψόγος, ἐὰν τὸ ἀνώτατον σημεῖον ἐν ᾧ ἡ νόησις καὶ ἡ πράξις συναπαντῶνται εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός, ἢ γνῶσις αὐτοῦ, ἢ μελέτη τῶν νόμων αὐτοῦ, καὶ ἢ διὰ τῆς εὐσεβείας πλήρης εἰς αὐτὸν ἀφοσίωσις.

Δὲν διέφυγεν ἐν τούτοις τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ὅτι καὶ τὰ τρία τελευταῖα καθήκοντα, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐσεβείας, συνεχονται πρὸς τὰ προηγούμενα, καὶ συνεχιζοῦσι τὴν λογικὴν τῶν καθηκόντων ἐξαγωγήν καὶ κατάταξιν, ὥστε τὰ τρία ταῦτα προϋποθέτουσι τὰ τέσσαρα πρῶτα, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἡ αὐτὴ ὑπάρχει σχέσις ἐξαρτήσεως καὶ διαδοχικῆς παραγωγῆς. Ἡ φιλαλήθεια προετοιμάζει τὴν δικαιοσύνην, καὶ αὕτη προδιαθέτει εἰς τὴν ἀγάπην, καὶ ἡ ἀγάπη τῶν ἀνθρώπων συμπληροῦται διὰ τῆς θείας ἀγάπης· ὥστε ἡδὴ ἔχομεν πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικῆς ἐπιστήμης, ἐκείνης τῆς τέχνης τῆς ἀρετῆς ἣν μετήρηστο ὁ Φραγκλῖνος, καὶ ἣν ὀφείλει νὰ μετέρχηται πᾶς ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ζῆ ὡς λογικὸς ἄνθρωπος καὶ οὐχὶ ὡς κτήνος. Ἡ τέχνη αὕτη δὲν εἶναι ἀπόρροια αὐθαιρέτου καὶ ἀορίστου αἰσθήματος, εὐγενοῦς τινος ἐπιθυμίας ἀνεπίκτου τελειότητος, εἶναι πόρισμα ἀναγκαῖον τῆς βεβαιότερας καὶ θετικώτερας ἐπιστήμης, διότι οὐδὲν βεβαιότερον καὶ θετικώτερον τῶν φαινομένων τοῦ πνεύματος, ὧν ἀντιλαμβάνομεθα δι' ἀμέσου συνειδήσεως, καὶ ἐφ' ὧν στηρίζεται ἅπασα ἡ ὑφ' ἡμῶν πρεσβευμένη φιλοσοφία. Ἡ δὲ ὑπὸ τῆς τέχνης ταύτης διδασκαλιὰ ἀρετῆς εἶναι τὸ σύνολον πασῶν τῶν ἀρετῶν, ἢ διηνεκῆς ἕξις τοῦ δέοντος, τοῦ καθήκοντος, τούτεστι πάντων τῶν καθηκόντων κατὰ τὴν ἀπαράβατον αὐτῶν τάξιν καὶ ἀλληλουχίαν. Ἡ ἐνάρετος ζωὴ εἶναι ζωὴ σύμφωνα πρὸς τὴν ἀληθῆ ἡμῶν φύσιν, πρὸς τὸν ἀρθὸν λόγον, πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ, διότι πάντα ταῦτα εἶναι ταυτόσημα. Καὶ ἡ ἐνάρετος ζωὴ εἶναι ἡ μόνη παρέχουσα ἡμῖν πᾶσαν δυνατὴν εὐδαιμονίαν, διότι ἡ εὐδαιμονία παντὸς ὄντος εἶναι ἡ πλήρωσις καὶ ἀπόλαυσις τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἢ πλήρωσις τοῦ νόμου αὐτοῦ. Καὶ ταιουτοτρόπως τὰ ἀγαθὰ παρίσταται οὐ μόνον ὡς καθήκον, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπολογισμὸς ἄριστος πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἐν ἡμῖν

ἐμφύτου ἐπιθυμίας πάσης δυνατῆς εὐδαιμονίας. Ἡ ἐκ τῆς ἀρετῆς εὐδαιμονία δὲν εἶναι βεβαίως εὐαπόκτητος, ἀπαιτεῖ θέλησιν σταθεράν καὶ ἀρχὰς ἀμετατρέπτους, ἀλλ' εἶναι ἐφ' ἡμῖν, καὶ εἶναι ἀναφαίρετος, καὶ ὁ ἐπιδιώκων αὐτὴν ἀποκτᾷ καθ' ἐκαστὴν νέας δυνάμεις, ἐνισχύεται ὑπ' αὐτῆς τῆς πάλης, νέα πάντοτε θέλητρα ἀνακαλύπτει ἐν τῇ ἀρετῇ, καὶ νοεῖ ἐπὶ τέλους σφύστατα καὶ συγκισθάνεται ἐνδομύχως ὅτι ὁ ἀριστος βίος εἶναι ἐν ταυτῷ καὶ ὁ ἥδιος.

II. ΒΡΑΙΑΔΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ.

Ο ΘΙΕΡΣΟΣ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΣ *

Δύο εἶναι ἰδίως οἱ ἐξάρχοντες χαρακτῆρες, οἱ διακρίνοντες τὸν Ναπολέοντα ἐν τῷ μακρῷ αὐτοῦ σταδίῳ, οὗς ἐζήτησε νὰ διαγράψῃ ὁ Θιέρσος: ὁ στρατιωτικὸς, ὁ πολιτικὸς* περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν λέγω· ὁ συγγραφεὺς ἤμισα ἀπέβλεψεν εἰς τοῦτο· τὸ ἔργον αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐξύμνησις τοῦ στρατιώτου καὶ ἡ δικαιολογία τοῦ παλιτικοῦ. Ἰδωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὰ πράγματα.

Τὸ ἐξοχάτατον προσὸν τοῦ Ναπολέοντος ἦτο ἡ στρατιωτικὴ αὐτοῦ μεγαλοφυΐα: ὡς στρατηγὸς ἀνήκει ἀναντιρρήτως μεταξὺ τῶν μεγίστων στρατιωτικῶν ἀνδρῶν ἀπάντων τῶν αἰώνων, ἀδεῶς δυνάμενος νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν Καίσαρα, τὸν Ἀννίβαν, τὸν Καρολομάγναν· τολμηρὸν, ἐφευρετικὸν πνεῦμα, ἀκατάβλητον ἐν τοῖς κινδύνοις, αὐτοσχεδιαστῆς πρωτότυπος ἐν ἀνάγκῃ, εἶναι ἡ ἐκπροσώπησις τῆς στρατιωτικῆς συνθέσεως τοῦ αἰῶνος, τὰ δὲ διάφορα στάδια τοῦ βίου του εἶναι ἀληθῶς ἀδρότητα πηγῆ μελέτης τῆς στρατιωτικῆς τέχνης. Ὡς τοιοῦτος δ' ἔξει διαρκῆ ἀξίαν καὶ σημασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Τοιοῦτος ἀνὴρ ὑπὸ τὰ διαυγῆ καὶ ἀληθῶς μεσημβρινὰ χρώματα τοῦ χρωστικῆς τοῦ Θιέρσου ἰδανικοποιεῖται μέχρις ἀποθεώσεως. Τίς εἶναι ὁ Βοναπάρτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἰταλείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας; Οὐδεὶς ἱστορικὸς παρέδωκεν ἡμῖν ποτὲ τοιοῦτον τὸν ἥρωά του: ὁ ἐπικός Ἀχιλλεὺς τοῦ πατρὸς τῆς ποιήσεως, ὁ Γοδοφρεῖδος Βουίλλων τοῦ αἰοῦ τοῦ σταυροφοριῶν εἶναι πραγματικώτεροι, ἀνθρωπινώτεροι τοῦ στρατηλάτου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

Εἶχεν ὁ Ναπολέων τοιαύτην ποίησιν ἐν τῷ χαρακτῆρί του; ἐνεθουσιάζθη ποτὲ ὑπὲρ εὐγενοῦς, καθολικῆς ἰδέας ἐν τῷ μακρῷ, πολυκυμάντῳ αὐτοῦ βίῳ; οἱ ἱστορικοὶ κόλακες τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ, δικαιοματι ποιητικῆς ἐλευθερίας μᾶλλον ἢ ἱστορικῆς ἀληθείας, ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ φιλοδόξου ἔπλασαν

ἰδεώδη σταυροφόρον τῆς ἐλευθερίας, ὡσεὶ τὸ εὐαγγέλιον αὐτῆς ἦτο ἀνάγκη νὰ διαδοθῇ διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου, ν' ἀπολουσθῇ ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τοῦ αἵματος, ἵνα καταστῇ καθολικὴ συνειδήσις τῆς ἀνθρωπότητος, καθὼς ἄλλοτε ἐπεβάλλετο τὸ Κοράνιον διὰ τῆς βίας ὑπὸ τῆς ὀξείας αἰχμῆς τοῦ προφήτου τῆς Ἀραβίας.

Ὁ Ναπολέων ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἠρέσκετο ἀποδίδων ἑκαυτῷ τοιαύτην ἀποστολὴν ἀνωτέραν· μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βίου του ὑπῆρξε κωμωδὸς ἔξοχος· καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς εἰμαρμένης, δὲν ἐκάρμθη, οὐδεμίαν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ διεξέφυγε κρυψὴ μετανοίας κατὰ τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξηκολούθει ἀείποτε ὑποκρινόμενος τὸ πρόσωπον τοῦ παρακνωρισθέντος μάρτυρος, καταλείπων δῆθεν τὴν ἐτυμηγορίαν εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἱστορίας: «Ἐχω πεποιθήσιν εἰς τὴν ἱστορίαν! ἀνέκραζεν· ἔσχον πολυαριθμούς κόλακας, ἡ δὲ παροῦσα στιγμή ἀνήκει εἰς τοὺς μανιώδεις κατηγόρους μου. Ἄλλ' ἡ δόξα τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν, ὅπως καὶ ὁ βίος αὐτῶν, εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ἰδιοτροπίαν τῆς τύχης· ἐλεύσεται δὲ ἡμέρα, καθ' ἣν μόνης τῆς ἀληθείας ὁ ἔρωσ θέλει ζωογονήσει συγγραφεῖς ἀμερολήπτους. Θέλουσιν ἀναμφίβλως ἀποκαλύψει σφάλματα ἐν τῷ σταδίῳ μου, ἀλλὰ ἡ Ἀρκόλη, τὸ Ῥίβολι, αἱ Πυραμίδες, τὸ Μαρῆγγον, ἡ Αὐστερλίτση, ἡ Ἰένα, ἡ Φρειδάνδνη εἶναι γρανίτης, καθ' οὗ οὐδαμῶς ὁ ἰδὸς τοῦ θρόνου δύναται νὰ κατισχύσῃ».

Ὡς στρατιωτικὸς συγγραφεὺς, ὡς ζωγράφος ὄλων ἐκείνων τῶν μεγάλων μαχῶν, δι' ὧν ἐπαίζετο ἡ τύχη καὶ τὸ μέλλον τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Εὐρώπης, ὁ Θιέρσος κέκτηται μετρίαν ἀξίαν· ἂν ἦτο συντομώτερος εἰς τὰς περιγραφὰς αὐτοῦ καὶ τὰς περὶ τοῦ πολέμου σκέψεις καὶ κρίσεις, ἦθελε παρέχει μείζον ἐνδιαφέρον, ἐνῶ ἤδη ἡ μακρηγορία, ἡ καλλιλογία πολλάκις, ἐπιφέρει κόπωση εἰς τὸ πνεῦμα· ἐπιτήδειος ζωγράφος, μετ' ἀπαραμίλλου δεξιότητος ἀπεικάζων τὰ ἀντικείμενα, δύναται ἴσως διὰ τῆς ἀδρότητος καὶ τοῦ πλούτου τῶν χρωμάτων, διὰ τῆς πολυτελείας τῶν εἰκόνων νὰ παρασύρῃ τὸν ἀπειρον τῆς πολεμικῆς τέχνης ἀναγνώστην, νὰ δελεάσῃ τὴν φαντασίαν του, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξηκνημένην εἰδικότητα αἱ μακρὰ καὶ καταλεπταὶ αὐτοῦ περιγραφὰι οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχωσιν ἀξίαν διδασκαλίας. Ἡ πραγματικὴ αὐτοῦ περὶ τὴν στρατιωτικὴν τέχνην ἀδαημοσύνη καταδεικνύεται ἐκ τῆς ἀπερᾶντου τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων ἀναπτύξεως· αἱ εἰκόνες αὐτοῦ ἀληθῶς εἶναι πλούσιαι τὰ χρώματα, ζωηραὶ τὴν ἔκφρασιν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς πολυλῆς καὶ ἀκανονίστου διαφορῶν στοιχείων, ἀλλοτρίων πολλάκις, συσσωρεύσεως, ἐπέρχεται κατ' ἀνάγκην ἡ σύγχυσις· ὑπερβάλλει ἐν ταῖς μακραις ταύταις περιγραφαῖς ὁ μέχρι μονοτονίας ἐνεθουσιασμός, ἡ ἡ αὐστηρὰ καὶ νηφάλιος, ἡ ἀπαραίτητος ἰδίως διὰ στρατιωτικῶν συγγραφέων, ἀντικειμενικότης· πολλάκις δὲ ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ ἐνεθουσιασμοῦ ὁ συγγραφεὺς ἐπιλανθάνεται τῆς ἀποστολῆς του, τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κριτικοῦ. τῶν μαχῶν, μεταβαλλόμενος αἰφνιδίως εἰς θεωρητικὸν τοῦ πολέμου, εἰς στρατηγὸν δίδοντα γνώ-

* Συνέχεια καὶ τέλος. Ἰδ. Γ' σελ. 480.

μας, ανέλισσοντα σχέδια στρατηγικά — από της τραπέζης του σπουδαστηρίου του.

Αὕτη ἡ πρὸς τὰ στρατιωτικὰ ιδιότροπος κλίσις ὑπῆρξεν ἡ ἀδυναμία, ὡς γνωστὸν, σύμπαντος τοῦ βίου του, μέχρις ἐσχάτου γήραος. Διανοήθη ἔως ν' ἀπομυθῆ τὸν Μακκιαβέλλην, ἐκτὸς τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἱστορικοῦ ἀνδρός, δρέπων ὡσαύτως καὶ δάφνας στρατιωτικοῦ συγγραφέως. Ἄλλ' ὅσον ὡς πολιτικὸς καὶ ὡς ἱστορικὸς ὁ Θιέρσοι εἶναι κατώτερος τοῦ ἐξόχου γραμματέως τῆς φλωρεντικῆς δημοκρατίας, τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Φλωρεντίας καὶ τοῦ θεωρητικοῦ τῶν περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου λόγων, κατὰ τοσοῦτον ὁ αὐτοσχέδιος στρατηγικὸς τῆς ἱστορίας τῆς Ἑπατείας καὶ τῆς Ἀυτοκρατορίας ὑπολείπεται τοῦ συγγραφέως τῆς *Πολεμικῆς τέχνης*. Ὁ πρὸς τὸν ἱστοροῦντα καὶ τὸν ἱστορούμενον φετιχισμὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθ' ἣν ἐπὶ μακρὰν ἐτῶν σειρὰν ἐδημοσιεύετο ἡ ἱστορία τῆς Ἑπατείας καὶ τῆς Ἀυτοκρατορίας, ἀδιαφορῶν διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν πραγματικότητα, πεπωρωμένος ὑπὸ τῆς ματαιοδοξίας, ἣτις ἐπὶ τέλους ἤγαγε τὸν γαλλικὸν λαὸν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἐκείνην αὐτοκτονίαν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας ἐτελέσθησαν ἐν Γαλλίᾳ τὰ εἰκοσαετῆ ἐκεῖνα τῆς πολιτικῆς διαφθορᾶς καὶ ἀτιμώσεως Κρόνια, τὰ γνωστὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς δευτέρας Ἀυτοκρατορίας, ὧν πρόλογος μὲν ὑπῆρξεν ἡ ἐπιτομία τῆς 2ας δεκεμβρίου, ἀντάξιον δ' ἐπίλογος καὶ λύσις ἡ πτώσις τοῦ Σεδάν, καὶ ὧν αἱ τελευταῖαι ἀπηχῆσεις διατρανίζουσιν εἰσέτι τὴν δημοσίαν ἐν Γαλλίᾳ συνείδησιν, παραπαίουσαν ὑπὸ τῆς μακρᾶς μέθης, ἡ τύφλωσις ἐκείνη τῆς γαλλικῆς δόξης, ἣτις μόλις κατάρθωσε νὰ διασκεδασθῆ μετὰ τὴν θριαμβικὴν εἰσέλασιν τῶν ἀλλοφύλων εἰς τὸ γαλλικὸν ἔδαφος, ἰδοὺ αἱ ἀφορμαὶ, ὧν ἕνεκα αἱ στρατιωτικαὶ περιγραφαὶ καὶ ἐκτιμήσεις τοῦ πολεμικοῦ σταδίου τοῦ πρώτου Ναπολέοντος, μεθ' ἅλην τὴν συνεργασίαν στρατιωτικῶν τινῶν εἰδικότητων, κατ' αὐσίαν μὲν πλημμελεῖς καὶ ἔωλοι, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον περιβεβλημένοι τὰ ζωηρὰ καὶ καταθαμβοῦντα ἀκαίρου εὐγλωττίας χρώματα, συντέλεσαν εἰς τὴν φήμην καὶ τὴν δημοτικότητα τῆς ἱστορίας ταύτης παρὰ τοῖς ἀπλουστέροις.

Ὁ θαυμασμὸς οὗτος τῆς ἱστορίας τοῦ Θιέρσου ἦτο ἐναργὲς τεκμήριον τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεως τῆς πατρίδος του. Ὁ ἰδιώτης, ὁ κατὰ πρώτην φοράν ἐπισκεπτόμενος τὴν πόλιν τῶν Παρισίων, ἕνεος, ἐξεστηκῶς ἵσταται καὶ ἀποθαυμάζει ἐπὶ παραδείγματι τὸ νεοτευχὲς μέγα θέατρον τῆς πύλων (grand Opera), περιανὲς σύμβολον καὶ ἐμπροσώπησιν τῆς ἀρχούσης σήμερον οὐ μόνον ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ πτώσεως ἐν ἀπάσῃς τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ταῖς σχέσεσιν, ἐν τῇ τέχνῃ ὡς καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ὑπομυθίσκον τὰ κολοσσαῖα οἰκοδομήματα τῆς Ἀσσυρίας ἢ τῆς Ἰνδικῆς· ἀλλ' ἐὰν οὗτος κατὰ τύχην ἤθελεν εἰσελθεῖ εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Λούβρου, οὐδὲ βλέμματος ἤθελεν ἀξιῶσαι τὰς ἐ-

πλᾶς γραμμὰς καὶ τὴν ἀπέριττον ἀφέλειαν τῆς ἐκ Μήλου Ἀφροδίτης. Ἡ διαφορὰ τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας ἀπαρέσκεται εἰς τὸ φυσικόν, εἰς τὸ ἀφελές, λατρεύει τὸ ψυμμύθιον, δὲν κατανοεῖ τὸ ἦθος ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ ἐννοίᾳ καὶ σημασίᾳ, οἷον συνίστα αὐτὸ τοῖς τεχνίταις ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ κολακεύεται ὑπὸ τῆς ὑποκρίσεως, τῆς τεινούσης πρὸς θάμβωσιν μάλλον, ἢ πρὸς διαμόρφωσιν καὶ διδασκαλίαν. Καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος, δι' ὃν ἡ ἱστορία αὕτη ἐξετιμήθη ἐν Γαλλίᾳ μετὰ τασαύτης ζέσεως, καθὸ πιστῶς ἐκφράζουσα τὰς ἀρχὰς, ὑφ' ὧν ὤρματο ἡ πρώτη καὶ ἐνεπνέετο ἡ δευτέρα αὐτοκρατορία, ἀρχὰς πραγματικᾶς τῆς γαλλικῆς κοινωνίας.

Τὸ πρῶτον ἔργον, ἡ πρώτη πράξις τοῦ ἥρωος τῆς ἱστορίας ταύτης ἦτο ἡ δι' ἐνὸς πολιτικοῦ τολμήματος κατάληψις τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐν Γαλλίᾳ· ἡ ἡμέρα τῆς 18 ὁμιχλῶδους ὑπῆρξεν ἡ ἀνάβασις τοῦ Βοναπάρτου ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς· ἀπὸ τῆς ἡμέρας ταύτης ἀρχεταὶ ὁ ἀληθὴς αὐτοῦ βίος, διότι ὁ προηγούμενος δὲν ἦτο ἡ ἡ προανάκρουσις, ὁ πρόλογος τῆς αἰματηρᾶς τραγωδίας· αὕτη δὲ ἡ ἡμέρα, ἡ τοσοῦτον ἀπαίσιος διὰ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς Γαλλίας, ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία ὄλων ἐκείνων τῶν καταστροφῶν καὶ τῶν ἐρημώσεων, ὧν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ὑπῆρξεν ἐλευσινὸν θέατρον ἡ Γαλλία καὶ ἡ Εὐρώπη.

Ποῖος ὁ λόγος τῆς ἐπιτομίας ταύτης, τῆς ἀθετήσεως τῶν ἱερωτέρων νόμων, ἐφ' ὧν ὀφείλει νὰ βασίζηται πᾶσα κοινωνία; ἦτο πολιτικὴ ἀνάγκη ἡ πράξις αὕτη, γενομένη χάριν τῆς σωτηρίας τῆς Γαλλίας, ἡ ἦτο προφανὴς ἐπιτομία, μόνον ἐλαττήριον ἔχουσα τὴν ἀμετρον φιλοδοξίαν, ἣτις διέκαιε τὸν ἄνδρα μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βίου του, μηδαμῶς βουλευθέντα νὰ διδασθῆ ὑπὸ τῶν περιπετειῶν τῆς εἰμαρμένης, ὧν ὑπῆρξε τὸ παίγιον;

Συνήθως ἡ διδαστορία περὶ τὴν ἱστορίαν σωτηριῶδες φάρμακον ἐν ἐποχαῖς κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως καὶ πολιτικῆς ἀναρχίας· οἱ Ῥωμαῖοι, ὧν γνωστὸν τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα *Salus publica suprema lex esto*, πολλάκις σῶσαν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους καταστρέψαν τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν τῆς Ῥώμης, εἶχον καθ' ὀρισμένους τινὰς περιόδους τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῶν βίου ποιήσει χρῆσιν τοῦ ἰσχυροῦ τούτου φαρμάκου, ἀναθέντες ἐπὶ τινα χρόνον εἰς ἓνα μόνον ἄνδρα τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τῆς πολιτείας. Ὅτι ἡ τοιαύτη ἔλλειψις αὐτοπεποιθησίας ἐνὸς λαοῦ, ὑπογράφοντας τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ καταδίκην διὰ τῆς παραδοχῆς ἐνὸς δικτάτορος, εἶναι ἐναργὲς τεκμήριον πολιτικῆς ἀνικανότητος, οὐδεμίαν εἶναι ἐπιτετραμμένη συζήτησις. Ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἀναρχίας ἀναφέεται ὁ δικτάτωρ, καταλήγων ἐπὶ τέλους εἰς τὸν τύραννον.

Ἄλλὰ διστελεῖ ἡ Γαλλία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν τοιαύτῃ ἀναρχίᾳ, ὅποτε ὁ Ναπολέων, ἐπανερχόμενος ἐξ Αἰγύπτου, ἐπιβούλως καὶ λαθραίως εἰσῆρχετο εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ κατέλυε τὸ πολίτευμα τῆς πατρίδος του; Ποία πολιτικὴ ἀνάγκη ὑπερέου αὐτὸν εἰς τὴν ἐπιτομίαν ταύτην; Οὐδένα ἱστορικὸν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπικαλούμεθα, διότι αὐτὸς ὁ Βοναπάρτης θέ-

λει ἔλθει εἰς ἐπιουρίαν ἡμῶν, καταδεικνυόντων τὴν ἐπιουρίαν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀπαίσιον τοῦ Ὀμηλῶδους ἡμέραν.

Καὶ ἐν πρώτοις ἀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ γαλλικὴ κοινωνία καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις δὲν διετέλουν εἰς τὸ στάδιον ἐκεῖνο τῆς ἀποσυνθέσεως καὶ τῆς ἀναρχίας, ὡς ἐνασμενίζουσι δυσχυριζόμενοι οἱ δικαιολογούντες τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ τόλμημα, πρώτιστα δὲ πάντων αὐτὸς ὁ Θιέρσος. Ἀληθῶς τὸ Διευθυντήριον, ἡ τελευταία τῆς Ἐπαναστάσεως κυβέρνησις, ἡ διαδεχθεῖσα τὰς προκατόχους αὐτῆς κυβερνήσεις τοῦ αἵματος καὶ τῆς ἐδικήσεως, δὲν ἐκέκμητο εἰσέτι τὴν κυβερνητικὴν ἐκείνην ἐνότητα καὶ αὐθεντείαν, ἣτις ἀπαιτεῖτο πρὸς ἐπούλωσιν τῶν πληγῶν, αἵτινες εἶχαν ἀνοιχθῆ ἐπὶ τοῦ αἰμορροῦντος σώματος τῆς γαλλικῆς κοινωνίας· σχετικῶς ἐν τούτοις ἦτο ἡ πρωτίστη τῶν κυβερνήσεων, ἧς ἡ Γαλλία ἀπήλαυσε κατὰ τὸ μακρὸν τῆς ἐπαναστάσεως διάστημα. Αὐτὸς ὁ Θιέρσος, ὁ δικαιολογῶν τὸν Ναπολέοντα ἐπὶ τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ τολμήματι, οὕτως κρίνει τὸ Διευθυντήριον καὶ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὸ μέλη τῆς κυβερνήσεως: «Ἡ νέα αὕτη δημοκρατικὴ ἀπόπειρα διήρκεσεν ἐπὶ τετραετίαν ἀπὸ τῆς 14 Ὀμηλῶδους τοῦ τετάρτου ἔτους μέχρι τῆς 18 Ὀμηλῶδους τοῦ ὀγδόου, ἐπεχειρίσθη δὲ ἀγαθῇ τῇ πίστει καὶ βουλήσει ὑπ' ἀνδρῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι ἦσαν ἐντιμοὶ καὶ διαπνεόμενοι ὑπὸ ἐξαιρέτων προθέσεων. Πρόσωπα τινὰ, βίαια τὴν χαρακτῆρα ἢ ὑποπτα τὴν εὐθύτητα, ὡς ὁ διευθυντὴς Barras, ἠδυνήθησαν ν' ἀναμιχθῶσιν εἰς τὸν κατάλογον τῶν κυβερνῶντων, οἵτινες κατὰ τὰ τέσσαρα καὶ πέντε ἔτη ὠκειοποιήθησαν τὴν ἐξουσίαν· ἄλλ' οἱ ἕτεροι ὡς ὁ Rewbell, ὁ La Reveillère, ὁ Leprieux, ὁ Le Tourneur, ὁ Carnot, ὁ Barthelemy, ὁ Roger—Ducos, ὁ Sieyes, ἦσαν εὐθεῖς πολῖται, ἔνιοι αὐτῶν ἰκανώτατοι, ὁ δὲ τελευταῖος, ὁ Sieyes, πνεῦμα ὑπέρτερον καθ' ὀλοκλήριαν»¹.

Κυβερνήσεις τοιαύτης, ὑπὸ τοιούτων ἀνδρῶν διευθυνομένη, ἠδύνατο σὺν τῷ χρόνῳ νὰ παγιώσῃ τὴν τάξιν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ νὰ θεμελιώσῃ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τὸ κύρος τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως, ἣν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐδυσφόρει ν' ἀναγνωρίσῃ ἡ μονορχουμένη Εὐρώπη· ὁ δὲ Βοναπάρτης, ἂν ἀληθῶς ἠσθάνετο ἐν ἑαυτῷ τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου καὶ τοῦ στρατιώτου, ὠφελε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του, οὐχὶ μελετῶν συνομοσίαν κατὰ τοῦ καθεστώτος, ἀλλὰ μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν τάξιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν διὰ τῆς αἰγλης τοῦ ὀνόματός του· εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ σύγχρονον περίπου τὸν Βασιγκτόνα, ἀπὸ τοῦ βίου τοῦ ὁποῦ ἠδύνατο ν' ἀρυσθῆ μαθήματα πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ ἠθικότητος, οὐχὶ δὲ ὑπερβαίνων τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν κοινωνίαν, ν' ἀναζητῆ τοιαῦτα ἐν τοῖς χρόνοις τῆς βωμαϊκῆς πτώσεως. Ἀπερχόμενος τῆς Αἰγύπτου ὁ ἀνὴρ τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῶν κατὰ τὴν προθέσεων, εἶχε ἐκμυστηρευθῆ εἰς τὸν ἐμπατιστευμένον αὐτῷ στρατηγὸν Meunier τὰς ἀκολούθους σκέψεις, σαφῶς δηλοῦσας τὴν μέλλουσαν

αὐτοῦ ἐν Γαλλίᾳ πολιτικὴν διαγωγὴν: «Φίλτατε, ἐστὲ βέβαιοι σεῖς ἐδῶ, ὅτι ἂν λάβω τὴν εὐτυχίαν νὰ θέσω τὸν πόδα μου εἰς τὴν Γαλλίαν, ἔλθξεν ἡ βασιλεία τῆς ἀδολεσχίας»¹.

Οἱ ἥρωες τῆς σπάθης, οἱ τυχόντες ἀνατροπῆς ἐν τῷ στρατῷ καὶ ἀναπτυχθέντες ὑπὸ τὴν βαρεῖαν ἀτμόσφαιραν τῆς στρατιωτικῆς πειθορχίας, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ τοῦ προορισμοῦ ἀρνούμενης πᾶσαν αὐτόβουλον ἰδέαν πνευματικῆς ἐλευθέρως ἐνεργείας, δὲν ἐννοοῦσιν οὔτε εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ κατανοήσωσι τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐλευθέρως συζητήσεως ἐν τῷ ἠθικῷ καὶ πνευματικῷ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας βίῳ· ὁ στρατῶν, ἐκ τῆς κλήσεως αὐτοῦ παρακωλύων πᾶσαν ἀνεξάρτητον σκέψιν, ἀρνεῖται οὐδ' ἐννοεῖ τὴν ἐλευθερίαν ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς πρωτοβουλίας αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐντεῦθεν ἅπαντα σχεδὸν πλὴν πολιτικὰ τολμήματα συνελήφθησαν κατὰ πρῶτον καὶ ἐσχεδιάσθησαν ἐν τῷ στρατῷ, πλέον δὲ ἢ ἀπαξ ἡ ἐλευθερία τῶν λαῶν ἐκινδύνευσεν ἕνεκα τῆς συμμετοχῆς τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν λύσιν κοινωνικῶν, πολιτικῶν ἢ οἰωνδῆποτε καθόλου ἠθικῶν προβλημάτων. Δυστυχῆ τὰ ἔθνη, ἅτινα ἐκ τοῦ πλημμελοῦς αὐτῶν κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀδυνατοῦντα νὰ λύσωσι τὰ ἀπασχολοῦντα τὸν βίον αὐτῶν ζητήματα ὑπὸ τὴν ἐμβριθῆ αὐθεντείαν τῆς ἐλευθέρως καὶ ἐλλόγου συζητήσεως, κατόπιν ἐμφυλίου ἀποστασιακοῦ ἐβρίσκονται ἀφῆνης εἰς τὴν λυπηρὰν ἀνάγκην νὰ κλίνωσιν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τὴν αὐθεντείαν τῆς στρατιωτικῆς σπάθης, ἀξιούσης ἐν τῷ δικαίῳ τῆς ἰσχύος αὐτῆς νὰ λύσῃ τὸν γόρδιον δεσμὸν τῶν ἐπιπροσθούτων ἐν τῇ πολιτείᾳ ζητημάτων, ἅτινα ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιλύσῃ ὁ ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος λόγος!

Καὶ ἐν τούτοις ἡ Γαλλία, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ αὐτοσχέδιος ῥήτωρ τῶν Πυρραμίδων ἐπανερχετο νικητὴς ἀπὸ τῆς πατρίδος τῶν Φαραῶ καὶ τῶν Μαμελούκων εἰς τὴν πατρίδα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἥπως διδάξῃ αὐτὴν ἐμπράκτως τὰς ἀρχάς, ἧς εἶχε σπουδάσει καὶ μελετήσει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Αἰγύπτου, δὲν διετέλει εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τῆς κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως καὶ τῆς πολιτικῆς ἀναρχίας, ὅποτε καθίσταται δυστυχῶς ἀναγκαῖον δραστηκὸν φάρμακον τὸ πολιτικὸν τόλμημα. Αὐτὸς ὁ Βοναπάρτης, ἅμα ἐπανελθὼν εἰς Γαλλίαν, δὲν ἐδίστασε δημοσίᾳ νὰ ὁμολογήσῃ καὶ νὰ δηλώσῃ ἑαυτὸν εἰς τὸ Διευθυντήριον πιστὸν ὑπηρετήν καὶ ἐκτελεστήν τῶν ἀρχῶν τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας· καὶ δὲν εἶχεν ἀναμφιβόλως τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν νὰ προσβάλῃ κυβέρνησιν, ἧς ἡ συμπεριφορὰ, μεθ' ὅλην τὴν θουελλῶδη τῶν χρόνων ἐκείνων κατάστασιν, οὐδὲν παρεῖχε τὸ ἐπιλήψιμον διὰ τὸν ἐξετάζοντα καὶ κρίνοντα ἀμερολήπτως καὶ σχετικῶς τὴν τότε πολιτικὴν θέσιν τῆς Γαλλίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν προγενεστέραν. Ἐν ταῖς Ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ὁ πρόεδρος τοῦ Διευθυντηρίου Gohier ἀφηγεῖται

¹ Thiers, Histoire du Consulat et de l' Empire, Tom. 1er, 2, 3.

¹ Mémoires 25 καὶ 30 Ἀγούστου 1816.

τὰ ἐπόμενα περὶ τῆς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Βοναπάρτου πρώτης συνεντεύξεως: «Ο Monge τὸν παρηκολούθει. Πόσον εὐχαριστοῦμαι, φίλτατε πρόεδρε, μοι εἶπεν ὁ Monge, ἐπανευρίσκων θριαμβεύουσαν τὴν δημοκρατίαν! Ἦδομαι ἐξίσου ἐπὶ τούτῳ εἶπεν, ὁ Βοναπάρτης *εστενοχωρημένος ὀλιγορ.* Αἱ εἰς Αἴγυπτον ἀφικόμεναι εἰδήσεις ἦσαν τοσοῦτον ταραχώδεις, ὥστε δὲν ἐδίστασα νὰ καταλίπω τὸν στρατόν μου, ὅπως ἔλθω ἐνταῦθα νὰ συμμερισθῶ τοὺς κινδύνους σας.» Τὴν δὲ ἐπαύριον ὁ Βοναπάρτης ἐκήρυττε πρὸ τοῦ Διευθυντηρίου ὅτι ἤδετο βλέπων τὴν δημοκρατίαν, ἣν ἐπίστευεν ἀπολεσθεῖσαν, σεσωσμένην ὑπὸ τῶν κατορθωμάτων τῶν συστρατιωτῶν αὐτοῦ, καὶ προσέθετε, βάλλων τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς λαβῆς τοῦ ξίφους του, ὅτι οὐδέποτε ἤθελε καθελκύσει αὐτὴν, ἢ ἀμυνόμενος ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτῆς.»¹

Δὲν ἐξετάζομεν τὰ καθέκαστα τῆς μετὰ ταῦτα ἐπιπορκίας καὶ τοῦ πολιτικοῦ τολμήματος, δι' οὗ κατελύθη ἡ μετὰ τοσοῦτων πόνων καὶ κινδύνων κτηθεῖσα ἐν Γαλλίᾳ ἐλευθερία. Ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὁ εὐνοοῦμενος τῆς εἰμαρμένης, ὁ τοσαύτην ἔχων πεποιθήσιν εἰς τὸν ἀστέρα του, ὥστε νὰ γράφῃ εἰς τὸ συμβούλιον τῶν Γερόντων (Conseil des Anciens) τὰ ἀκόλουθα περὶ ἑαυτοῦ λόγια: «Σκέφθητε ὅτι βραῖνα παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῆς τύχης καὶ τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου», κατέλαβεν ἐπὶ τέλους τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, δίχως οὐδεμίαν νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτὸν εἰς τοῦτο *πολιτικὴ ἀνάγκη*. Οὐδεμίαν ἐσωτερικὴν στάσιν, οὐδεὶς ἐξωτερικὸς κίνδυνος ἐπιβάλλων ἐδικαίουν τὸ ἕστατον τοῦτο τῆς προλήψεως τῆς καινωνικῆς ἀποσυνθέσεως καταφύγιαν. Συνωμοσία πραγματευτημένη, ἔχουσα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ ἐνόχῳ ἀτομικῇ φιλοδοξίᾳ ἐνός ἀνδρὸς καὶ τῶν συνενόχων αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ συμφέροντι τῆς πολιτείας, τοιαῦτα τὰ αἴτια τὰ παραγαγόντα τὸ πολιτικὸν ἐκεῖνο τόλμημα τοῦ Ὀμηλῶδους. Ἡ ἀμερόληπτος, ἡ ἀνεξάρτητος ἱστορία ἤρξατο ἡδὴ ἀπαγγέλλουσα τὴν ἐτυμηγορίαν αὐτῆς. Ἐκεῖνος, τὸν ὅποιον ἡ κολακεία τῶν χρόνων τούτων ἐν ποιητικῇ μέθῃ μᾶλλον ἢ ἐν ἱστορικῇ αὐστηρότητι ἀπεκάλεσε τὸν ἀπεσταλμένον τῆς θείας Προνοίας, ὅπως ἐν εἰρήνῃ συνέχισεν καὶ ἐκτελέσῃ τὸ ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἡμιτελὲς ἐναπολειφθὲν ἔργον, ἤρξατο ἡδὴ λαμβάνων τὴν προσήκουσαν ἱστορικὴν ἐκτίμησιν καὶ δικαιοσύνην. Ὁ ἥρωας τοῦ ἀνοσίου πολιτικοῦ τολμήματος, ὁ δηώσας τὴν Εὐρώπην πρὸς κορρεσμόν προσωπικῆς φιλοδοξίας μᾶλλον, ἢ πρὸς ἐγκαθίδρυσιν ἠθικῆς τιнос ἀρχῆς ἐν τῇ κοινῳίᾳ, θέλει λάβει ἡμέραν τινὰ τὴν προσήκουσαν αὐτοῦ θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐνόσῳ ἢ ἀνθρωπίνῃ συνείδησις ζωηρὰ θέλει αἰσθάνεται τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, ἐνόσῳ ἢ ἠθικότης καὶ τὰ πρῶτιστα αὐτῆς στοιχεῖα, τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἐλευθερία, θέλουσι διέπει τὸν βίον τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων.

Δούλος καὶ τύραννος, ἀμφοτέρω ὑπέχουσι εὐθύνας, ὁ μὲν τοῦ σακί-

πτρου, ὁ δὲ τῶν δεσμῶν, εἶπεν ὁ Λαμαρτίνος¹. Αὕτη ὀφείλει νὰ ἦναι ἡ ἀληθὴς καὶ ἀμερόληπτος κρίσις τῆς ἱστορίας. Ὁ ἔχων τὰ μέσα ν' ἀντιταχθῆ, κ' ἐν τούτοις ἡλιθίως ἐπιτρέπων εἰς τὸν τυχόντα νὰ ληστεύσῃ αὐτὸν, εἶναι ἐξίσου ὑπεύθυνος καὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ ἐνώπιον τῆς κοινῳίας· ὁ ἀνθρώπος, ὁ ἔχων ἔμφυτον ἐν ἑαυτῷ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, ὁ ὀφείλων νὰ ποιῇ τὴν διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ, δὲν δικαιούται καθ' ὅλοκληρίαν ἐπὶ τοῖς παθήμασιν ἐκείνοις, ὧν αὐτὸς οὕτως ἠδύνατο νὰ προλάβῃ καὶ τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰς συνεπείας. Δὲν πταίουσιν μόνον οἱ τύραννοι, οἱ κατχρώμενοι τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινῳίας· οἱ λαοὶ, εἰς τὰ λάθη τῶν ὁποίων οὗτοι ἀγτλοῦσι τὴν μυστικὴν αὐτῶν ἰσχὺν, εἶναι συμμέτοχοι πάσης αὐτῶν ἀποπειρᾶς κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος καὶ ἐλευθερίας. Ὁ ἐλάχιστος φιλοσοφῆσας ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἐπαναστάσεων καὶ τῶν πολιτικῶν τολμημάτων, ἀναμφίβολον θέλει ἐξαγάγει συμπέρασμα, ὅτι τὰ σπουδαιότερα καὶ ἰσχυρότερα ὄπλα παρέσχε τοῖς τυράννοις αὐτῆ τῶν λαῶν ἡ ἀκηθία καὶ ἀδιαφορία ἐπὶ τοῖς ἐμφύτοις ἐκείνοις δικαίοις, ἐφ' ὧν ὀφείλει νὰ στηρίζηται πᾶσα κοινῳία. . .

Διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ τούτου τολμήματος καθιδρυθείσης νέας τῶν πραγμάτων τάξεως ἄρχεται ἡ ἀντεπαράστασις, ἡ ἐπάνοδος εἰς τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἰσχύοντα ἀρχαῖα καθεστῶτα ἐν τῇ γαλλικῇ κοινῳίᾳ καὶ πολιτείᾳ. Ἡ κυβερνητικὴ συγκέντρωσις, ἡ καὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἰσχύουσα, ἡ ἀπορροφῶσα πᾶσαν ἀκμὴν καὶ ῥώμην, πᾶσαν αὐτενέργειαν τοῦ κοινῳικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ φοβερώτερος σύμμαχος τοῦ δεσποτισμοῦ διὰ πᾶσαν κυβέρνησιν, οἰανδήποτε πολιτικὴν ἔκφρασιν φέρουσαν, ἐπανωρθώθη καὶ πάλιν διὰ τοῦ κυβερνητικοῦ τοῦ Ναπολέοντος οἰκοδομήματος· καὶ οὕτω διὰ τῆς συγκεντρώσεως ταύτης ἡ γαλλικὴ ἐλευθερία περιεβλήθη ἐσαεὶ τὰ σάβανα φθισικοῦ πολιτικοῦ βίου, ἀδυνάτουσα σπουδαίως καὶ ἐρρωμένως νὰ ἐμφυσήσῃ σθένος εἰς τὸ μαραινόμενον σῶμα τῆς κοινῳίας.

Ἐπὶ τὴν αἰγίδα τοιοῦτου πολιτικοῦ συστήματος ἡ Γαλλία ἀπολέσασα πᾶσαν ἐλευθερίαν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς ὀργανισμῷ, ἣν εἶχε κατακτήσει διὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, μετεβλήθη τελῶς εἰς στρατῶνα, ἱεραρχικῶς διαπόμενον κατὰ τὰ νεύματα καὶ τὴν βούλησιν τοῦ ἀρχοντος αὐτῆς. Ἐκτοτε ἂν ὡς στρατιωτικὴ δύναμις ἐθριάμβευσεν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐπὶ τινὰ χρόνον, ἀλλ' ὡς πολιτικὴ δύναμις, ὀφείλουσα ν' ἀντλή τὴν πραγματικὴν αὐτῆς ἰσχὺν ἐν ἐλευθέρῳ καὶ ζωτικῷ ὀργανισμῷ, συνετρίβη· στρατιωτικὴ ἦττα ἐπενεγκούσα τὴν πτώσιν αὐτῆς, κατέδειξεν ὅτι οὐχὶ ὁ ὄγκος καὶ ὁ ἐξωτερικὸς κολοσσὸς ἀποτελοῦσι τὴν ἰσχὺν ἐνός ἔθνους, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ λογικὴ ὀργάνωσις τῆς πολιτείας, ἧς τοῦτο ἀπολαμβάνει.

Οἱ θιασῶται τῆς συγκεντρώσεως ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὧν τοσοῦτον εὐπορεῖ κατὰ δυστυχίαν ἡ γαλλικὴ πολιτικὴ ἐπιστήμη ὄλων τῶν κομμάτων, οὐδέ-

¹ Lamartine. Meditations, Bonaparte.

¹ Gohier Mémoires tom. 1er, p. 199, παρὰ Barni Napoléon 1er.

ποτε ενόησαν τὴν ἀλήθειαν μεθ' ὅλας τὰς συμφορὰς, ἅς ἀπὸ οὐτῶ ἤδη δεκαετηρίδων ὑφίσταται τὸ γαλλικὸν ἔθνος· μελετῶντες τὴν πολιτείαν οὐχὶ ὡς ὄργανισμὸν τέλειον, ἀλλ' ὡς τυχαῖον τινὰ μηχανισμὸν, διευθύνοντά τὴν κοινωνίαν, οὐδέποτε κατενόησαν τὰ πραγματικὰ αἰτία τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῆς Γαλλίας. Αὐτὸς ὁ Θιέρτος, ἀποθαυμάζων τὸ συγκεντρωτικὸν τοῦτο σύστημα, δι' οὗ ὀλόκληρος ἡ Γαλλία μετεβλήθη εἰς στρατῶνα, ζῶντα καὶ σκεπτόμενον συνῶδ᾽ αὐτῇ βουλῆσει τοῦ ἀρχιστρατήγου, τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν αὐτοῦ, ἐκφράζεται συμπεραίνων οὕτω περὶ τοῦ νέου κυβερνητικοῦ συστήματος τῆς γαλλικῆς πολιτείας, τοῦ ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἰδίως τελειοποιηθέντος, ἀλλὰ καθὰ διὰ πραγμάτων ἀπέδειξεν ὁ Ἀλέξιος de Tocqueville¹, κληροδοτηθέντος ὑπὸ τῆς ἀρχαίας μοναρχίας: «Εἰς τὴν ἀπλήν, καθαρὰν καὶ γόνιμον ταύτην ἰδέαν ὀφείλομεν τὴν σήμερον ἐν Γαλλίᾳ ἑραίαν διαίτησιν! Ὁ πρῶτος Ὑπάτος κατέστησεν ἐν ἐκάστῳ τῆς χώρας διαμερίσματι νομάρχην ἐπιφορτισμένον, οὐχὶ νὰ ἐκκαλήται τὴν διαχειρίσιν τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων παρὰ τινὶ πολυμελεῖ διοικήσει, ἀλλὰ νὰ ἐνεργῇ αὐτὸς ὁ ἴδιος· οὗτος ὁ νομάρχης ἦτο συγχρόνως ἐπιφορτισμένος νὰ διευθύνῃ τὰς ὑποθέσεις τῶν νομῶν, ἀλλὰ ταύτας ἐν συμφωνίᾳ μετὰ τοῦ νομαρχιακοῦ συμβουλίου καὶ μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τούτου ψηφισθεισῶν χρηματικῶν χορηγιῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σύστημα τῶν ἀνεξαρτήτων δήμων εἶχε καταδικασθῆ καθ' ὀλοκληρίαν, ὁ δὲ *Sieyès*, εἰς ὃν ὀφείλετο ἡ εἰς κερωρισμένους δήμους διαίρεσις τῆς Γαλλίας, ἐν τῷ νέῳ αὐτοῦ Συντάγματι μετέβαλε τὴν ἀρχὴν τοῦ δήμου διὰ τοῦ νομοῦ, ὁ πρῶτος Ὑπάτος ἐχρήσατο ταύτῃ τῇ διαίρεσει, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν διαχείρισιν τοῦ τέως ἀνεξαρτήτου ἐπαρχιακοῦ διαμερίσματος. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἡ δημοτικὴ διοικήσις μετετέθη ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτῆς θέσει, τοῦτέστιν ἐν αὐτῷ τῷ δήμῳ, πόλει ἢ πολίχνῃ· μετὰ δὲ τοῦ δήμου καὶ τοῦ νομοῦ ἐδημιουργήθη μέσος τις βαθμὸς διοικήσεως, τοῦτέστιν ἡ ἐπαρχία. Μετὰ τοῦ νομάρχου καὶ τοῦ δημάρχου ὄφρα νὰ ὑπάρχῃ ὁ ἐπαρχος, ὑπὸ τὴν ἐπαγρύπνησιν τοῦ νομάρχου ἐπιφορτισμένος νὰ διευθύνῃ ἀριθμὸν τινὰ δήμων, ἐξήκοντα, ὀγδοήκοντα ἢ ἑκατὸν, περισσοτέρων ἢ ὀλιγωτέρων ἀναλόγως τῆς σπουδαιότητος τοῦ νομοῦ. Ἐπὶ τέλους δ' ἐν αὐτῷ τῷ δήμῳ ὄφρα νὰ ὑπάρχῃ δήμαρχος, ἐκτελεστικὴν ὡσαύτως ἐξασκῶν ἐξουσίαν, ἔχων παρ' ἑαυτῷ τὴν συμβουλευτικὴν αὐτοῦ δύναμιν ἐν τῷ δημοτικῷ συμβουλίῳ, δήμαρχος, ὑπάλληλος ἀπ' εὐθείας ἐξαρτώμενος ἀπὸ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας πρὸς διαχείρισιν τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων, δημοτικὸς ὑπάλληλος καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐπιτοπίους ὑποθέσεις, ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ δήμου διευθύνων τὰ συμφέροντα αὐτοῦ, ὑπὸ τὴν διηγενη δ' ἐπαγρύπνησιν τυγχάνων τοῦ νομάρχου καὶ τοῦ ἐπάρχου, συνεπῶς τῆς πολιτείας.

«Τοιαύτη εἶναι ἡ θραυματικὴ ἱεραρχία, εἰς ἣν ἡ Γαλλία ὀφείλει διοίκησιν

¹ Ἐν τῷ πολλοῦ λόγου ἀξίῳ αὐτοῦ συγγράμματι: *L' Ancien Régime et la Révolution.*

ἀπαρξίμλλον διὰ τὴν ἐνέργειαν, τὴν ἀκρίβειαν τῶν πράξεων, τὴν καθαρότητα τῆς λογοδοσίας, τὸ δὲ πάντων λόγου ἄξιον, ὅτι κατώρθωσεν ἐν ἑξαμῆνῳ διαστήματι χρόνου νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν τάξιν εἰς τὴν Γαλλίαν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐννοεῖται ἐνὸς μοναδικοῦ πνεύματος, τοῦ πρώτου Ὑπάτου, καὶ διὰ μοναδικῆς ἐπίσης εὐμενείας τῶν περιστάσεων, διότι πανταχοῦ ὑπῆρχε φρίκη κατὰ τῆς ἀταξίας καὶ δίψα πρὸς τάξιν, ἀηθία δὲ πρὸς τὴν ἀδολοσχίαν καὶ κλίσις πρὸς τὰ ταχέα καὶ θετικὰ ἀποτελέσματα. . . . Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐπαρχιακὴ καὶ δημοτικὴ ἐν Γαλλίᾳ κυβέρνησις: εἰς ἀρχηγὸς τῆς πολιτείας, νομάρχης, ἐπαρχος, ἢ δήμαρχος, διεκπεραιούντες πάσας τὰς ὑποθέσεις· συμβούλιον συμβουλευτικὸν, συμβούλιον νομοῦ, ἐπαρχίας ἢ δήμου, ψηφίζοντα τὰς ἐπιτοπίους δαπάνας· εἶτα μικρὸν δικανικὸν σῶμα, τεθειμένον παρὰ τὸν νομάρχην, μόνον πρὸς χορηγίαν τῆς διοικητικῆς δικαιοσύνης: κυβέρνησις ὑποκειμένη ἀπολύτως εἰς τὴν καθολικὴν κυβέρνησιν χάριν τῶν ὑποθέσεων τῆς πολιτείας, καὶ, εἰ καὶ ἔχουσα τὴν ἰδίαν αὐτῆς γνώμην, ἐποπτευομένη καὶ διεπομένη καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς νομαρχιακὰς καὶ δημοτικὰς ὑποθέσεις. Ἡ τάξις δὲν ἔπαυσεν ἀρχουσα, πολλῶν δὲ μᾶλλον ἡ δικαιοσύνη, ἀφ' ὅτου τὸ ὠραῖον καὶ ἀπλοῦν τοῦτο πολιτικὸν σύστημα ἰσχύει μετὰ τὸ ἡμῶν, τοῦτέστιν ἀπὸ ἡμίσεως περίπου αἰῶνος, ἐννοεῖται δὲ ὅτι αἱ λέξεις τάξις καὶ δικαιοσύνη, καθὼς ἀπασαι αἱ λέξεις τῶν ἀνθρωπίνων γλωσσῶν σχετικὴν μόνον ἔχουσιν ἀξίαν, σημαίνουσαι ὅτι ὑπὸ τὴν διοικητικὴν ἐποψιν ὑπῆρξεν ἐν Γαλλίᾳ τοσοῦτον ὀλίγη ἀταξία, τοσοῦτον ὀλίγη ἀδικία, ὅσην εἶναι δυνατὸν νὰ εὐχρηθῇ τις ἐν μεγάλῃ πολιτείᾳ¹.

Δημιουργὸς τοῦ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πρώτου Ὑπάτου γενομένου τούτου συντάγματος ὑπῆρξεν ὁ πολύτροπος ἐκεῖνος ἀββᾶς *Sieyès*, ὁ καὶ τοσοῦτων ἄλλων πολιτικῶν συνταγμάτων ἐν Γαλλίᾳ δημιουργὸς, ἀπάντων ἐννοεῖται κατασκευασθέντων κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐκάστοτε ἀρχούσης πολιτικῆς ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἀπόψεως. Ἡ ἀρχουσα ἰδέα τοῦ νέου τούτου τῆς ὑπατείας συντάγματος ὑπῆρξε τὸ ἀκόλουθον δόγμα τοῦ περιωμένου πολιτικοῦ νομοθέτου, ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπαναστάσεως μετατεθέντος ἤδη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν τάσεων τῆς νέας δικτατορίας: «*La confiance doit venir d' enbas, le pouvoir doit venir d' en haut*», καὶ διὰ τοῦ δόγματος τούτου, τοῦ ὑποθάλλοντος τὸν δεσποτισμὸν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἐνεκαινίσθη ἐν Γαλλίᾳ τὸ ἐκτρομακτικὸν σύστημα συγκεντρωτικῆς πολιτείας, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον ἀποθρυμάζει ὁ συγγραφεὺς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ διὰ τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν θαυμαστῶν τοῦ συστήματος τούτου ἀπασα ἡ Εὐρώπη φθονεῖ τὴν Γαλλίαν.... Δὲν εἶναι ἴδιον τῆς παρούσης ἐργασίας ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυσις καὶ κριτικὴ ἔρευνα τοῦ συντάγματος τούτου, δι' οὗ ὁ Ναπολεὼν κατώρθωσε νὰ στερεώσῃ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον τὸν δεσποτισμὸν αὐτοῦ ἐν Γαλλίᾳ, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἡ

¹ Thiers Histoire du Consulat et de l' empire. tom. 1er. p. 119—121.

ἀφρηρία τῆς ἐλαττωματικῆς καταστάσεως τῆς γαλλικῆς κοινωνίας, διατελεῖ δ' αἰτίοτε τὸ πρῶτιστον τῶν κωλυμάτων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ παγίωσιν τῆς ἀληθοῦς ἐν Γαλλίᾳ ἐλευθερίας. Ἐν τῇ κατόπιν μελέτῃ περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀποτυχίας πασῶν τῶν ἐν Γαλλίᾳ ἐπαναστάσεων, θέλομεν ἀποδείξει εὐρύτερον, ὅτι ἐνεκα τῆς Συγκεντρώσεως, τῆς *θραυμαστῆς ταύτης* κατὰ τὸν Θιέρσον *ιερραρχίας*, οὐδέποτε ἡ πατρὶς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789 ἀπήλασεν ἀληθοῦς ἐλευθερίας. Δὲν ἀποτελεῖ πραγματικῶς ἐλευθερίαν τὴν πολιτεῖαν ὁ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ἐλεύθερος αὐτῆς τύπος, κατ' οὐσίαν δὲ ὑπὸ πνεύματος δεσποτισμοῦ καὶ ἀπολύτου αὐθεντείας διαπνεύμενος. Ἡ πολιτεία, ὅπως ἢ ἐλευθερία, ἀφείλει ν' ἀπορρέῃ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομικότητος, ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτητικῆς ἐν τῷ κύκλῳ αὐτῆς δράσεως καὶ διανοουμένης. Μοναρχία, ἀριστοκρατία, καὶ ὅπως ἄλλως λέγονται οἱ διάφοροι πολιτειακοὶ τύποι, εἶναι ἐκφράσεις κεναὶ καὶ ἀφηρημέναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ δὲ ἱστορία παρέχει ἡμῖν παραδείγματα μοναρχιῶν ἐλευθερώτερον κυβερνωμένων πολλῶν κατ' ὄνομα μόνον δημοκρατικῶν πολιτειῶν, ἐν αἷς ἀρχει οὐχὶ ἡ ἐλευθερία, ἀλλ' ἡ ἀπόλυτος αὐθεντεία ἐλευθερίας δῆθεν κυβερνήσεως.

Ἄφοῦ διὰ τοῦ πολιτικοῦ τολμήματος τοῦ Ὀμιγλώδους οἱ ἱερώτεροι νόμοι τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀυσστούως κατεπατήθησαν, φυσικῶ τῷ λόγῳ αἰ συνέπειαι τῆς αἰμοσταγοῦς ἱεροσυλίας, δυνάμει τῆς ὁποίας ὁ Βοναπάρτης κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐν Γαλλίᾳ, ὑπῆρξεν ἀντάξιαι. Ἡ Γαλλία ἀπληλευθρώθη τέλος τῆς *ἐπικινδύνου ἀδολεσχίας τῶν ἰδεολόγων*, ὅπως περιβλήθη τὸν κλοιὸν τῆς *ἀκινδύνου* συγκεντρωτικῆς στρατοκρατίας τοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου.

Διὰ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συγκεντρωτικοῦ συστήματος ὁ Ναπολέων, ἀφομοιώσας τὴν Γαλίαν, τὰς διαφόρους αὐτῆς τάσεις καὶ ἀτομικότητας εἰς μίαν καθολικὴν βούλησιν, ἐξαρτωμένην ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου αὐτῆς ἀρχόντος, ἐπέζητησε φυσικῶ τῷ λόγῳ ν' ἀφομοιώτῃ καὶ τὴν θρησκευτικὴν αὐτῆς συνειδήσιν συμφώνως ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ. Ἐν δεσποτικῶς κυβερνωμένῃ πολιτείᾳ οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ καὶ ν' ἀνεχθῆ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, ἣν ἐν μέσῳ τῶν οἰκτρῶν αὐτῶν αὐτῆς παραπλανήσεων ἐνεκαίνισε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἡ Ἐπαναστάσις. Ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος, ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ἀρχὴ καὶ θεμέλιον πάσης πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἥμιστά εἶναι εὐάρεστος εἰς τοὺς ζητοῦντας νὰ υποδουλώσωσιν ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν βούλησιν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως κατεργάζεται ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ αὐτῆς τὴν ἀνθρωπίνην ἀτομικότητα, δίδει νεῦρα αὐτῇ καὶ δυνάμεις καὶ ἐξεγείρει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πάντα τὰ αἰσθηματὰ καὶ τὰς τάσεις, ὧν οὗτος καθίσταται ἐπιδεικτικός. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δεκάτου ἐβδόμου καὶ ὀγδοῦ αἰῶνος διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως, τοῦ Σπινόζα, τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου, τοῦ Βολταίρου ἀνεκῆρυξεν, ἐν τισὶ δὲ πολιτείαις καὶ ἐπραγματώσα τὴν μεγάλην κτῆσιν τῆς νεωτέρας

ἐπιστήμης, τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, καθ' ἣς μετὰ τὸσαύτης μακίας τὸ σκοτεινὸν πνεῦμα τοῦ μεσαιωνικοῦ καθολικισμοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατηγωνίστατο.

Ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐν τῷ ὄργανῳ αὐτῆς κατεδίωξε μὲν τὸν καθολικισμόν, ὃν ὑπελάμβανε πολέμιον συνωμότην τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἐσεβάζθη πᾶσαν θρησκείαν, ὁπόταν αὕτη δὲν ἐπεζήτητε, καταχρωμένη τὴν συνειδήσιν τῶν εὐπίστων, νὰ ἐπεμβῆ καὶ διαταράξῃ τὸν δίκαιον τῆς κοινωνίας. Ἐνεκα τῆς καταιγίδος τῆς ἐπαναστάσεως ἐπήλθεν ἀναμφιβόλως σύγχυσις εἰς τὰ πνεύματα, ἀλλ' οὐδέποτε κατίσχυσε ἡ ἀθεΐα. Οἱ κορυφαῖοι τῆς μεγάλης ἀνατροπῆς ὑπῆρξεν αὐτὸ τοῦτο θεῖσται, ὅπαδοι τῶν θρησκευτικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ρουσσῶ καὶ τοῦ Βολταίρου, ἐχθροὶ τοῦ καθολικισμοῦ, προσπαθήσαντες ἴσως ἐν τισὶ περιστάσεσι νὰ ἐφραμόσασιν τὸ πολυθρύλλητον τοῦ Βολταίρου λόγιον *écrasez l' infame*, ἀλλ' οὐδέποτε ἐνόησαν νὰ ἐπιβάλλωσι τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις εἰς τοὺς ἀλλογνομοῦντας ἢ δὲ ὑπὸ τοῦ Ροβεσπιέρρου ἀνάρρησις τῆς λατρείας τοῦ Λόγου ὡς ὑπερτάτου ὄντος, ἔσχε παροδικὴν μόνον καὶ στιγμιαίαν ἀπήχησιν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν λοιπὸν ἐκείνην διέτρεχεν ἴσως κίνδυνον ἐν τῇ συνειδήσει τῆς τεταραγμένης κοινωνίας ὁ καθολικισμός, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ ἰδέα τῆς θρησκείας, ἰδέα ἔμφυτος καὶ ἀναπόφευκτος ἐν πάσῃ ἐποχῇ καὶ κοινωνίᾳ.

Ἡ τοῦ δικαίως καταδιωχθέντος καθολικισμοῦ ἀντίδρασις εὔρε παρὰ τῷ νέῳ Βοναπάρτῃ τὸν φυσικὸν αὐτοῦ προστάτην καὶ σύμμαχον ὁ Μωυθῆς τῆς μεσαιωνικῆς ἰδέας ἀνέτειλεν αἴφνης διὰ τοῦ πολιτικοῦ τολμήματος τοῦ Ὀμιγλώδους. Ἡ δεσποτικῶς κατασκευασθεῖσα πολιτεία δικαίῳ τῷ λόγῳ ὠφέλε νὰ διαπνέηται ὑπὸ ἀναλόγου θρησκευτικῆς ἀρχῆς καὶ αὕτη ἐπραγματώθη ἐν τῇ πολυθρύλλῳ μετὰ τοῦ Πάπα ἐκκλησιαστικῆς συμβάσει (Concordat), ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1800. Διὰ τοῦ νέου δὲ τούτου τολμήματος ἡ γαλλικὴ ἐλευθερία ἐσταβανοῦτο δεύτερον καὶ στερεώτερον διὰ τῶν ῥακῶν τῆς θρησκευτικῆς δεσποτείας, ὡς πρὸ ὀλίγου χρόνου ἐσταβανοῦτο διὰ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, περὶ οὗ ἤδη ὁ προσήκων ἐγένετο λόγος.

Ὁ ἱστορικὸς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας δὲν ἔχει λόγους νὰ θαυμάσῃ τὸ νέον τοῦτο τοῦ Ναπολέοντος τρόποιον, τὴν μετὰ τοῦ Πάπα ἐκκλησιαστικὴν σύμβασιν τοῦ πρώτου Ὑπάτου. Ἐνδομύχως ἀληθῆς Βολταιριανός, οὕτως ἐκφράζεται περὶ τοῦ ἀνορθωθέντος καθολικισμοῦ: «Ἡ ἀγνή, ἠθικὴ καὶ ἀρχαῖκὴ αὕτη θρησκεία ὑφίστατο: ἦτο ἡ γηραιὰ τοῦ Χριστοῦ θρησκεία, θεῖον κατὰ τοὺς μὲν ἔργον, ἀνθρώπινον κατὰ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην πάντων βαθὺ ἐξόχου μεταρρυθμιστοῦ προῖόν· μεταρρυθμιστοῦ ἐπὶ δεκαοκτῶ αἰῶνας ἐρμηνευθέντος ὑπὸ τῶν Συνόδων, εὐρυτάτων συνελεύσεων τῶν σπουδαίων πάσης ἐποχῆς πνευμάτων, συζητούντων ὑπὸ τὸν τίτλον τῶν κείρεσεων πάντα τὰ συστήματα τῆς φιλοσοφίας, ἀποδεχομένων δι' ἕκαστον τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης εἰμαρμένης τὰς εὐπροσωποτέρας, τὰς

κοινωνικώτερας τῶν γνωμῶν, ἀποδεχομένων αὐτάς, οὕτως εἶπεῖν, κατὰ πλειοψηφίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, παραγόντων ἐπὶ τέλους τὸ σῶμα ἐκεῖνο τῆς ἀμεταβλήτου διδασκαλίας, τὸ καλούμενον ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ὁποίου ὁ Βοσσοῦέτος, ὁ Λεϊβνίτιος, σταθμίσαντες κατὰ πρῶτον ἅπαντα τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα, προσῆλθον νὰ ὑποτάξωσι τὸ ἀγέρωχον αὐτῶν πνεῦμα! Μάλιστα, ὑφίστατο εἰσέτι ἡ θρησκεία ἐκείνη, ἡ ταξινουήσασα ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἅπαντας τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς, ἡ διατυπώσασα τὰ ἦθη αὐτῶν, ἡ ἐμπνεύσασα τὰ ἔσχατα καὶ παρασχοῦσα τὴν ὕλην τῆς ποιήσεως, τῆς τέχνης, ἡ ἐπιβαλοῦσα τὴν σφραγίδα αὐτῆς ἐν ταῖς ἐθνικαῖς αὐτῶν ἀναμνήσεσιν, ἡ ὑποδείξασα διὰ τοῦ συμβόλου αὐτῆς τὰς σημαίας τῶν ἐκ περιτροπῆς ἡττημένους ἢ νικητηρίους! Εἶχεν ἀληθῶς ἐκκλίπει αὕτη ἐπὶ στιγμὴν ἐν τινι τῶν μεγάλων καταιγίδων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· ἀλλὰ τῆς θυέλλης παρελθούσης καὶ ἐπιστάσης τῆς ἀνάγκης τῆς πίστεως, ἐπανευρέθη καὶ πάλιν ἐν τοῖς μυχοῖς τῶν ψυχῶν, ὡς ἡ φυσικὴ καὶ ἀναπόφευκτος πίστις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Εὐρώπης.

«Τί τὸ μᾶλλον ὑποδεδειγμένον, τὸ μᾶλλον ἀναγκαῖον ἐν ἔτει 1800, ἢ ἡ ἐπανόρθωσις τοῦ πρὸς στιγμὴν ἀνατραπέντος βωμοῦ τοῦ ἁγίου Λουδοβίκου, τοῦ Καρολομάγνου καὶ τοῦ Κλόβιος; Ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὅστις ἤθελε καταστῆ γελῶτος, ἀνακηρυττόμενος προφήτης ἢ ὀπτασιαστής, ὑπεκρίνετο τὸ ἀληθές ὑποδειχθέν αὐτῷ ὑπὸ τῆς Προνοίας πρόσωπον, ἐπανορθῶν διὰ τῶν νικηφόρων αὐτοῦ χειρῶν τὸν σεβάσμιον ἐκεῖνον βωμὸν καὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος ἐπαναφέρων εἰς τὴν λατρείαν αὐτοῦ τοὺς λαοὺς τοὺς ἀποπλανηθέντας ἐπὶ τινὰ χρόνον. Καὶ δὲν ἦτο ἀνάγκη τῆς δόξης αὐτοῦ μόνον διὰ τριοῦτον ἔργον! Ἐξοχα πνεύματα οὐχὶ μόνον μεταξὺ τῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν βασιλέων, ὁ Βολταῆρος καὶ ὁ Φρειδερίκος, εἶχον ἐκχύσει τὴν περιφρόνησιν αὐτῶν κατὰ τῆς καθολικῆς θρησκείας, δόντες τῶν χλευασμῶν τὸ σύνθημα ἐπὶ πεντηκονταετίαν. Ὁ δὲ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὁ κεκτημένος ὅσον καὶ ὁ Βολταῆρος πνεῦμα, ἀλλὰ μείζονα δόξαν τοῦ Φρειδερίκου, μόνος ἠδύνατο διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σεβασμοῦ, ὃν ἐνέπνεε, νὰ καταρρίψῃ τοὺς χλευασμοὺς τοῦ τελευταίου αἰῶνος»¹.

Οὐδεμίαν δύναται νὰ ὑπάρξῃ κοινωνία ἀνθρώπων ἄνευ θρησκευτικῶν ἀρχῶν καὶ πεποιθησέων· ἡ ἰδέα τῆς θρησκείας εἶναι τὸ ἄκρον ἄωτον, ἡ κορωνὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος, ἡ ὑπὲρ πάσαν ἄλλην ἰδέαν συνδέουσα τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους. Ζωηρὰ ἢ χαλαρὰ, ἀναλόγως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, κέκληται ἀείποτε νὰ ἐκπροσωπῇ ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῶν ἰσχυροτάτων στοιχείων καὶ ἐλαττηρίων τῆς πνευματικῆς ἐνὸς ἔθνους ἀναπτύξεως.

Ἀλλὰ τίνος ἔσπερεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ τεταραγμένη συνείδησις τῆς γαλλικῆς κοινωνίας; Ἐν μέσῳ τῶν ἀγρίων παραφορῶν τῆς Ἐπανα-

στάσεως οὐδέποτε εἶχεν ἐγκαταλίπει αὐτὴν ἡ ὑψηλὴ τῆς θρησκείας ἰδέα, ἀλλ' ὡς ἀτίς παρήγορος καθωδήγει αὐτὴν διὰ τῆς πυκνῆς σκοτίας, ἣν εἶχε διεγείρει ἡ καταιγὶς τῆς μεγάλης ἀνατροπῆς. Ἀληθῶς· ὁ ἐξεγερθεὶς λαὸς κατεδίωξε καὶ προέγραψε τοὺς ἱερεῖς τοῦ καθολικισμοῦ καὶ ἀνέτρεψε τοὺς βωμοὺς αὐτοῦ, ἐνώπιον τῶν ὁποίων εἶχον γονυπετήσει ἄλλοτε πεπληρωμένοι ἀληθοῦς πίστεως οἱ πρόγονοι αὐτοῦ· ἀλλ' ἐν τῇ πράξει ταύτῃ, ἣτις ὀφείλει νὰ κριθῇ οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐκτάκτους ἐκείνας περιστάσεις, ἐν αἷς διετέλει ἡ κοινωνία, ὁ λαὸς ἐξεδικεῖτο ὀλοκλήρων αἰῶνων τὰς ἀτιμίας, ὧν ὑπεύθυνος ἀπέναντι τῆς ἱστορίας διετέλει ἡ καθολικὴ ἐκκλησία, ἣς τὴν αὐθεντιαν ἐζήτει ν' ἀποσείσῃ· πράττων ὅσα ἔπραττεν, ἐπετίθετο κατὰ τοῦ καθολικισμοῦ, οὐχὶ δὲ κατὰ τῆς θρησκείας· ὁ καθολικισμὸς διὰ τὴν Ἐπανάστασιν ὤφειλε νὰ ἦναι τὸ σύμβολον πάσης δεσποτείας, ἡ ἄρνησις τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος, ἡ ὑποταγὴ εἰς τὸ δόγμα, εἰς τὴν παρχόδοσιν· συνεπῆς λοιπὸν φερομένη εἰς ἑαυτὴν καὶ εἰς τὰ ἀνακηρυττόμενα ὑπ' αὐτῆς δόγματα, ὤφειλε ν' ἀποκηρύξῃ αὐτὸν, νὰ τὸν διαγράψῃ ἀπὸ τοῦ νέου αὐτῆς κοινωνικοῦ κώδικος· καὶ τοῦτο ἔπραξεν. Ἀληθῶς· ἐν τῇ πάλῃ ἐκείνῃ συνέβησαν ἔργα, διαταράξαντα τὰς συνειδήσεις, ἐτελέσθησαν καταχρήσεις καὶ ἔργα, ἀνάξια λαοῦ πεφωτισμένου, ζητούντος νὰ θεμελιώσῃ τὸ μέλλον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ ποῖα ἐπανάστασις ἐγένετο ποτε ἄνευ ὀδυνηρῶν ἐπεισοδίων, κηλιδούντων τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἄτινα ὀφείλονται μᾶλλον εἰς τὸν πυρετὸν τῆς ἠθικῆς ἐξάψεως, ὑπ' ἣς προσκλήθησαν, ἢ εἰς προβεβουλεωμένην καὶ λελογισμένην μελέτην; Ἐπανάστασις ἄνευ πυρετοῦ, ἄνευ συγκινήσεων, ἄνευ παρεκτροπῶν εἶναι τι ἀκατάληπτον ἐν τῇ δράσει τῆς ἱστορίας, ὡς εἶναι ἀκατάληπτος ἡ καταιγὶς ἄνευ ἀστραπῶν καὶ κεραυνῶν, ἐπιβλαβῶν ὑπὸ τινος ἐπόψεως, ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ἀναγκαῖων πρὸς τὴν ἀποκθάρασιν τῶν μεμολυσμένων νεφῶν, ὑπ' ὧν τῶς ἐβαρύνετο ἡ ἀτμόσφαιρα.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ναπολέων καθίστατο κύριος τῆς Γαλλίας, διανοήθη νὰ δεσμεύσῃ οὐ μόνον τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πνευματικὴν συνείδησιν. Ἡκιστα ἐσκέφθη περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθηματοῦ ἐν τῇ πατρίδι του, προσεπάθησε δὲ μόνον ν' ἀνυψώσῃ τὸν καθολικισμὸν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ περιωπῇ, καλῶς ἐνοῶν, ὅτι διὰ τῆς ὑποδουλώσεως τῶν πνευμάτων ἠδύνατο εὐχερέστερον νὰ ἐπιτύχῃ καὶ πραγματικώτερον τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ὑποδούλωσιν. Τὸ ἀληθές ἐλαττήριον τῆς μετὰ τῆς παπικῆς ἔδρας συνθήκης αὐτοῦ (Concordat), ἦτο ὅπως καταστῆ *Kalίης, Αἰαταλάμας, Γσάρος*, ἀρχηγὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων. Βραδύτερον, ἐν τῇ ἀγίᾳ Ἑλένη, οὕτως ἐξέθετε τὰς σκέψεις, αἵτινες ὑπηγέρευσαν αὐτῷ τὴν Συνθήκην ταύτην, ὁ ἐπικληθεὶς ἐπανορθωτῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Γαλλίᾳ: «Δυσκόλως ἤθελέ τις πιστεῦσαι ὅσας εἶχον νὰ ὑπερικήτω δυσχερείας πρὸς ἐπανόρθωσιν τοῦ καθολικισμοῦ ἠδύναμην νὰ ἔχω

πλείονας ἐθελοντὰς ἀκολούθους, ἀν ἤθελον ἀνυψώσει τὴν σημαίαν τῆς διαμαρτυρήσεως. Τοῦτου ἕνεκα ἐν τῷ συμβουλίῳ τῆς Ἐπικρατείας μετὰ μεγάλου κόπου κατώρθωσα νὰ καταστήσω ἀποδεκτὴν τὴν συνθήκην, ἐνῶ πολλά τῶν μελῶν αὐτοῦ ὑπεχώρησαν, συνομνύοντα ν' ἀποφύγωσιν αὐτήν. — Λοιπὸν! ἔλεγον ἀλλήλοις, ὡς καταστῶμεν διαμαρτυρούμενοι, ὅπερ οὐδαμῶς θέλει ἀποβλέπει εἰς ἡμᾶς. Εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων, ἐφ' ὧν διεῖλον τεθειμένος, ἠδυνάμην νὰ ἐκλέξω μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ διαμαρτυρήσεως, πρὸς ἣν δύναται τις εἰπεῖν ἀληθῶς, ὅτι ἀπασαί τῆς στιγμῆς ἐκείνης αἱ διαθέσεις ἔτεινον. Ἄλλὰ . . . διὰ τοῦ καθολικισμοῦ κατάρθουν εὐχερέστερον ἅπαντα τὰ μέγιστα σχέδιά μου. . . . Ἐν τῷ ἐξωτερικῷ διὰ τοῦ καθολικισμοῦ εἶχον ὑπὲρ ἐμοῦ τὸν πάπαν· διὰ δὲ τῆς ἐπιρροῆς μου καὶ τῶν ἡμετέρων ἐν Ἰταλίᾳ δυνάμειον εἶχον τὴν ἐλπίδα θάσσον ἢ βράδιον, δι' οἴουδήποτε μέσου, νὰ κατορθώσω τὴν διεύθυνσιν τοῦ Πάπα, διὰ ταύτης δὲ ὁποῖα ἐπιρροή! ὁποῖος μοχλὸς γνώμης ἐπὶ τοῦ ἐπιλοῖπου κόσμου!» Ἀπέναντι τῆς ὀριστικῆς καὶ ἐναργοῦς ταύτης σκέψεως, ἣτις ὠδήγει αὐτὸν εἰς τὴν συνομολόγησιν τῆς μετὰ τοῦ Πάπα συνθήκης, τί ἀποκρίνεται ὁ ἱστορικός τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, δικαιολογῶν τὸν ἥρωα αὐτοῦ; : Ἄνατραφείς ἐν χώρᾳ βαρβάρῳ καὶ ἀπαιδευτῷ, ὑπὸ τὰ ὄμματα εὐσεβοῦς μητρὸς, ἠσθάνετο ἐν τῇ θέρᾳ τοῦ γηραιοῦ καθολικοῦ βωμοῦ ἐξεγειρομένης τὰς ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας, τοσοῦτον ἰσχυρὰς ἀείποτε ἐπὶ εὐαισθητοῦ καὶ μεγάλῃς φαντασίας. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν φιλοδοξίαν, ἣν τινες τῶν κατηγόρων αὐτοῦ ἠβουλήθησαν νὰ παραστήσωσιν ὡς τὸ μοναδικὸν τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἐλατήριον, οὐδὲν τοιοῦτον εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἢ τὴν ἐπὶ πάντων τῶν πραγμάτων ἀγαθοεργίαν. Καὶ ἀναμφιβόλως ὀφείλει νὰ ἦναι συγγνωστὸς, ἀν διέβλεπεν ἀξίῃσιν τινα τῆς δυνάμειος αὐτοῦ, ὡς ἀνταμοιβὴν τοῦ τελεσθέντος τούτου ἀγαθοῦ. Εἶναι εὐγενεστάτη, νομιμωτάτη φιλοδοξία ἢ ζητούσα νὰ θεμελιώσῃ τὸ κράτος αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀληθῶν ἀναγκῶν τῶν λαῶν». ¹

Τοιοτοτρόπως μετὰ τοσαύτην εἰδωῶν πάλιν ἢ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἀπέληξεν εἰς τὸν πολιτικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν δεσποτισμὸν τοῦ Ναπολέοντος· ἢ πολιτεία ἀπορροφηθεῖσα ἐν συγκεντρωτικῇ κυβερνήσει, τὰ δίκτυα τῆς ὁποῖας περιέβαλλον πᾶσαν ἐλευθέραν ἀτομικὴν ἐνέργειαν, κωλύοντα αὐτὴν νὰ ἀναπνεύσῃ, νὰ σκεφθῇ καὶ νὰ ἐργασθῇ ἐλευθέρως, ἢ θρησκευτικῆ συνειδήσει, ὑποταγεῖσα εἰς τὸν δεσποτισμὸν τῆς ἐκκλησίας, συμμαχιστικῆς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας χάριν ἰδιαιτέρων σκοπῶν, ἐδεδεσμένησαν καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῆς πέδης τοῦ θριαμβεύσαντος καθολικισμοῦ. Τοσοῦτοι δὲ ἀγῶνες, τοσαῦταί θυσίαι, αἱ εὐγενεῖς ἐπαγγελίαι τῆς ἐπαναστάσεως κατέληξαν καὶ πάλιν εἰς τὸν διπλοῦν δεσποτισμὸν τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Τὰ σχέδια τῆς φιλοδοξίας τοῦ Ναπολέοντος ἐξεπληροῦντο· παρασκευάζων τὴν μετὰ τοῦ

¹ Thiers, Histoire de Consulat et de l' Empire Tom. 3ème p. 161.

Πάπα Σύμβασιν, ἐσκέπτετο : « Ἐχω χρεῖαν τοῦ ἀληθοῦς καθολικοῦ, ἀποστολικοῦ καὶ ῥωμαϊκοῦ Πάπα, τοῦ ἐν τῷ Βατικανῷ ἐδρεύοντος· διὰ δὲ τῶν γαλλικῶν ὄπλων καὶ σχεδίων ἔσομαι ἀείποτε ὁ πραγματικὸς αὐτοῦ κύριος. Ἄνεγειρών τούτους βωμούς, προστατεύων τούτους ἱερεῖς, διατρέφων αὐτούς καὶ μεταχειριζόμενος, ὅπως ἀρμόζει τοῖς λειτουργοῖς τῆς ἐκκλησίας ἐν ἀπάσαις ταῖς χώραις, θέλω ἔχει παρ' αὐτοῦ ὅ,τι ζητήσω . . . τὴν γαλλήνην τῶν πνευμάτων, τὴν συνένωσιν αὐτῶν ὑπὸ τὴν χεῖρά του καὶ τὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τῆς ἰδικῆς μου». ¹

Διὰ τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς συγκεντρώσεως ὁ Ναπολέων ἦτο πράγματι ἀπόλυτος ἐν Γαλίᾳ ἄρχων· δὲν ὑπελείποντο ἢ οἱ τύποι μόνον. Εὐτελεῖς θεράποντες τοῦ πρώτου Ὑπάτου, προεξαρχούσης αὐτῆς τῆς ἐκ δημιουργημάτων αὐτοῦ ἀποτελουμένης γερουσίας, ἀπέτειναν αὐτῷ τὴν ἐξῆς προσφώνησιν : « Πολίτα πρῶτε ὑπάτε, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰς ἀποπειράς, ἀφ' ὧν ἢ Πρόνοια ἔσωσεν ἡρώα ἀναγκαῖον εἰς τὰ σχέδια αὐτῆς, ἐσκέφθημεν : Διοργανώσατε τὴν κοινωνικὴν τάξιν· ἀλλὰ τὸ ἔργον σας εἶναι ἀτελές, διότι στερούμεθα δεσμῶν δυναμένων νὰ συντελέσωσιν, ὅπως ἐπιζήσῃ ὑμῶν τὸ σύστημα, ὅ,περ ἐπλάσατε. Δημιουργεῖτε νέαν ἐποχὴν, ὀφείλετε νὰ δικαιωσῆτε αὐτήν· οὐδὲν ἐστὶ λάμπρις μὴ διαρκούσα. Δὲν ἠδυνάμεθα ν' ἀμφισβῶμεν, ὅτι ἡ μεγάλη αὕτη ἰδέα ἀπασχόλησεν ἡμᾶς ἤδη, διότι τὸ δημιουργικὸν ὑμῶν πνεῦμα περιβάλλει τὰ πάντα μηδὲν λησμονοῦν, ἀλλὰ μὴ ἀναβάλλετε. Πολίτα πρῶτε ὑπάτε, βεβαιώθητε ὅτι ἡ γερουσία ὁμιλεῖ ὑμῖν ἐν ὀνόματι πάντων τῶν πολιτῶν : ἅπαντες τιμῶσι καὶ ἀγαπῶσιν ὑμᾶς· ἀλλ' οὐδεὶς ὁ μὴ σκεπτόμενος συνήθως μετ' ἀγωνίας, τί ἤθελε καταστήσει τὸ σκάφος τῆς πολιτείας, ἀν εἶχε τὴν δυστυχίαν ν' ἀπολέσῃ τὸν ὀδηγὸν αὐτοῦ, πρὶν ἢ στερεωθῇ ἐπὶ ἀγκυρῶν ἀκλονήτων. Ἄν ἠδύνασθε νὰ ἐρωτήσητε ἅπαντας τοὺς Γάλλους ἀλληλοδιαδόχως ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐν ταῖς ἐξοχαῖς, ἠθέλετε ἀκούσει παρ' ἀπάντων ὅ,τι καὶ παρ' ἡμῶν : « Μέγα ἄνερ, περατώσατε τὸ ἔργον σας, καθιστῶντες αὐτὸ ὅπως καὶ τὴν δόξαν σας ἀθάνατον. Ἐξηγάγετε ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ χύου τοῦ παρελθόντος· ἕνεκα ὑμῶν εὐλογούμεν τὰ εὐεργετήματα τοῦ παρόντος· ἐξασφαλίσατε ἡμῖν τὸ μέλλον». Καὶ ἄλλοτε πάλιν ἐν ἐτέρῳ αὐτῆς πρὸς τὸν ὑπάτον προσφώνηματι ἡ Γερουσία ἐξέφραξε τὴν εὐχὴν ταύτην, ἀξίαν τῶν ταπεινοτέρων χρόνων τῆς ῥωμαϊκῆς πτώσεως : « Ἡ δόξα, ἢ εὐγνωμοσύνη, ἢ ἀγάπη, τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας, τὰ πάντα προκηρῦττουσι τὸν Ναπολέοντα κληρονομικὸν αὐτοκράτορα». ²

Τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐν τῇ πολιτικῇ συνειδήσει τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους, ἣτις δὲν ἦτο πραγματικὴ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ ἀπόρροια, ἀλλὰ τεχνητὴ τις παρὰστασις, προεξαρχόντων τοῦ *Fouché* καὶ τινων ἄλλων ὁμοίων ἀποστατῶν

¹ Thiers. Hist. du Consulat et de l' Empire tom. 3ème p. 216.

² Ἐκτενέστερον παρὰ Duvergier de Hauranne Histoire du gouvernement parlementaire en France.

τῆς δημοκρατίας, ἐλπίζοντων ὠφελείας καὶ ἀπολαύσεως ἀπὸ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἐν ἧ οὗτοι ἤθελον πρωταγωνιστήσῃ ἀναμφιβόλως, ὡς οἱ πραγματικοὶ αὐτῆς δημιουργοὶ καὶ αἵτιοι, ὁ συγγραφεὺς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Ἀυτοκρατορίας, εἰ καὶ δὲν δικαιοῦ αὐτὴν παντελῶς, δὲν εὐρίσκει ἐν τούτοις καὶ ἔνοχον· θεωρεῖ αὐτὴν ἀποτέλεσμα τῆς μοναρχικῆς ἀντιδράσεως, ἣτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατέλαβε τὰ ἐν Γαλλίᾳ πνεύματα· ἐξάγει ἐξ αὐτῆς διδάγματα, φυσικὰ ἴσως διὰ τοὺς ἐπιπολαιῶς γινώσκοντας τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων τούτων, ἀλλὰ ψευδῆ διὰ τοὺς μελετῶντας βαθύτερον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὰ ψυχολογικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτῆς φαινόμενα. Ἀληθῶς τὴν πολιτικὴν μεταβολὴν, μετ' ὅσα καὶ ἂν δι᾽ ἄσχυρίζεται ὁ ἱστορικὸς, δὲν παρεσκύασεν οὐτ' ἐπόθησε τὸ γαλλικὸν ἔθνος, ἀλλ' οἱ περὶ τὸν πρῶτον Ὑπατον ῥαδιοῦργοι, οἱ χάριν τῶν ἰδίων συμφερόντων τεχνητῶς ἀναπτύξαντες τὴν μοναρχικὴν ἰδέαν ἐν Γαλλίᾳ, τυγχάντες δὲ πρὸς τοῦτο συνένοχοι τοῦ πολιτικοῦ ἐγκλήματος τὴν φιλοδοξίαν τοῦ πρώτου Ὑπάτου. Ὁ συγγραφεὺς ἐν τούτοις ἐπὶ τῇ νέᾳ ταύτῃ ἀλλοιώσει τῆς κυβερνήσεως ἐν Γαλλίᾳ διαχέσται μόνον εἰς λυρικὰ αἰσθήματα, θεωρῶν αὐτὴν ὡς φυσικὴν συνέπειαν τῶν προηγουμένων τολμημάτων: «Ὅποσον θέαμα, ἐπιφανεῖ, δι' ἐν ἔθνος, τὸ ὅποσον μετὰ τὴν αἰμοσταγῆ τῆς δημοκρατίας ἀπόπειραν ὑπὸ τὴν Συμβατικὴν, τῆς συγκεκρασμένης ἀλλ' ἀδρανῶς δημοκρατίας ὑπὸ τὸ Διευθυντήριον, ἀηδιάσαν αἰφνιδίως ἐκ τῆς πολυμελοῦς καὶ πολιτικῆς ἐκείνης κυβερνήσεως, ἐζήτει μεγαλοφώνως τὴν χεῖρα στρατιωτικῆς κυβερνήσεως, ἐδείκνυτο πρόθυμον νὰ λάβῃ στρατιωτικὸν ἄρχοντα, καὶ τὸ ὅποσον ἤθελε ζητήσῃ τὸν ἀτυχῆ Γουβέρτην ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου, τὸ ὅποσον ὑπεδέχτο αὐτὸν ἐπανερχόμενον ἐξ Αἰγύπτου, ἐκέτευεν αὐτὸν ν' ἀποδεχθῆ ἐξουσίαν, ἣν ἦτο λίαν ἀνυπόμονος νὰ καταλάβῃ, ἀνεδείκνυεν αὐτὸν ὑπατον ἐπὶ δεκαετίαν, εἶτα ὑπατον διὰ βίου, καὶ ἐπὶ τέλους κληρονομικὸν μονάρχην, ὅπως ἐξασφαλισθῆ, διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ βραχίονος πολεμικοῦ ἀνδρὸς, ἀπὸ τῆς ἀναρχίας ἐκείνης, ἧς τὸ φοβερὸν φάσμα τὸ παρηκολούθει ἀδικόπως! Ὅποσον δίδαγμα διὰ τοὺς πολιτικοὺς ἐκείνους αἰρεσιάρχας, τοὺς ἐν τῇ ἀγερῶχῃ αὐτῶν μέθῃ πιστεύσαντας, ὅτι θέλουσι καταστήσῃ τὴν Γαλλίαν δημοκρατίαν, διότι ἡ ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε παραγάγει ἐξ αὐτῆς δημοκρατίαν! Τί συνετέλεσεν εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην τῶν ἰδεῶν; Τέσσαρα ἔτη μόνον καὶ ἀποτυχοῦσα κατὰ τοῦ ἐκτάκτου τούτου ἀνδρὸς συνωμοσία, ἀντικειμένου τῆς ἀγάπης τῶν μὲν, τοῦ μίσους τῶν ἄλλων, ἀλλὰ τῆς ἐμπαθοῦς προσοχῆς ἀπάντων! Καὶ θαυμάσατε ἔτι τὸ βῆθος τοῦ διδάγματος τούτου! Ὁ ἀνθρωπος οὗτος πρὸ ὀλίγου εἶχε καταστῆ σκοπὸς ἐγκληματικῆς ἀποπειρας· ἐκ περιτροπῆς δὲ, τὸ κατ' αὐτὸν, εἶχε διαπράξει αἰμοσταγῆ πρᾶξιν· καὶ ἐν τούτοις, κατ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν στιγμὴν, οὐδαμῶς ἐφοβήθησαν νὰ τὸν ἀνυψώσωσι· τοσοῦτον ἠσθάνοντο αὐτὸν ἀναγκαῖον! Ἐλάμβανον αὐτὸν ἤττον

ἀγνόν καὶ μᾶλλον ἔνδοξον. Εἶχον λάβει αὐτὸν μετὰ τῆς μεγαλοφύας του, ἤθελον ἐν τούτοις λάβει αὐτὸν καὶ ἄνευ τῆς μεγαλοφύας ταύτης, οἷος ἀληθῶς ἦτο, ἤρκει μόνον νὰ ἦναι ἰσχυρὸς· τοσοῦτον εἶχον πόθον τῆς ἰσχύος τὴν ἐπαύριον μεγίστης ἀταξίας!»¹

Ὁ θερμὸς ἄλλοτε θιασώτης τῆς ἐπαναστάσεως, τῶν ἰδεῶν αὐτῆς καὶ τῶν ἀνδρῶν, μεταβάλλει χαρακτῆρα καὶ σκέψεις, ὑπέκει τῇ φορᾷ τῶν γεγονότων, ἀναγνωρίζει τὸ τετελεσμένον γεγονός, ἀρκεῖ ὅτι τοῦτο ἐθριάμβευσεν. Διὰ τοὺς μελετῶντας τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν οὐχὶ ἀπὸ καθολικῆς τιнос ἀπόψεως αἰωνίας καὶ ἀμεταβλήτου ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἐκτιμῶντας τὰ πράγματα, τὴν φύσιν αὐτῶν καὶ τὰς περιπετείας ἐκ τῆς ἐπιτυχίας καὶ τοῦ θριάμβου, ἢ τοιαύτη τῆς ἱστορίας ἀποψις καὶ ἔρευνα εἶναι φυσικωτάτη· κατ' αὐτοὺς ἡ εἰμαρμένη, ἡ τυφλὴ Ἀνάγκη τῶν βαρβάρων λαῶν, διέπει τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος· πᾶν τὸ γενόμενον ἔχει καλῶς, ἔχει λόγον ἱστορικῆς ὑπάρξεως, ἀδιάφορον ὑπὸ ποίους αἰωνοὺς καὶ ὑπὸ ποίας περιστάσεις ἐτελέσθη.

Ἀναπτύσσω ἀκολούθως τοὺς λόγους καὶ τὰς συνεπείας τῆς τελεσθείσης ταύτης μεταβολῆς, ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ πρὸς τοὺς ἄλλοις: «Οὕτως ἡ Ἐπανάστασις, ἐπανεληθούσα εἰς ἐαυτὴν, ἐμελλε νὰ ὁμολογήσῃ πρὸ τοῦ οὐρανοῦ τὰς πλάνας αὐτῆς; τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, ἐναργῶς δὲ ἐαυτὴν νὰ διαψεύσῃ! Ποιήσωμεν ἐν τούτοις τὴν διάκρισιν ταύτην: ὅπου ἔχον εἶχεν ἐπιζητήσῃ τὴν κατάργησιν τοῦ τιμαριωτικοῦ καθεστώτος, τὴν ἰσότητά ἐνώπιον τῶν νόμων, τὸ ὁμοίμορφον τῆς δικαιοσύνης, τῆς διοικήσεως καὶ τῆς φορολογίας, τὴν κανονικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάμιξιν εἰς τὴν κυβερνήσιν τῆς πολιτείας, οὐδαμῶς εἶχεν ἀπατηθῆ· οὐδὲν διέψευσε καὶ ὑπ' οὐδενὸς διεψεύσθη. Ἀλλ' ὅταν τούναντίον ἐπεζήτησε βάρβαρον καὶ χιμαιρικὴν ἰσότητά, τὴν ἔλλειψιν πάσης κοινωνικῆς ἱεραρχίας, τὴν ἀκατάπαυστον καὶ θορυβώδη παρουσίαν τοῦ πλήθους ἐν τῇ κυβερνήσει, τὴν δημοκρατίαν ἐν μοναρχίᾳ δώδεκα αἰῶνων, τὴν κατάργησιν πάσης θερησκευτικῆς λατρείας, ἦτο παράφρων καὶ ἔνοχος καὶ ὠφελε νὰ προσέλθῃ εἰς ἐξομολόγησιν τῶν ἀποπλάνησεων αὐτῆς ἐνώπιον τοῦ κόσμου!»²

Ἀλλὰ ποῖα ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς δημοκρατικῆς ταύτης ἐνὸς ἔθνους ἀποστασίας, τῆς ὑποταγῆς αὐτοῦ εἰς τὸ ἀρχαῖον καθεστῶς, ἐφ' οἷς τοσοῦτον ἔθνοσις ὁ ἱστορικὸς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Ἀυτοκρατορίας; Τί ἐκτήσατο ἡ Γαλλία, ἡ κοινωνικὴ τάξις, ἡ πολιτικὴ εὐκοσμία ἐκ τῆς νέας ταύτης ἀλλοιώσεως, ἐκ τῆς ἐπανόδου εἰς τὸ παρελθόν, κατόπιν τοσοῦτων θυσιῶν καὶ περιπετειῶν τοῦ ἔθνους; Αἱ ἀκόλουθα γραμμαι, ἀπορρέουσας ἀπὸ τῆς αὐτῆς γραφίδος, δεικνύουσιν ἐναργέστερον πάσης ἄλλης παρατηρήσεως τὰ ἐκ τῆς πολιτικῆς ταύτης παλινρθώσεως ἐπελθόντα δεινὰ τῇ Γαλλίᾳ:

1 Thiers Histoire du Consulat et de l' Empire tom. 3ème 41, 42.

2 Thiers. Histoire du Consulat et de l' Empire tom. 3ème. 43, 44.

«Δυστυχῶς ἡ Γαλλία, ἀποτίσασα διὰ τοῦ αἵματος τὰς δημοκρατικὰς παραπλανήσεις τῶν πρώην δημοκρατικῶν, τῶν συντελεσάντων εἰς τὴν ἀνθρώπινον τοῦ βοναπαρτικοῦ οἰκοδομήματος, ἦτο ἐκτεθειμένη ἢ ἀποτίση διὰ τοῦ μεγάλου αὐτῆς τὸν νέον αὐτῶν μοναρχικὸν ζῆλον διότι χάριν τῆς υπᾶρξεως Γάλλων βασιλέων ἐν Βεστροφλίᾳ, ἐν Νεαπόλει, ἐν Ἰσπανίᾳ, ἡ Γαλλία ἀπόλεσε τὸν Ῥῆνον καὶ τὰς Ἄλπεις. Οὕτως ἐν παντὶ πράγματι ἡ Γαλλία ἦτο προωρισμένη νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα εἰς τὸν κόσμον: μεγάλη δυστυχία, ἀλλὰ καὶ μεγάλη δόξα δι' ἐν ἔθνος!»¹

Πᾶς λαὸς εἶναι ἀξίος τῆς τύχης αὐτοῦ. Τὰ ἔθνη εἶναι ὑπεύθυνα ἐνώπιον ἑαυτῶν καὶ τῆς ἱστορίας, ἐνώπιον τῆς ἠθικότητος, ἣτις διέπει τὸν ἀνθρώπινον βίον. Τοῦ μεγάλου τούτου καὶ καθολικοῦ κανόνος καθίσταται ἔθρονον τὸ γαλλικὸν ἔθνος ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου ἀναθὲν τὰς τύχας αὐτοῦ εἰς ἓνα ἄνδρα, ὑποβληθὲν εἰς ἀπάσας τὰς ιδιοτροπίας αὐτοῦ καὶ ὀρέξεις, ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα τῶν ἀφορμῶν τῶν μεγάλων ἐκείνων καταστροφῶν, αἵτινες ἐπηκολούθησαν τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἰκοδομήματος. Ἐπταίειν ὁ Ναπολέων ἀναμφιβόλως, ἀλλ' ἑπταίειν ἐξίσου καὶ τὸ γαλλικὸν ἔθνος, τὸ παρακολουθῆσαν τὸν μακρὸν καὶ αἰμοσταγῆ ἐκείνον τυχοδιωκτικὸν βίον τοῦ ἐκμανέντος δορικτήτορος. Προκάλεσαν, ἀποδεχθὲν τὴν ἐπιτορλίαν αὐτοῦ, ἐπικροτήσαν τὸ πολιτικὸν τόλμημα, δι' οὗ ἡ Γαλλία κατέστη δούλη ἀνδρὸς, ἀγνώστου μέχρι τῆς προτεραίας, ἐγένετο ἐν συνειδήσει ἡ ἀσυνειδήτως ἡ ἀφορμὴ τῆς φρικαλέας ἐκείνης πάλης, ἣς ἡ Εὐρώπη ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατέστη τὸ θέατρον, καὶ ἣτις, ἂν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς συνετέλεσεν εἰς τὴν ψευδῆ δόξαν τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἐπὶ τέλους προκάλεσε τὴν ἐξάντλησιν αὐτοῦ, τὸν ἀκρωτηριασμόν, καὶ τὴν ὑποταγὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἀσπόνδων αὐτοῦ πολεμίων.

Ἡ ἱστορία εἶναι πλήρης μυστηρίων. Ὑπάρχουσιν ἐποχαὶ ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, ἐνώπιον τῆς αἰνιγματώδους τῶν ὁπίων ἀπόψεως ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἀδυνατεῖ νὰ εὕρῃ πᾶσαν λύσιν, ἐρμηνεύουσιν τὰς ἀπορίας, ἃς ἡ ἠθικὴ αὕτη Σφίγξ προκαλεῖ. Ἡ Γαλλία τῆς ἐποχῆς ταύτης παρίστησι τὸ παράδοξον φαινόμενον ἀκροτάτων ἀντιθέσεων ἐν βραχεῖ χρόνῳ διαστήματι τὴν προτεραίαν μετὰ φανατισμοῦ λατρεύουσα τὸ εἶδωλον ἀγρίας ἐπαναστατικῆς ἐλευθερίας, ἀντὶ θυμιάματος προσφέρουσα εἰς αὐτὸ ἀνθρώπινον αἷμα, τῆ δ' ὑστεραία γονυκλιτοῦσα πρὸ τοῦ συντετριμμένου βωμοῦ τῆς θεότητος ἐκείνης, ἣτις χθὲς ἔτι ἦτο τὸ ἀντικείμενον τοῦ προπηλακισμοῦ καὶ τῆς ἐξουθενώσεως τῆς ἀποστάτιδος αὐτῆς συνειδήσεως. Ἐν οὐδεμίᾳ περιόδῳ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας αἱ ἠθικαὶ ἀντιθέσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου παρίστανται τοσοῦτον ἀπότομοι, ὅσον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἱερεῖα ἀγρίας ἐλευθερίας, ἡ προφητικὴ σίβυλλα ἐνὸς γεννωμένου κόσμου ῥίπτει αἴφνης κατὰ γῆς τὸν θύρσον, κατανεύει τὸ ζῶηρον αὐτῆς ὄμμα, τὸ τέως διαπερῶν τὴν συνείδησιν καὶ τὴν

1 Thiers. Hist. du Consulat et de l' Empire tom. 5ème 45, 46.

καρδίαν, καὶ, δίκην Ἰνδῆς Βαγιαδέρρας, λησμονοῦσα ἑαυτὴν, ἔρχεται μετ' ἀσιατικῆς ἐγκαρτερήσεως, πλήρης ἠδυπαθείας, νὰ ῥιφθῆ εἰς τοὺς κόλπους ἐνὸς ἀπαταιῶνος. Ὅποια ἀλλοίωσις ἐτελέσθη ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῆς κοινωνίας ἐκείνης; Δὲν ἐπιχειρῶ νὰ ἐρευνήσω σήμερον τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰ αἷτια τῆς ἠθικῆς ταύτης παλινφθίας. Ἡ πατρις τῆς Ἐπαναστάσεως, λησμονήσασα τὸ παρελθὸν αὐτῆς, ἀπορροφήσασα τὸ ὄπιον τῆς δουλείας, ἔκλινε τὸ γόνυ πρὸ τοῦ δεσπότη, καὶ κορυβαντιώσα παρηκολούθησε τὸν νέον Διόνυσον εἰς τὰς τυχοδιωκτικὰς αὐτοῦ πλάνας.

Ὅταν ἡ ἐλευθερία τῆς Ῥώμης ἔκλινεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν Καισάρων, ἐνθουσιωδῶς τοῦ λουπῶ χειροκροτοῦντος, οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἰ καὶ διατελοῦντες ὑπὸ τὸν τρόμον τῆς τυραννίας, ἐν τῇ καταπτώσει τῆς κοινωνικῆς ἀξιοπρεπείας ἐγνώριζον νὰ τηρήσωσι τὴν ἰδίαν ἀξιοπρέπειαν ἢ αἴγλη τῆς καίσαρικῆς τιάρας δὲν ἀπεπλάνησε τὰς συνειδήσεις τῶν ἐξεχόντων πνευμάτων, τῶν ἐπιπλεόντων ἐπὶ τοῦ τέλους τῆς κοινωνικῆς ἐξαχρείωσεως ἂν οἱ ποιηταὶ ὕμνησαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὡς τὸ πρότυπον νοχελοῦς εἰδυλλιακοῦ βίου, οἱ ἱστορικοὶ δὲν ἔλειψαν νὰ στιγματίσωσι τὰ κακουργήματα τῶν Καισάρων καὶ τῆς κοινωνίας τὴν ἠθικὴν κατάπτωσιν ἐν ἐποχῇ δούλων ἐτήρησαν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος. Ὁ Τάκιτος, ὁ Συστώνιος παρέδωκαν εἰς τὸ ἀνάθεμα τῶν μεταγενεστέρων τοὺς ὑποκριτὰς καὶ τοὺς παράφρονας ἐκείνους, οἵτινες ἀλληλοδιαδόχως ἐμίαναν τὴν Ῥωμαϊκὴν πολιτείαν, τὸ καταρρῆσαν ὑπὸ τοῦ κακουργήματος αἷμα κατέλιπεν ἀνεξάλειπτα ἔχνη ἐπὶ τοῦ προσώπου καὶ τῆς μνήμης τῶν κοινωνικῶν ἐκείνων μαστίγων ἢ δὲ ἀνθρωπίνη συνείδησις ἐξεδιχθή διὰ τῆς ἱστορίας κατὰ τῶν παραβιαστῶν ἐκείνων παντὸς ἠθικοῦ ὄρου ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἀπὸ τοῦ αἰματοβαφοῦς αὐτοῦ θρόνου ἐκκρούρει ὁ τύραννος ἀμέριμος, ἀγνοῶν ὅτι ἐν τινὶ γωνίᾳ τῆς αἰωνίας πόλεως αὐστηρὰ, ἀγέρωχος γραφίς ἔμελλε νὰ παραδώσῃ τοῖς μεταγενεστέρῳ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ εἰκόνα ὁ Καῖσαρ ἐτυράννει, λησμονῶν ὅτι οὐ μακρὰν αὐτοῦ ἐργηγορεῖ καὶ ἔγραψεν ὁ Τάκιτος. . .

Τοσοῦτον λοιπὸν ὑπολείπεται ἡ ἡμετέρα κοινωνία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῶν Καισάρων κατὰ τὴν ἠθικότητα καὶ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν; Ὅτι ἡ ἱστορία τῆς Ῥώμης δὲν ἐδίστασε νὰ πράξῃ, ἦτο δυσχερὲς νὰ διανοηθῆ καὶ νὰ ἐκτελέσῃ ἡ νεωτέρα ἱστοριογραφία κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους, ἀναμφιβόλως ἐποχὴν εὐρυτέρας ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος; Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας δὲν ἐδίστασαν νὰ στιγματίσωσι διὰ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῶν καλάμου τὰ ὄργια τῶν Καισάρων, ὁ δὲ ἱστορικὸς τῆς Ἰστορίας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὸς τῆς ἐποχῆς ταύτης τῆς ἱστορίας τῆς Γαλλίας, ἐν χρόνοις φωτισμοῦ καὶ ἀνεξαρτησίας ἐπτηξε πρὸ τῆς φαινομενικῆς αἴγλης, πρὸ τῆς πτήσεως τοῦ ἀετοῦ τοῦ Ναπολέοντος. Ἱστορικὸς ἀνεξάρτητος αὐτὸς, ὑποσχεθεὶς ἐν ἐρχῇ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ σταδίου ν' ἀφιερῶθῃ εἰς τῶν γενναίων ψυχῶν

τὴν λατρείαν, κατέστη ὁ ἐνθουσιωδέστερος ἱεροφάντης τοῦ ἀνθρωπίνου τούτου εἰδώλου τῆς νεωτέρας ἱστορίας; . .

Κατὰ τὰς θεωρίας τῶν κολάκων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ναπολέοντος ἐστέφετο ὁ λαός, ἡ δὲ Ἐπανástασις περιεβάλλετο τὴν τιάραν καὶ καταλείπουσα τὰς ἀγυῖας καὶ τὰς πλατείας, προσέφευγεν εἰς τὰ ἀνάκτορα. Οὕτως ἠρμηνεύθη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἡ στέψις τοῦ Ναπολέοντος εἰς αὐτοκράτορα. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης τοῦ Ὀμιχλῶδου, καθ' ἣν ἡ γαλλικὴ ἐλευθερία ἐπισήμως κατελύθη, ὁ Ναπολέων ἦτο ἀπόλυτος κύριος τῆς πατρίδος του· ἡ ἀναγεννηθεῖσα ἤδη ἀρχαία μοναρχία ὑφίστατο κατ' οὐσίαν, ὑπελείποντο μόνον οἱ τύποι· τὸ νέον καθεστῶς ἀπῆρτετο νὰ καθιερωθῆ διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ χρίσματος· ὁ βουλήσει λαοῦ μονάρχης ὠφελε νὰ καταστῆ τοιοῦτος καὶ ἐλέω θεοῦ. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν λοιπὸν τῶν σκέψεων τούτων ἐκὼν ἄκων ἐκλήθη ὁ ποντίφηξ τῆς Ῥώμης, ὁ πρῶτος ἱερεὺς τοῦ ἀνορθωθέντος ἤδη ἐν Γαλλίᾳ καθολικισμοῦ, ὅπως στέψῃ αὐτοκράτορα τῶν Γάλλων τὸν νέον Καρολομάγνον.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν ὀμιλιῶν, τῶν ἀπαγγελθειῶν κατὰ τὴν παράστασιν τῆς κωμωδίας ἐκείνης τῆς στέψεως, διακρίνεται ἡ τοῦ *de Fontanes*, σοβαρὰ καὶ διαρκῆς, ὡς αἱ ἀλήθειαι, ὑφ' ὧν πληροῦται, κατὰ τὸν Θιέρσον· τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ λόγου τούτου ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Οὐδέποτε εἶδεν ὁ κόσμος μεγαλοπρεπέστερον θέαμα, οὐδέποτε οἱ λαοὶ ἔλαβον μείζονα διδάγματα.

«Παρήλθον πλέον οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἀντεμάχοντο ἡ αὐτοκρατορία καὶ τὸ θυσιαστήριον. Ἀμφότεροι οἱ πολέμοι δίδουσιν ἀλλήλοις τὴν χεῖρα, ὅπως κἀκαβάλωσι τὰς ὀλεθρίας διδασκαλίας, αἵτινες ἠπέλουν τὴν καθολικὴν ἀνατροπὴν τῆς Εὐρώπης. Εἴθε νὰ ὑποχωρήσωσιν αὐταὶ εἰς τὴν διττὴν καὶ συννηωμένην ἐπίδρασιν τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας. Δὲν θέλομεν ἀναμφιβόλως ἐξαπατηθῆ ἐν ταῖς εὐχαῖς ταύταις· οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐν Γαλλίᾳ ἡ πολιτικὴ τοσοῦτον μεγαλοφυῆς, οὐδέποτε δὲ ἡ ποντιφικὴ ἔδρα παρέσχεν εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον πρότυπον σεβασμιώτερον καὶ συγκινητικώτερον».

Καὶ εἰς τὴν εἰδυλλιακὴν ταύτην προσφώνησιν ὁ συγγραφεὺς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, οἰοῦναι ἀμιλλώμενος, προστίθησι τὰ ἐπόμενα:

«Ὁ Πάπας ἐπεδείξατο ζωηρὰν συγκίνησιν ἐκ τῆς εὐγενοῦς ταύτης γλώσσης, τῆς ὠραιοτέρας ἴσως προσφωνήσεως ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Λουδοβίκου δεκάτου τετάρτου. Ὁ λαὸς τῶν Παρισίων ἔδραμεν ὑπὸ τὰ παράθυρά του, τὴν ἐμπάνσιν αὐτοῦ ἐξαιτούμενος. Ἦδη καθ' ἅπασαν τὴν πρωτεύουσαν εἶχε διαδοθῆ ἡ φήμη τῆς γλυκύτητος αὐτοῦ καὶ τῆς εὐγενοῦς φυσιογνωμίας του. Πῶς ὁ ἔσδομος παρέστη πολλάκις ἐπὶ τοῦ ἐξώστου τοῦ Κερκαμειοῦ, αἶπποτε ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος συνοδευόμενος, ἐχαιρετίσθη ὑπὸ ζωηρῶν ἐπευφημιῶν καὶ εἶδε τὸν λαὸν τῶν Παρισίων, τὸν λαὸν τὸν αὐτοουργὸν τῆς 10

Αὐγούστου¹ τὸν λατρεύσαντα τὸν Θεὸν Λόγον, γονυκλινῆ ἀναμένοντα τὴν ποντιφικὴν αὐτοῦ εὐλογίαν. Παράδοξος ἀστάθεια τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐθνῶν, δεικνύουσα ὅτι ὀφείλει τις στερωθῆς νὰ προσκολληθῆται εἰς τὰς μεγάλας ἀληθείας, ἐφ' ὧν βασιζέται ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία, διότι οὔτε μεγαλειότης οὔτε γκλήνη ὑφίσταται ἐν ταῖς ἰδιοτροπίαις μιᾶς ἡμέρας, ἀς ἀσπάζονται καὶ ἐγκαταλείπουν μετὰ σπουδῆς ἀτιμωτικῆς» . .²

Οὕτως ἐν τῷ Ναπολέοντι ἀπεκαλύφθη ὁ χριστὸς τοῦ λαοῦ καὶ ὁ χριστὸς τοῦ κυρίου· ἡ ἀπονομή ἐκ τῶν ὑπερβολῶν καὶ τῶν κατὰχρήσεων αὐτῆς ἐπανάστασις, μεθυσθεῖσα ἀπὸ τὰ ἀρώματα τοῦ θυσιαστηρίου, πύτοκτόνησεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Βοναπάρτου· ἡ ἡμέρα ἐκείνη τῆς στέψεως τοῦ αὐτοκράτορος ὑπῆρξεν ὁ ὀριστικὸς ἐπικήδειος ἐνταφιασμός τῆς γαλλικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἡ τῶς δημοκρατικῆ Γαλλία ἠκολούθησε τὸ ἄρμα τοῦ δεσπότη αὐτῆς εἰς ὄλας αὐτοῦ τὰς τυχοδιωκτικὰς ἐπιχειρήσεις, καταληξάσας ἐπὶ τέλους διὰ μυρίων περιπετειῶν εἰς τὸ Βατερλώ καὶ τὴν ἀγίαν Ἐλένην.

Ἦτο εὐφυῆς ἀναμφιβόλως στρατηγὸς ὁ Ναπολέων, ἠνωμένη δὲ, συμπαγῆς καὶ πολεμικὴ ἡ Γαλλία, ἀσκηθεῖσα εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς δημοκρατίας, δι' ὧν κατῴρθωσε νὰ κατανικήσῃ τοὺς κατ' αὐτῆς κινήθεντας μοναρχικοὺς στρατοὺς τῆς Εὐρώπης, ἀπελαύνουσα αὐτοὺς τῶν γαλλικῶν ὀρίων. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τοῦτο τὸ μυστήριον τῶν πολεμικῶν θριάμβων τοῦ Ναπολέοντος· αἱ νίκαι τῆς Ἰένης, τῆς Αὐστερλίτζης δὲν ὀφείλονται καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὴν στρατιωτικὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ, ὑπῆρξαν δὲ μᾶλλον ἀναμφίβολος συνέπειαι τῆς μὴ εἰλικρινοῦς συνεννοήσεως, τῆς σιωπηλῆς διαίρεσεως τῆς κατ' αὐτοῦ τὸν ἀγῶνα ἀναλαβούσης Εὐρώπης. Εἰς αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἀστοχὸν πολιτικὴν συμπεριφορὰν, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ δαιμόνιον πολεμικὸν πνεῦμα τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπως ἐφαντάσθη καὶ διετύπωσε βραδύτερον ἡ πολιτικὴ καὶ ἱστορικὴ εἰδωλολατρεία, ὀφείλονται οἱ θριάμβοι τῆς Γαλλίας, αἱ ἤτται καὶ ἡ ταπεινώσις τῆς λοιπῆς Εὐρώπης. Ἡ Ῥωσία, ἡ Αὐστρία, ἡ Πρωσία, τὰ τρία ἰσχυρότατα μετὰ τὴν Γαλλίαν κράτη τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, ἦκιστα ἐνήργησαν ἀπὸ κοινοῦ καὶ μετ' εἰλικρινείας ἐν τῇ μακρᾷ καὶ φοβερᾷ ἐκείνῃ εὐρωπαϊκῇ πάλῃ, μόνη δὲ ἡ Ἀγγλία ἐπιμόνως καὶ συνεπῶς καταγωνισθεῖσα κατὰ τῆς πολεμικῆς φιλοδοξίας τοῦ αὐτοκράτορος, κατῴρθωσεν ἐπὶ τέλους, προσεταιρισμένη καὶ τὰς ἄλλας ἠπειρωτικὰς δυνάμεις, νὰ καταρρίψῃ ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου τὸν κολοσσὸν τοῦ Ναπολέοντος.

Οὐδέποτε ἡ Εὐρώπη εἶχεν ὑποστῆ αἰσχροτέραν πτώσιν· οἱ πλείστοι τῶν ἡγεμόνων αὐτῆς ὑπῆρξαν δορυφόροι τοῦ ὀψιφανοῦς αὐτοκράτορος, ἀνίκανοι ν' ἀντιμετωπίσωσι μετὰ θάρρους τὸν παράβολον κατακτητὴν· ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὁ Ναπολέων ἦτο ἀπόλυτος δικαιοκράτης τῆς διχονοουμένης Εὐρώπης. Ἀμέσως ἡ

¹ Ἡμέρα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ λαοῦ τῶν Παρισίων, καθ' ἣν πρωτηγωνίστησεν ἰδίως ὁ Δαντῶν.

² Thiers, Hist. du Consulat et de l' Empire 5, 199.

ἐμμέσως αἰ πλεῖσται τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῆς ἐξηρτῶντο ἀπὸ τῆς βουλῆσεως αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῇ συνειδήσει ταύτῃ ἔγραφεν εἰς τὸν πρίγκιπα Εὐγένιον, ἀντιβασιλέα τῆς Ἰταλίας : «Θέλετε δηλώσει αὐτοῖς τὴν δυσαρέσκειάν μου. Μὴ ἐπιτρέψητε αὐτοῖς νὰ λησμονήσωσιν, ὅτι εἶμαι κύριος νὰ πράττω κατὰ βούλησιν· τοῦτο δὲ εἶναι ἀναγκαῖον δι' ὅλους τοὺς λαοὺς, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τοὺς Ἰταλοὺς, οἵτινες ὑπακούουσι μόνον εἰς τὴν φωνὴν τοῦ κυρίου. Θέλουσιν ὑπακούει ὑμῖν μόνον ὑπὸ φόβου, θέλουσι δὲ φοβεῖσθαι ὑμᾶς μόνον, παρητηροῦντες, ὅτι γνωρίζετε τὸν διπρόσωπον καὶ ψευδῆ αὐτῶν χαρακτήρα. Ἄλλως, τὸ σύστημά σας εἶναι ἀπλοῦν : ὁ αὐτοκράτωρ τὸ θέλει!». Ἀνάλογα περὶ τῶν Ἰταλῶν ἔγραφε καὶ εἰς τὸ ἕτερον αὐτοῦ πολιτικὸν δημιουργήμα, τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως ἐν ἔτει 1806 : «Αἱ πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Νεαπόλεως προκηρῦξις σας δὲν δεικνύουσι ἀρκούντως τὸν κύριον. Οὐδὲν θέλετε κερδήσει διὰ τῶν θωπειῶν. Οἱ λαοὶ τῆς Ἰταλίας καὶ οἱ λαοὶ καθόλου, ὅταν δὲν ἐπιβλέπωνται ὑπὸ τοῦ κυρίου, εἶναι διατεθειμένοι εἰς τὴν ἀποστασίαν καὶ τὴν ἀπειθειαν».

Πάντα ταῦτα ἐν τούτοις εἶναι ἀδιάφορα διὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας· οὐδεμίαν ἐκβάλλει καταδίκης κραυγὴν κατὰ τοῦ παραβάτου παντὸς ἀνθρωπίνου νομίμου· ἢ ἀνθρωποθυσία, ἣτις τελεῖται ἀπλῶς πρὸς κορεσμόν τῆς φιλοδοξίας ἐνός ἀνθρώπου, οὐδεμίαν ἐμποιεῖ αὐτῶ ἀγκυνάκτησιν· αὐτὴ τέλος ἢ ἐπακολουθήσασα βραδύτερον ἦττα καὶ συμφορὰ τῆς πατρίδος του δὲν καθιπτεύσιν αὐτὴν αὐστηρότερον διὰ τὸν παραίτιον. Μετὰ παγετώδους κριτικῆς δικαιολογεῖ τὸν ἥρωα αὐτοῦ, ἐπιφωνῶν : Ἡ κρίσις μου, ψυχρανθεῖσα ὑπὸ τοῦ χρόνου, φωτισθεῖσα ὑπὸ τῆς πείρας, γινώσκει καλῶς ἅπαντας τοὺς ὑπὸ τὸ ἄμετρον τοῦτο μεγαλεῖον κεκρυμμένους κινδύνους, κινδύνους ἄλλως εὐχερῶς δυναμένους νὰ κριθῶσι μετὰ τὸ γεγονός. Ἐν τούτοις, εἰ καὶ ἀφερώθην εἰς τὴν σεμνὴν λατρείαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἃς μοὶ ἐπιτραπῆ μία στιγμή ἐνθουσιασμοῦ διὰ τσαυτὰ θαύματα, μὴ διαρκέσαντα μὲν, ἀλλ' ἄτινα ἠδύνατο νὰ διαρκέσωσι, καὶ νὰ διηγηθῶ αὐτὰ, παντελῶς ἐπιλαρθηρόμενος τῶν φρικαλεοτήτων, αἰτινες ἐπηκολούθησαν εἰς αὐτὰ» . . .¹

Ὁ ἡγεμὼν τοῦ Μακιαβέλλη ἐν τῇ πράξει, τοιαύτη ἢ αἰμοσταγῆς ἐποποιία τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀρχομένη διὰ τοῦ τραγικοῦ ὑπακριτοῦ τοῦ Ὁμιχλώδους καὶ ἀπολήγουσα εἰς τὸν κωμωδὸν τῆς ἀγίας Ἐλένης. Εἶναι θαυμασίον τὸ βιβλίον τοῦ γραμματέως τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας, εἶναι καλλίστη ψυχολογικὴ μελέτη τῆς πολιτικῆς, ἀποκαλύπτουσα τὰ μυστήρια αὐτῆς ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ γυμνότητι, διδάσκουσα τοὺς ἡγεμόνας, ἀλλὰ καὶ φωτίζουσα τὰ ἔθνη· εἶναι ἡ κατήχησις τῶν βασιλέων καὶ τῶν λαῶν τὸ ἐγχειρίδιον. Περιττὸν νὰ διατυπωθῆ ὅδε τίνος λόγου ἕνεκα ἐγράφη· γνωστὸν ἐν τούτοις, ὅτι εἶναι ἀληθεστάτη τῶν ἐνδομύ-

¹ Thiers Histoire du Consulat et de l' empire. tom. 8, 5.

χων τοῦ ἀληθοῦς τυράννου ἀπεικασία. Ἀναγνώσατε τὸν Ἠγεμόνα τοῦ Μακιαβέλλη, καὶ θέλετε κατανοήσει τὸν πολιτικὸν ἥρωα τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας.

Δὲν γράφω τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς ταύτης· ἔρριψα ἐν παροδικῶν μόνον βλέμμα ἐπὶ τῶν σπουδαιοτάτων αὐτῆς ἐπεισοδίων καὶ περιπετειῶν, ὅπως καταστῆ κατάληπτότερος ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ τῆς ἱστορίας τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας. Τὰ καθέκαστα αὐτῆς δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουσιν· ἀρκεῖ ὅτι ἡ προσωπικότης τοῦ ἥρωος τῆς ἐποχῆς ταύτης κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἐντελῶς ἀπεικονίσθη. Δὲν ἀρηγοῦμαι ἐπίσης ἀπάσας τὰς πράξεις αὐτοῦ, τὴν ἀπιστίαν εἰς τὰς διαπραγματεύσεις, τὰ τελεσθέντα κακουργήματα ἄνευ οὐδενὸς ἀποχρῶντος λόγου, τὴν προφανῆ δολοφονίαν τοῦ δουκὸς d' Enghien, τὸν ἀδικὸν θάνατον τοῦ ἐκ Τυρολίδος ἥρωος Ἀνδρέου Hofer καὶ τοῦ ἐκ Νυρεμβέργης βιβλιοπώλου Ἰωάννου Palm, ὡς δῆθεν διαδόντος ἐν τῇ δημοσιότητι βιβλίον τι κατὰ τοῦ Ναπολέοντος¹. Εἶναι τραγικὰ γεγονότα, ἀλλ' ἀνάξια λόγου ἀπέναντι τοῦ καθολικοῦ ἐκείνου κακουργήματος, τοῦ κοσμοπολιτικῆν σχόντος σημασίαν, ἀρξάμενου διὰ τοῦ πολιτικοῦ τολμήματος τοῦ Ὁμιχλώδους καὶ λαβόντος πέρας ἐπὶ τέλους διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Βατερλώ.

Μία νίκη συντελεῖ εἰς τὴν ἀνύψωσιν στρατιωτικοῦ ἀνδρός, μία δὲ ἦττα ἀρκεῖ πρὸς τὴν κατάπτωσιν αὐτοῦ· ἡ καταστροφὴ τῆς Μόσχας εἶναι ὁ πρόλογος τοῦ δράματος τοῦ Βατερλώ· μικρὰ μεταβολὴ τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ νικητῆς τῆς Ἰένης μεταβάλλεται εἰς ἀσκητὴν τῆς ἀγίας Ἐλένης, εἰς ἀπομύχου Ἀγγλοῦ στρατιωτικοῦ τὸν αἰχμάλωτον. Sic transit gloria mundi! Ὁ χθὲς ἐπιβάλλων νίκας εἰς τὴν ἱστορίαν, σήμερον ἐρημίτης ἀπομνημονευματογράφος ὑπαγορεύει αὐτῇ τὴν ἀπολογίαν του. Διδακτικώτατον μάθημα· πότε θέλουσι συνετισθῆ καὶ οἱ λαοὶ καὶ οἱ ἡγεμόνες καὶ ἡ ἱστορία ; . . .

Τὸν ἄνδρα τοῦτον, οὐχὶ στρατηγὸν ἀμφιβόλου πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ζῶντα ἐν μιᾷ τῶν φαεινοτάτων περιόδων τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, προϊστάμενον ἐνός τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων λαῶν, εἶδομεν πῶς κρίνει ὁ ἱστορικὸς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου του παραβάλλων αὐτὸν πρὸς ἄλλους ἀρχαιότερους δορικτήτορας, τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν Ἀνίβαν, τὸν Καίσαρα, τὸν Καρολομάγον, παρίστησιν αὐτὸν κατὰ πάντα ὑπέρτερον, οὐδαμῶς λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἐποχὴν, ἐν ἣ οὗτοι ἔζησαν, τὰς περιστάσεις ὑφ' ἃς εἰργάσθησαν, τὸν πολιτισμὸν, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἀντιπρόσωποι, τὰ ἔθνη, ἐφ' ὧν ἐδημιουργήθη ἡ δόξα αὐτῶν. Ἀναγράφω ὧδε τὴν τελευταίαν σελίδα καὶ τὴν τελευταίαν κρίσιν περὶ τοῦ ἀνδρός, οἰοῦναι περίληψιν τῆς ὅλης αὐτοῦ ἱστορικῆς κρίσεως· θέλει καταδειχθῆ ἴσως κρεῖττον ἢ ἐπιπρατοῦσα ἠθικὴ ἰδέα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας :

¹ Deutschland in seiner tiefen Erniedrigung.

«Δι' ἡμᾶς τοὺς Γάλλους ὁ Ναπολέων ἔχει τίτλους, οὐδ' οὔτε νὰ παραγνώ-
ρίσωμεν οὔτε ν' ἀρνηθῶμεν ὀφείλομεν, εἰς οἵανδήποτε μερίδα καὶ ἂν εἰμεθα
προσκολλημένοι εἴτε ἐκ γενετῆς, εἴτε ἐκ πεποιθήσεων, εἴτε ἐκ συμφερόν-
των. Ἀναμφιβόλως ὀργανίζων τὴν μὲν κοινωνικὴν ἡμῶν κατάστασιν διὰ τοῦ
Ἀστικοῦ Κώδικος, τὴν δὲ διοίκησιν διὰ τῶν κανονισμῶν αὐτοῦ, δὲν ἔδω-
κεν ἡμῖν τὴν πολιτικὴν μορφήν, ἐφ' ἧς ὄφελεν θριστικῶς νὰ ἐδράζηται ἡ
ἡμετέρη κοινωνία, ὅπως ζῆ εἰρηνικῆ, ὀλβία καὶ ἐλευθέρᾳ· δὲν ἐχρῆγήσεν ἡμῖν
τὴν ἐλευθερίαν, ἣν ὀφείλουσιν ἡμῖν εἰσέτι οἱ κληρονόμοι του· ἀλλὰ τὴν ἐπαύ-
ριον τῶν θορύβων τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἠδύνατο νὰ παράσχη
ἡμῖν ἢ μόνον τὴν τάξιν, ὀφείλεται δὲ αὐτῷ χάρις, διότι μετὰ τῆς τάξεως
ἔδωκεν ἡμῖν τὴν ἀστικὴν ἡμῶν κατάστασιν καὶ τὴν διοικητικὴν διοργανώ-
σιν. Ἀτυχῶς δι' αὐτὸν καὶ δι' ἡμᾶς, ἀπώλεσε τὸ μεγαλεῖον ἡμῶν, ἀλλὰ
κατέλιπεν ἡμῖν τὴν δόξαν, ἣτις εἶναι τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον, ἀποκομίζουσα
μετὰ τοῦ χρόνου τὸ ὑλικὸν μεγαλεῖον. Διὰ τῆς μεγαλοφυίας αὐτοῦ ἦτο
προωρισμένος διὰ τὴν Γαλλίαν, ὅπως ἡ Γαλλία ἦτο προωρισμένη δι' αὐτόν.
Οὔτ' αὐτὸς ἄνευ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ, οὔτ' ὁ γαλλικὸς στρατὸς ἄνευ αὐ-
τοῦ ἤθελον συμπληρώσει ὅ,τι ἀπὸ κοινοῦ συνετέλεσαν . . . Ὡς πολῖται ἐξα-
γάγωμεν ἀπὸ τοῦ βίου του ὑστατον καὶ ἀξιωματικόν μᾶθημα, τουτέστιν
ὅσον μέγα, ἔμφορον, ἀπέρικτον εἶναι τὸ πνεῦμα ἑνὸς ἀνδρός, οὐδέποτε πρέπει
νὰ παραδίδονται αὐτῷ αἱ τύχαι ἑνὸς τόπου καθ' ὀλοκληρίαν. Ἀναμφιβόλως
δὲν συγκαταριθμούμεθα μετὰ τῶν μεμφομένων τὸν Ναπολέοντα, διότι κατὰ
τὴν ἡμέραν τῆς 18 Ὀμιχλώδους ἀπέσπασε τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τῶν χειρῶν
τοῦ Διευθυντηρίου, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἤθελε ἀπολεσθῆ Ἰσως αὕτη· ἀλλὰ διότι
ὄφελε νὰ ἐξαγάγῃ αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἀτόνων καὶ διεσθαρμένων τούτων χει-
ρῶν, δὲν ἦτο λόγος νὰ παραδώσῃ αὐτὴν καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὰς ἰσχυράς
ἀλλὰ τρομεράς χεῖρας τοῦ νικητοῦ τοῦ *Rivoli* καὶ τοῦ *Μαρέγκου*. Ἀναμφι-
βόλως δὲ, ἂν ποτε ἔθνος δύναται νὰ δικαιολογηθῆ διότι παρεδόθη εἰς ἕνα ἄν-
δρα, εἶναι ἡ Γαλλία, ἀποδεχθεῖσα ὡς ἀρχηγὸν αὐτῆς κατὰ τὸ 1800 τὸν
Ναπολέοντα! »¹

Τοιοῦτος ὁ Ναπολέων τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Ἀυτοκρατορίας. Ὁ αὐστη-
ρὸς ἀναγνώστης δύναται ἀφ' ἑξυτοῦ νὰ κατανοήσῃ, ἂν οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἀ-
ληθὴς Ναπολέων τῆς ἱστορίας, ἢ ὁ ἥρωϊς μυθικῆς παραδόσεως. Καθ' ἣν ἐπο-
χὴν, ἐπὶ εἰκοσαετίαν ὄλην, ἡ ἱστορία αὕτη ἐγράφετο, ὁ πολιτικὸς φατρια-
σμός, ἐπωφελοῦμενος τῶν δημοτικῶν παθῶν, καλακεύων ταπεινὰ ἔνστικτα,
κατῶρθον ν' ἀναβιδάσῃ εἰς ἄνδρα πρῶτης τάξεως, εἰς πνεῦμα ὑπέροχον τοῦ
αἰῶνος αὐτοῦ εὐφυῆ, ἀλλὰ καὶ εὐτυχῆ ἅμα στρατηγόν, οὗ ἐφαμίλλους πολ-
λοὺς δύναται ν' ἀπαριθμήσῃ ἢ ἀνθρωπίνῃ ἱστορία. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ
ψευδοῦς τούτου πατριωτισμοῦ τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ,
ἐγράφῃ ἡ ἱστορία αὕτη, ἢ ἐπικροτηθεῖσα καὶ ἐπικροτουμένη μέχρι τῆς σή-

¹ Thiers, Histoire du Consulat et de l' Empire, Tom. 20, 678.

μερον ὑπὸ τῆς συγχρόνου γενεᾶς, σημεῖον περιφανές, ἀλλ' ἀπελπιστικὸν τῶν
ἀρχουσῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ θεωρῶν περὶ πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ ἠθικότη-
τος. Πλήρης διαλεκτικῆς δεινότητος, ἀλλὰ στερουμένη ἱστορικῆς αὐστη-
ρότητος καὶ ἀμεροληψίας, ἐπέδρασε μοιραίως ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς
ταύτης, ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου συνετέλεσεν ὑπὲρ πάσαν ἄλλην ἐνέργειαν
εἰς τὴν παλινῶρθωσιν τοῦ βοναπαρτισμοῦ, τὴν τοσοῦτον ἀπαίσιως ἀρξαμένην
διὰ τῆς ἐπιπορείας τῆς δευτέρας δεκεμβρίου καὶ ἐπονειδίστως καταλήξασαν
εἰς τὴν πτώσιν τοῦ Σεδᾶν καὶ τὸν ἀκρωτηριασμόν τῆς Γαλλίας. Ὁ ἀστὴρ
τοῦ βοναπαρτισμοῦ ὑπῆρξεν ὄντως ἀπαίσιος διὰ τὴν Γαλλίαν, μεθ' ὅσα καὶ
ἂν διίσχυρίζονται οἱ ἐκ συστήματος ἢ οἱ πεπλανημένοι αὐτοῦ ὑπέρμαχοι.
Ὁ αἰχμάλωτος τοῦ Βατερλώ καθίστατο ἀφορμὴ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῆς πα-
τρίδος του, ὅπως ὁ αἰχμάλωτος τοῦ Σεδᾶν πίπτων παρέδιδεν εἰς τὸν ξένον
δύο τῶν πολυτιμωτάτων ἐπαρχιῶν τῆς Γαλλίας. Ἡ ἱστορία τῆς Ὑπατείας
καὶ τῆς Ἀυτοκρατορίας, συντελέσασα εἰς τὴν ἀποθέωσιν τοῦ βοναπαρτιστοῦ,
ἀναρρίπισασα τὸ γόητρον ψευδοῦς λατρείας, εὐθύνεται ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῇ
δευτέρᾳ ταύτῃ καταστροφῇ διὰ τὸν μελετῶντα τὴν πορείαν τῶν ἀνθρω-
πίνων γεγονότων οὐχὶ ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῶν ἐμφανίσει, ἀλλ' ἐν τῇ ἐσω-
τερικῇ αὐτῶν οὐσίᾳ καὶ ἐξελιζέται, οἷα ἀληθῶς τυγχάνουσι καὶ οὐχὶ οἷα πα-
ρίστανται.

Ἦτο μέγας ἀνὴρ ὁ Ναπολέων! ἐπεφώνησαν οἱ θαυμαστικὶ αὐτοῦ, τὰ πο-
λιτικὰ αὐτοῦ δημιουργήματα καὶ ἄλλα ἀσθενῆ πνεύματα τῆς ἐποχῆς ἐκεί-
νης, πολλαχῶς δὲ ἐπανάλαβον καὶ διετύπωσαν νεώτεροί τινες ἱστορικοὶ, ἐν
τοῖς πρώτοις δὲ ὁ συγγραφεὺς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Ἀυτοκρατορίας.

Ἄλλὰ τίνα τὰ στοιχεῖα, τὰ ἀποτελοῦντα ἑνὸς ἀνδρός τὸ μεγαλεῖον; Ὁ-
λίγχι μόνον στρατιωτικαὶ νίκαι, κτηθεῖσαι οὐχὶ διὰ τῆς ἀποκλειστικῆς μόνον
τοῦ ἀρχηγοῦ εὐφυίας, ἀλλὰ τῇ συνεργείᾳ ἑτέρων στρατηγῶν, ὀφειλόμεναι μᾶλλον
εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀκμησίν του γαλλικοῦ λαοῦ, ἕνεκα τῶν μακρῶν αὐτοῦ
πολέμων καὶ εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς Εὐρώπης; Ἄλλ' ἐὰν ἦναι μέγας ἀνὴρ,
μέγας ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ σημασίᾳ, ὁ εὐτυχὴς στρατηγός, διατί ἡ ἱστορία
νὰ μὴ ἀποδώσῃ ἐπίσης τὸν βαρὺν τοῦτον τίτλον εἰς ὄλους τοὺς κατακτητὰς
ἀρχαίων καὶ νεωτέρων χρόνων, πρὸ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς μνήμης τῶν ὁποίων
ὀρεῖται νὰ φρικεῖ αἰωνίως ἢ ἀνθρωπίνῃ συνείδησις; Καὶ ἔχει ἐπὶ τοῦ τίτλου
τούτου μείζονα δικαίωματα πάντων αὐτοῦ τῶν προκατόχων ὁ ἥρωϊς τῆς
Ὑπατείας καὶ τῆς Ἀυτοκρατορίας; Τίνα ἠθικὸν λόγον ἔσχον αἱ μακρὰ αὐ-
τοῦ κατὰ τῆς Εὐρώπης ἐκστρατεῖαι καὶ ἐπιθέσεις; ὁποῖον ἀνώτερον ἐλατή-
ριον ἢ τὴν παραφροσύνην, ὡς πολλάκις ἠναγκάσθη νὰ ὀμολογήσῃ αὐτὸς καὶ
αὐτὸς ὁ Θιέρσος;

Ἄλλ' ἐὰν ὡς στρατηγός ὑπῆρξεν εὐτυχὴς ἔστω καὶ ἔξοχος ὁ Ναπολέων,
ὁποῖαν ἱκανότητα ἐπεδείξατο ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ, ὡς διοργανωτῆς τῆς νεω-
τέρας κοινωνίας; Τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ κυβερνητικὴ

συγκέντρωσις, ἢ βαρύνουσα μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τὰ στήθη τῆς Γαλλίας καὶ ἥ ἔνεκα οὐδεμία μέχρι τῆς σήμερον ἐπανάστασις ἐτελεσφόρησεν, ἡ δὲ πατρὶς τῶν μεγάλων ἰδεῶν τοῦ 1789, οἰοεὶ μοιραίως, εἶναι κατάδικασμένη νὰ μεταβαινῆ ἐν πάσῃ νέᾳ αὐτῆς κυβερνήσει ἀπὸ διδασκαρίας εἰς δικτατορίαν. Ἡ μετὰ τοῦ Πάπα θρησκευτικῆ Σύμβασις (Concordat) ὑπῆρξεν ὁ θρίαμβος τοῦ καθολικισμοῦ, συμμαχῆσαντος μετὰ τοῦ δεσποτισμοῦ, ὁ δὲ Κώδικς, καταχρηστικῶς φέρων τὸ ὄνομα τοῦ Ναπολέοντος, εἶναι δημιουργία αὐτῆς τῆς γαλλικῆς συνειδήσεως, ἀπόροια τοῦ πνεύματος τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἔργον τέλος τῶν ἐξοχωτάτων νομομαθῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μαθητῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, τροφίμων τῶν νεωτέρων θεωριῶν περὶ κοινωνίας καὶ πολιτείας, οἷας συνέλαβεν αὐτὰς κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ἐργασίαν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καὶ αἵτινες ἀνεκνήρυχθησαν ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἀφ' ἧς ἐξῆλθον οἱ συγγραφεῖς τοῦ Κώδικος. Μόνον προφανῆς παρανόησις τῶν αἰωνίων ἐκείνων νόμων, τῶν διεπόντων τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἡδύνατο ν' ἀνακηρύξῃ τὸν Ἀστικὸν κώδικα *un monument de l'esprit universel du chef de la République*, ὡς ἔπραξε τοῦτο ὁ συγγραφεὺς τῆς *Ἰστορίας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας*.¹

Ἐν τῇ εἰδωλοκρατικῇ αὐτῶν φρεναπάτῃ οἱ ὑμνωδοὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐφαντάσθησαν καὶ πολλαχῶς ἐπανελάβον, ὅτι ὁ Ναπολέων, ὁ ἔστεμμένος οὗτος λαὸς τῆς νέας ἰδέας, ἐπιδραμὼν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀπηλευθέρωσε τοὺς λαοὺς, νέος δὲ Μωϋσῆς τῆς ἐλευθερίας, ἐνεφύσησε τὸ πνεῦμα αὐτῆς εἰς τὴν ὑπὸ τὸν βαρὺν ὕπνον τοῦ μεσαιῶνος ὑπνώττουσαν ἔτι τιμαριωτικὴν Εὐρώπην. Τοῦτο ἐπανελάβεν ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἔργῳ ὁ Θιέρσος. Ἄλλ' ἡ ἐλαχίστη γνῶσις τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων ἐκείνων ἐναργῶς διδάσκει, ὅτι αἱ ἐλευθεραὶ ἰδέαι, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ναπολέων διὰ τῆς ἐπιτορίας κατελάμβανε τὸ σκήπτρον τοῦ γαλλικοῦ θρόνου, ἦσαν ἤδη εὐρύτατα διαδεδομέναι ἐν Εὐρώπῃ, ἀναπτυσσόμεναι ἐν τῇ συνειδήσει τῶν νεωτέρων λαῶν, ἥμιστα δ' ὑφίστατο

¹ Δικαιότατα χαρακτηρίζει τὸν κώδικα ὁ Edgar Quinet ἐν τῇ βιβλίῳ αὐτοῦ *La Revolution tom. 2ème, 318—23*: «Παραβάλετε τὸν ἀστικὸν κώδικα τοῦ 1793 πρὸς τὸν τοῦ 1803. Θέλετε παρατηρήσει ὅτι ὅλοι οἱ μεγάλοι τύποι, οἱ ὀρίζοντες νομοθεσίαν τινὰ, μετέβησαν κατὰ γράμμα σχεδὸν ἀπὸ τοῦ Κώδικος τῆς Συμβατικῆς εἰς τὸν Κώδικα τοῦ XII ἔτους. Ἡ ὑπόστασις τοῦ νόμου εἶναι ἡ ἴδια. Καὶ ἡδύνατο νὰ συμβῆ ἄλλως, ὅταν οἱ νομοδιδάσκαλοι τῆς Συμβατικῆς, ὁ Cambacérès, ὁ Treilhard, ὁ Berlier, ὁ Martin de Douai, ὁ Thibaudeau, ἦσαν οἱ ἀναπαργαγόντες τὸ ἔργον αὐτῶν ὑπὸ τὴν προσωπίδα τοῦ πρώτου ὑπάτου; ... Αἱ συνημμέναι ἐργασίαι τῆς Συντακτικῆς, τῆς Νομοθετικῆς, πρὸ παντὸς δὲ αἱ τῆς Συμβατικῆς, ἠλλοιωμέναι ἀναμφιβόλως, διωρθωμέναι, συμπληρωμέναι κατὰ τὰ καθέκαστα, ἀπεροφήθησαν ὑπὸ τῆς μοναδικῆς δόξης τοῦ πρώτου Ὑπάτου. Κατὰ τὴν στιγμήν τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Κώδικος οὐδεὶς εἶχε σκεφθῆ, ὅτι ἦτο δυνατόν ν' ἀπαλειφθῆ τὸ ὄνομα τοῦ ἔθνους, εἰς ὃ οὗτος ἀνήκεν. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀστικὸς κώδικς τῶν Γάλλων». Ἄλλα πάραυτα τὸ ὄνομα τοῦτο ἐξηλείφθη ὡς περιττὸν ἐπίθετον. Θαύμα ὑπακοῆς! Ἐν ἔθνῳ ἐπελάβετο τοῦ καλλίστου τῶν τίτλων του εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν ἀνθρώπων, ὅπως περιβάλλῃ δι' αὐτοῦ τὸν κύριόν του. Τὸ κράτος τῶν Βυζαντινῶν εἶχεν ἐπιδείξει ἡττονα ἑαυτοῦ ἀπάρνησιν».

ἢ ἀνάγκη τῆς διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου διαδόσεως αὐτῶν, ὅτι ὁ ἄρπαξ τοῦ γαλλικοῦ στέμματος, εἰσβάλλων εἰς τὴν Εὐρώπην, περὶ οὐδενὸς ἄλλου διενεοῖτο, ἢ ὅπως ἰδρῶσῃ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ κατακρῆνοντος ἤδη ἀρχαίου δεσποτικοῦ καθεστώτος ἕτερον τοιοῦτον, ἀλλ' ἰσχυρότερον καὶ ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, οἷαν αὐτὸς ἐνόει νὰ δημιουργήσῃ, καὶ διενεοῖθη ἐπὶ τινὰς στιγμὰς νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀρχαίαν πολιτικὴν οὐτοπίαν μιᾶς παγκοσμίου μοναρχίας, ἕως οὔ οἱ παγετοὶ τῆς Ρωσίας καὶ ἡ πυρκαϊὰ τῆς Μόσχας ἔβηκαν διὰ παντὸς τέρμα εἰς τὰ ἀπονενομημένα σχέδια τῆς φιλοδοξίας του. Οὐδέποτε ἐσκέφθη ν' ἀπελευθερώσῃ τοὺς δουλεύοντας λαοὺς τῆς Εὐρώπης· εὔρε τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ὀλλανδίαν χώρας ἐλευθέρως ὀργανωμένας, καὶ ἀνεσχημάτισεν αὐτὰς κατὰ τὸ πρότυπον τῆς κυβερνήσεώς του, διένειμε τὴν Γερμανίαν, τὴν Ἰσπανίαν εἰς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ καὶ τοὺς θεράποντας, εἰ καὶ ὀφείλων δὲ πολλὰ εἰς τοὺς Πολωνοὺς, οὐδέποτε διενεοῖθη νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ πολιτικὸν ἐκεῖνο κακούργημα τῆς διανομῆς τῆς Πολωνίας, τοῦ αἰωνίου τούτου στίγματος τῆς νεωτέρας ἱστορίας.¹ Μεθυσθεὶς ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ αἵματος, θυμωθεὶς ὑπὸ τῶν θυμιαμάτων τῆς κολακείας, ἐπίστευσεν ἑαυτὸν πρὸς στιγμὴν ἠμίθεον, διήλθε πλέον ἢ ἄπαξ τὴν Εὐρώπην, ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου δητῶν αὐτὴν, ἀνατρέπων, καταστρέφων, μηδὲν δὲ καταλιπὼν ὄπισθεν τῆς διαδόσεως αὐτοῦ ἢ ἐρείπια μόνον.

Τοιοῦτος ὁ Ναπολέων τῆς ἱστορίας· λαοὶ ἥμιστα εἰς τὸν πολιτισμὸν μεμυημένοι, ἤθελον θεωρήσει τοιαύτην ἀνθρωπίνην ἐμφάνειαν ὡς ἐκδίκησιν τῆς θεότητος. Ὁ φετιχισμὸς τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος ἀπεκάλεσεν αὐτὸν *Mégar!* . . .

* *
*

Ἐν τῇ δωδεκάτῳ τόμῳ τῆς ἱστορίας τῆς *Ἰστορίας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας* ὁ συγγραφεὺς διετύπωσε τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ὁμολογίαν, οἰοεὶ *pro domo sua* ὑπερχυρολογίαν τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀποστολῆς, ἣν ἐξέπληρωσεν ἐν τῇ γαλλικῇ κοινωνίᾳ. Τοῦτο εἶναι σύνθηρες παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἱστοριογράφοις, καὶ εἶναι ἀναμφιβόλως ἐναργῆς σύμπτωμα τῆς ἐλλείψεως αὐτοκαταπονητικῆς τῆς νεωτέρας ἱστοριοσοφίας. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ ἱστορικός, ὅπως ὁ ποιητής, ὁ καλλιτέχνης ἦσαν τοιοῦτοι μόνον διότι ἠθθάνοντο ἐν ἑαυτοῖς πρὸς τοῦτο βαθεῖαν καὶ υπερτάτην ἀνάγκην τοῦ πνεύματος αὐτῶν καὶ τῆς συνειδήσεως· ὑπήκουον ἀπλῶς εἰς τὴν φωνὴν τῆς Μούσης, ἐδημιούργουν τὸν ἱστορικὸν, τὸν ποιητικὸν, τὸν καλλιτεχνικὸν κόσμον,

¹ Ὁ Ναπολέων ἔγραφεν ἐν ἔτει 1807: «Μηδὲ λόγος ἔστω περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Πολωνίας, παρασιώπησις δὲ παντὸς ὅ,τι τείνει νὰ παραστήσῃ τὸν αὐτοκράτορα ὡς τὸν ἐλευθερωτὴν, ἐπειδὴ δὲν ἐξηγήθη ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου»... Εἰς δὲ τὰς πρὸς τὸν στρατηγὸν Bertrand ὁδηγίας (13 φεβρουαρίου 1807) λέγει: «Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν Πολωνίαν, ὁ αὐτοκράτωρ ἀφ' ὅτου τὴν γνωρίζει, οὐδεμίαν ἀποδίδει αὐτῇ σπουδαιότητα». Καὶ ἐν τούτοις ἐλαχίστην ἀν ἐκείνητο πολιτικὴν πρόνοιαν, ἡδύνατο νὰ κατανοήσῃ, ὅτι ἡ ἐκπνορθωσις τῆς πολωνικῆς πολιτείας ἦτο ὁ ἰσχυρότατος κατὰ τῆς Ρωσίας κτύπος.

ἐλαυνόμενοι ὑπὸ ὑψηλοτέρας τινὸς ἐμπνεύσεως, ἀληθεῖς ὑποφῆται τῆς Μούσης, ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς ὁποίας ὤμνουον πίστιν ἀθάνατον καὶ ἀφοσίωσιν αἰώνιαν. Εἰς τὴν ἐπίδρασιν ταύτην ὀφείλομεν ἀπαντᾶ ἐκεῖνα τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαιότητος, ἢ καὶ οἷαςδὴποτε ἄλλης νεωτέρας ἐποχῆς, ἧς αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἐπιβάλλουσιν ἄνευ ὄρων τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, τῶν αἰωνίων τούτων ἠθικῶν νόμων ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ ποιητὴς ψάλλων, ψάλλει ὡς τὸ πτηνὸν μόνον χάριν τοῦ ἔσματος, οὐχὶ ὅπως ἀρέσῃ εἰς τὸν περὶ αὐτὸν κόσμον, ψάλλει ὑπέικων εἰς τὴν φωνὴν ἐσωτάτης ἀνάγκης· τὸ πνεῦμα αὐτοῦ συντρίβον τὰ δεσμὰ τῆς ὕλης, ἀρύεται τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ ἀπὸ τῶν φωτεινῶν χωρῶν τοῦ ἀπολύτου· ἐν ἐνὶ λόγῳ ζῆ ἐν διπλῷ κόσμῳ, ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ιδέας, ἧς τὰς ἐμπνεύσεις ἀποκαλύπτει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ μέγας Φειδίας δημιουργῶν τὸν Ὀλύμπιον Δία, δημιουργεῖ τὸ ἀπόλυτον, τὸ ἰδεῶδες πρόσωπον τῆς θεότητος, οἷον συνέλαβεν ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ καὶ διετύπωσεν, ἀφορμὴν λαμβάνων ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν ἐκείνων στίχων· ἀπαρράλκτως ὡς ὁ Παρράσιος, ποιήσας τὴν εἰκόνα τοῦ Ἡρακλέους, ἐπέγραψεν ἐπ' αὐτῆς τὸ ἀκόλουθον ἐκφραστικὸν δίστιχον:

«Οἷος δ' ἐννύχιος φαντάζετο πολλάκις φοιτῶν
Παρρασίῳ δι' ὕπνου, τοῖος ὁ δ' ἐστὶν ὄρα».

Τοιαύτη ἢ εἰς ἑαυτὴν πεποιθήσις τῆς ἀληθοῦς τέχνης.

Ἐπανέρχομαι εἰς τὸν ἱστορικὸν καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ.

Ὁ Θουκυδίδης γράφων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἠσθάνετο τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἔργου, δ' αὐτῷ ἐπεβάλλετο· δὲν ἔγραψεν οὔτε μόνον διὰ τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ, οὔτε μόνον διὰ τοὺς μεταγενεστέρους, διὰ τοὺς Ἕλληνας ἢ τοὺς μὴ τοιοῦτους· διενόηθη νὰ καταλίπη μνημεῖον δι' ἀπάσας τὰς ἐποχὰς καὶ διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους, *κτῆμά τε ἐς αἰετὸ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα*. Ἐντεῦθεν ἡ σοβαρὰ ἐκείνη γαλήνη, ἢ δι' ὅλου αὐτοῦ τοῦ ἔργου διαπνεύουσα· οὐδὲν πάθους κῦμα, οὐδεμία συμπαθείας ἢ ἀντιπαθείας πνοὴ καταχραίνεται τὴν αὐστηρὰν αὐτοῦ ἱστορικὴν εἰκόνα· ἢ διήγησις ῥέει ἀτάραχος, καθαρὰ, ἀληθῶς *ἀνθρωπίνῃ*· ἐν τῷ ἱστορικῷ οὐδαμῶς διαβλέπομεν τὸν πρωταγωνιστὴν πολιτικὸν μῖαξ τῶν ἐν Ἀθήναις μερίδων, ἧσσαν δὲ τὸν Ἀθηναῖον ἢ τὸν Ἕλληνα, αἰσθανόμεθα καθαρῶς τὸν *ἄνθρωπον*.

Τοιαύτη ἢ ἀποστολὴ τοῦ ἱστορικοῦ: ὁ *ἀνθρωπισμὸς* ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ εὐρύτητι καὶ ἐννοίᾳ. Ἐπιτρέπεται εἰς τὸν ποιητὴν, εἰς τὸν λυρικὸν καὶ ἐπικὸν ἰδίως, νὰ τηρήσῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ παράδοσιν καὶ ἰδιοφυΐαν· ἐπιτρέπεται εἰς τὸν καλλιτέχνην ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ ἔργου αὐτοῦ νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ἰδίως ἐθνικοῦ μνημείου τὴν διαιώνισιν· ἀλλ' ὁ ἱστορικὸς ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δικαιούται νὰ περιορίσῃ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ μόνον ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ τῆς ἐθνικῆς ἀπόψεως· τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶναι καθολικώτερον· ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐπιβολὴ μεγαλητέρα. Ἄν ἡ ποίησις, ἢ τέχνη ἔχῃσι

σπουδαῖον αὐτῶν παράγοντα τὸν ἐνθουσιασμὸν, οὗ ἢ πτῆσις δυσχερῶς δύναται νὰ κανονισθῇ, ἢ ἱστορία ὀφείλει νὰ ἔχῃ μόνον αὐτῆς παράγοντα τὴν *ἀλήθειαν*, ἀπ' αὐτῆς λαμβάνουσα τὰς ἀποκαλύψεις· ὡς ὁ ποιητὴς τὴν Μούσαν, οὕτω καὶ ὁ ἱστορικὸς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ σταδίου *εὐσυνειδήτως* ὀφείλει νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν Ἀλήθειαν. Αὕτη εἶναι ὁ ἀριάδνειος μῦθος ὁ ὀδηγῆσων αὐτὸν ἐν τῷ πολυδαίδαλῳ δράματι τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Μόνη αὐτοῦ φιλοδοξία ὀφείλει νὰ ἦναι τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα, ἢ ὠραιότης ἀνταμοιβῆ τοῦ ἐν τῇ κοινῇ ἱστορικοῦ αὐτοῦ θριάμβου: *So hat er die Wahrheit immer mehr geliebt als sein System.*¹

Ἡ ἀλήθεια δὲν ἀνήκει εἰς ἓνα ἄνθρωπον, εἰς μίαν γενεάν, εἰς μίαν κοινῶν ἀνήκει εἰς ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα· ἡ δὲ ἱστορία διαπνεομένη ὑπὸ τῆς ἀληθείας, μόνον ἐπὶ τῷ ὄρω τούτῳ δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς ἐν τῇ κοινῇ κλήσιν. Μετ' ἀπαρκαμίλλου εὐγλωττίας διετύπου ἄλλοτε τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀνὴρ οὐ μόνον ὡς ποιητὴς μέγας, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐξοχος, ἐξαίρων τὴν ἀποστολὴν τῆς ἱστορίας ἐν τῷ πνευματικῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ: «Αὕτη θέλει ἀποδιδάξαι τὸ πνεῦμα τῆς κοινῆς καὶ μικρολόγου τῶν ἠθικῶν πραγμάτων ἀπόψεως, ἀναπεταίνουσα δὲ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν μεγάλην εἰκόνα τῶν χρόνων καὶ τῶν λαῶν, θέλει βελτιώσῃ τὰς προπετεῖς τῆς στιγμῆς ἀποφάσεις καὶ τὰ περιορισμένα δόγματα τῆς πλεονεξίας. Ἐθίζουσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν μετὰ τοῦ ὅλου παρελθόντος συνεννόησιν καὶ εἰς τὸ προτρέχειν εἰς τὸ μεμακρυσμένον μέλλον μετὰ τῶν δογματῶν αὐτοῦ, ἀποκρύπτει τὰ ὄρια τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου, τὰ τοσοῦτον στενωῶς καὶ χαλεπῶς περιλαμβάνοντα τοῦ ἀνθρώπου τὸν βίον, ἐν ὀπτικῇ δ' ἀπάτῃ ἐπεκτείνει τὴν μικρὰν αὐτοῦ ὑπαρξίν εἰς χῶρον ἀτέρμονα, διαπεραιούσα τὸ ἄτομον ἀνεπαίσθητως εἰς τὸ γένος.

«Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ μεταβολῇ ἀπέρχεται τῆς σκηνῆς· αἱ γινώμαι αὐτοῦ ῥέουσι συµμεταβαλλόμεναι ἐπίσης· ἡ δὲ ἱστορία μόνη ἐναπομένει ἀκαταπαύστως ἐπὶ τῆς πλατείας, ἀθάνατος πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν χρόνων πολιτις. Ὡς ὁ Ζεὺς τοῦ Ὀμήρου, προσατενίζει μετὰ βλέμματος ἴσης ἰλαρότητος ἐπὶ τὰς αἰμοσταγεῖς ἐργασίας τοῦ πολέμου καὶ ἐπὶ τοὺς εἰρηνικοὺς λαοὺς, τοὺς ἀγνῶς διατρεφομένους ὑπὸ τοῦ γάλακτος τῶν ποιμνίων των . . . Οὐδε μίαν ψευδῆς λαμπηδῶν θέλει ἀποτυφλώσει αὐτὴν, οὐδεμία τῆς ἐποχῆς πρόληψις θέλει ἀποσπᾶσει αὐτὴν, διότι αὕτη ἐπιζῆ τῆς τελευταίας πάντων τῶν πραγμάτων μοίρας. Πᾶν τὸ *θηροκορον* μικρὸν ἐπίσης διαρκεῖ δι' αὐτὴν χρόνον· αὕτη κρατεῖ νωπὸν τὸν προσήκοντα στέφανον τῆς ἐλαίας, καὶ συντρίβει τὸν ὀβελίσκον, ὃν ἀνίδρυσεν ἡ ματαιότης» . . .²

Αὕτη ἢ πεποιθήσις, ἢ πίστις εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἧς ἡ καλλίστη ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔκφρασις εἶναι ἡ ἱστορία, ἐνέπνευσε καὶ ἐπαيداγωγῆσε τὰ σπου-

¹ Ἠγάπησεν ὑπὲρ τὸ σύστημα αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν.

² Schiller's Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte.

δαιότατα τῶν πνευμάτων, τὰ σχόντα τὴν εὐγενῆ φιλοδοξίαν τῆς διαιωνίσεως τοῦ παρελθόντος, τῆς ἀναζωοποιήσεως αὐτοῦ καθ' ὅλους τοὺς χρόνους τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας· ὁ Θουκυδίδης, ὁ Πολύβιος, ὁ Σαλλούστιος, ὁ Τάκιτος, ὁ Μακκιαβέλης καὶ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὁ Μακώλαιου καὶ εἴ τις ἄλλος οὐδὲν ἔπραξαν, ἢ πιστῶς νὰ ἀναπαραγάγῃσιν ὅσον τὸ δυνατόν πιστὴν καὶ ἀληθῆ τὴν μεγάλην εἰκόνα ἐνὸς ἀπελθόντος βίου τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἐπέτυχον ἐν τῇ παραστάσει τῆς εἰκόνης ταύτης; εἶναι ἱστορικοὶ ἐπάξιοι τοῦ ὀνόματος· ὑπὸ τὸν ἱστορικὸν αὐτῶν χρωστῆρα ὁ ὑπ' αὐτῶν ἀνακαινιζόμενος κόσμος ζῆ πράγματι, παρέρχεται ἐνώπιον ἡμῶν ἀληθῆς, ἀπροσποίητος· ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει ἡ ἱστορία, ἐκδήλωσις ἀπλή μόνον τῆς υποκειμενικῆς τάσεως τοῦ ἱστοροῦντος, ἐλλιπῆς πάσης ἀντικειμενικῆς ἀληθείας, προώρισται ἕως μόνον εἰς τεχνητὴν τινα τῆς κοινωνίας τέρψιν, εἰς τὴν ἕξαψιν καὶ διεγερσιν παθῶν τιῶν αὐτῆς καὶ αἰσθημάτων, ἀλλ' ὡς ἔργον ἀμερολήπτου ἱστορικῆς ἐπιστήμης τυγχάνει ἀπίδλητον. Ἀντὶ εἰκόνας παρέχει ἡμῖν φανταστικὴν ὀπτασίαν, πλάνην ἀντὶ διδασκαλίας.

Ἡ ἱστορία τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Ἀυτοκρατορίας ἤμιστα ἐνεπνεύσθη ὑπὸ τῶν αἰώνιων τούτων ἀληθειῶν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἃς ἀνωτέρω ἀνεγράψαμεν. Ὁ συγγραφεὺς προὔτιμησε νὰ καταστῇ ὁ στυλοβάτης μᾶλλον στρατιωτικῆς δόξης ὑποκλαπέσις, ἢ ὁ ἀμερόληπτος καὶ ἀδιάφορος ἐκτιμητῆς τῆς ἐποχῆς, ἣν ἠβουλήθη ν' ἀπομνημονεύσῃ· ἡ ἱστορία αὐτοῦ εἶναι μᾶλλον ἡ στρατιωτικὴ ἐποποιία τοῦ Ναπολέοντος καὶ τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἢ ἡ πραγματικὴ ἀφήγησις τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· ἀπέναντι τοῦ αἰσθηματοῦ τῆς φιλοπατρίας, τῆς δημοτικότητος ἢ ἱστορικῆ ἀλήθειας ὑποχωρεῖ, ἢ δὲ ἰδέα τῆς ἐθνικῆς φιλαυτίας ἀμαυροῖ ἐν τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ εἰκόني πᾶσαν ἄλλην ἠθικὴν ἀρχὴν ὀφείλουσαν νὰ προσεζάρχη ἐν τῇ ἀπόψει τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας.

Διατυπῶν τὴν κλήσιν τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἱστορικοῦ ὁ συγγραφεὺς δογματίζει τὰ ἀκόλουθα ὡς ἀπαιτούμενα πραγματικῆς ἱστορίας: «Κατ' ἐμὲ ἡ εὐτυχῆς δύναμις ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ ἀντίληψις. . . Τῶντι δι' αὐτῆς διακρίνεται τὸ ἀληθὲς τοῦ ψευδοῦς, δι' αὐτῆς δὲν δύναται τις νὰ ἐξαπατηθῇ ὑπὸ τῶν ματαίων παραδόσεων ἢ τῶν ψευδῶν θορύβων τῆς ἱστορίας, καθίσταται κριτικὸς· συλλαμβάνει καλῶς τὸν χαρακτήρα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν καιρῶν, κατ' οὐδὲν καθιστάμενος ὑπερβολικὸς, μηδὲν πράττων λίαν μέγα ἢ λίαν μικρὸν, παρέχων εἰς ἕκαστον πρόσωπον τοὺς ἀληθεῖς αὐτοῦ χαρακτήρας, ἀποχωρίζων τὸ ψιμύθιον, τὸ χερίστον δεινὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀπεικονίζων δικαίως· εἰσέρχεται τις εἰς τὰ ἀπόκρυφα τῶν πραγμάτων ἐλατήρια, κατανοεῖ καὶ διδάσκει πῶς ταῦτα ἐτελέσθησαν· διπλωματικά, διοικήσεις, στρατὸς, ναυτικόν, πάντα ταῦτα τὰ τοσοῦτον διάφορα ἀντικείμενα, καθίστασι προσιτὰ εἰς τὰ πλείονα πνεύματα, διότι ἠδυνήθη νὰ συλλάβῃ αὐτὰ ἐν τῇ πνευματικῇ αὐτῶν διὰ πάντας καθολικότητι· ὁπότεν δὲ κατορθώσῃ νὰ συλ-

λάβῃ αὐτὰ, ἐκ τῶν πολυαρίθμων στοιχείων, ἐξ ὧν ὀφείλει νὰ συνίσταται εὐρεῖα τις διήγησις, ἢ τάξις, ἐν ᾗ ὀφείλει τις νὰ παρουσιάσῃ αὐτὰ, εὐρίσκειται ἔτι ἐν αὐτῇ τῇ ἀλληλουχίᾳ τῶν γεγονότων, διότι ὁ δυνηθεὶς νὰ κατανοήσῃ τὸν ἐνοῦντα αὐτὰ μυστηριώδη δεσμὸν, τὸν τρόπον δι' οὗ παρήχθησαν πρὸς ἄλληλα, ἀνεκάλυψε τὴν ὠραιότεραν τάξιν τῆς διηγήσεως, διότι αὕτη εἶναι ἡ φυσικωτάτη. . .

Ἡ ἀντίληψις εἶναι λοιπὸν, κατ' ἐμὲ, ἡ εὐτυχῆς ἰδιότης, ἣτις ἐν τῇ ἱστορίᾳ διδάσκει τὴν διάκρισιν τοῦ ἀληθοῦς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς, τὴν μετὰ δικαιοσύνης περιγραφὴν τῶν ἀνθρώπων, τὴν διαφώτισιν τῶν μυστηρίων τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πολέμου, τὴν ἐν φωτεινῇ τάξει διήγησιν, τὴν ἐπιείκειαν ἐπὶ τέλους, ἐν ἐνὶ λόγῳ τὴν ἀληθῆ διήγησιν. Νὰ τολμήσω νὰ τὸ εἶπω; εἰ καὶ ἀτέχνως σχεδὸν, τὸ ὀξυδερκέες πνεῦμα, οἷον φαντάζομαι αὐτὸ, ὑπέκει μόνον εἰς τὴν ἀνάγκην ἐκείνην τοῦ διηγεῖσθαι, ἣτις καταλαμβάνει ἡμᾶς συνήθως, παρασύρουσα ὅπως μεταδώσωμεν εἰς τοὺς ἄλλους τὰ γεγονότα, ἅτινα συνεκίνησαν ἡμᾶς, οὕτω δὲ θέλει δυνηθῆ νὰ παραγάγῃ ἀριστουργήματα». . .¹

Ἀλλὰ πρὸς τίνα λόγῳ νὰ ἀνυψωθῇ εἰς προνομιοῦχον αἰτιατικὴν δύναμιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πνευματικὴ ἰδιότης, ἀπαραίτητος εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος, ἀχώριστος ἀπ' αὐτοῦ, ἐνυπάρχουσα εἰς ἅπαντα τὰ πνευματικὰ προϊόντα παντὸς βαθμοῦ καὶ πάσης ἀξίας, ζωογονοῦσα τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν φιλοσόφων μέχρι τοῦ ἐσχάτου τῶν χειρωνακτῶν, ἀναπτυσσομένη, αὐξομένη ἢ μειουμένη κατὰ τὴν ποιότητα τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ἐν ταῖς ἐργασίαις αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ὁ Ὁμηρος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Φειδίας, ὁ Ἀριστοτέλης κέκτηνται ἅπαντες εἰς τὸν προσήκοντα ἐκάστῳ βαθμῶν τὴν ἀντίληψιν, ἀλλ' αὕτη σχηματίζεται, προϊόντις τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ιδιορρυθμίας, διαφόρως, λαμβάνει ἰδιαίτεραν τάσιν καὶ ἔκφρασιν. Ἐλαχίστη μελέτη τῶν ποικίλων προϊόντων τοῦ πνεύματος θέλει καταλήξῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι παρ' ἅπασιν αὐτοῖς ὑφίσταται ποικίλη ἀντίληψις· ἀλλοίᾳ τῶντι εἶναι ἡ ἀντίληψις τοῦ ποιητοῦ τῆς Ἰλιάδος, τοῦ φιλοσόφου τῶν Πολιτικῶν, ἢ τοῦ ἐξιστορήσαντος τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον· ἀναγορευομένη δὲ εἰς σπουδαιότατον παράγοντα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, εἶναι ἐν μέγα παράδοξον, θαυμασθὲν ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῆς λαμπρᾶς καὶ καινοτρόπου αὐτοῦ διατυπώσεως μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς πραγματικῆς ἀληθείας.

Ἐξ ὧν τῶν συλλήψεων τοῦ πνεύματος ἡ καθαρωτέρα, ἢ ἀγνωτέρα, ἢ αὐστηροτέρα, ἢ ὑψηλοτέρα καὶ ἢ ἀφελεστέρα συγχρόνως εἶναι ἡ ἱστορία. Ἡ ἀγέρωχος αὕτη μουσα, διορατικὴ καὶ μετριοφρων, ἔχει πρὸ παντὸς ἀνάγκην ἀναβολῆς ἀνεπιτηδεύτου»².

Ἀληθῶς πολῦτιμος ὑποθήκη διὰ τὸν ἀναλαμβάνοντα τὴν ἐξιστόρισιν μιᾶς

¹ Thiers Histoire du Consulat et de l' Empire tom. 12me XI, XII.

² Thiers, Hist. du Consulat et de l' Empire tom. 12me XVIII.

ἐποχῆς, διὰ τὸν ἀξιοῦντα νὰ ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν μνήμην, εἰς τὴν κρίσιν, εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος τὰς πράξεις τοῦ παρελθόντος. Ἄλλ' ἡ αὐστηρὰ αὕτη Ἔστις ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ζητεῖ κατ' ἐξοχὴν εἶναι ἡ παρθενικὴ ἀγνότης· αὕτη εἶναι τὸ παλλάδιον τῆς καθολικῆς αὐθεντείας, ἣν διεκδικεῖ ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ τῆς κοινωνίας· καταπίπτουσα ἀπὸ τοῦ περιόπτου στυλοβάτου, ἐφ' οὗ ἀνύψωσεν αὐτὴν ἡ ἠθικὴ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος, καθισταμένη ὄργανον ταπεινῶν παθῶν, ἐφημέρων συμφερόντων, ἐθνικῶν προλήψεων, ὄργανον προσκαίρου δημοτικότητος, δὲν εἶναι πλέον ἢ σεμνὴ μοῦσα τῆς ἱστορίας, καθίσταται φρυγικὴ ἱερόδουλος, τὸν θύρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρουσα, διὰ τοῦ κοθόρου τὸ πρόσωπον περικαλύπτουσα, παρέχουσα τὰ δῶρα αὐτῆς καὶ τὰς εὐεργεσίας εἰς τὸν ἐπιτηδειότερον τῶν ἐραστῶν..

Ἡ ἱστορία τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, δημοσιευθεῖσα ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν, ὡς εἶπον, ἡ ναπολεοντικὴ παράδοσις ἦτο τὸ ἴνδαγμα τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς ἀποθεώσεως οὐ μόνον τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐρυτέρου εὐρωπαϊκοῦ δημοσίου, κατέστη τὸ δημοφιλέστατον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βιβλίον, πρὸ τῆς ἐμφανείας τοῦ ὁποίου ἐγονυπέτησεν ἡ ἡμερησία κριτικὴ, ἡ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀντλοῦσα τὰς κρίσεις αὐτῆς καὶ τὰς πεποιθήσεις ἐκ τῶν περιστάσεων καὶ τῶν συμφερόντων τῆς ἡμέρας, εἰς δὲ τῶν περιφανεστάτων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀνὴρ ἄλλως τε μηδέποτε ἰδιόχουσαν αἰσθανθεὶς ὀτοργὴν πρὸς τὸν Ναπολέοντα, ὁ Λαμαρτίνος, ἀπεκάλεσε τὴν ἱστορικὴν ταύτην τὸ βιβλίον τοῦ αἰῶνος. Σπουδαῖα ἐπιστημονικὰ σωματεῖα, ἐν οἷς ἡ γαλλικὴ Ἀκαδημία, παρασυρθέντα ὑπὸ τοῦ ἀκαριασχοῦ ρεύματος τῆς δημοτικότητος τῆς ἱστορίας, οἰοῦν στεφανοῦντα καὶ ἐπικυροῦντα τὰς ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δὲν ἐδίστασαν πανηγυρικῶς νὰ ἐκδηλώσωσι τὸν θαυμασμόν αὐτῶν πρὸς τὸν Τάκιτον τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς, ἃν ἔχηται ἀληθείας, ὅτι ὁ βραχὺς οὗτος τίτλος ἀπεδόθη ἡμέραν τινα ὑπὸ τοῦ Ρουαγῆ Κολλάρδου εἰς τὸν ἱστορικὸν τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἦσαν ἀληθῶς σημεῖα τῶν καιρῶν ἐκείνων πᾶσαι αὐταὶ αἱ ἐνδείξεις τῆς τιμῆς καὶ τοῦ θαυμασμοῦ πρὸς τὸν ἱστοριογράφον τοῦ Ναπολέοντος. Ἡ ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία, σχολῆ ἀνευ ὀρισμένου συστήματος, ἐκφρασις πάσης ἐπιτυχίας καὶ παντὸς θριάμβου ἐν τε τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἦτο ἡ ἀρχουσα, ἡ ἐπίσημος φιλοσοφία τῆς γαλλικῆς κοινωνίας, ὁ δὲ Βίκτωρ Cousin, ὁ ὑπέρτατος ἱεροφάντης τῆς φιλοσοφίας ταύτης, κρίνων τὴν ἱστορικὴν ἀπὸ τοῦ σημείου τῶν ἀρχουσῶν τῆς ἐποχῆς σκέψεων, οἰοῦν συνεχίζων καὶ συμπληρῶν, κρεῖττον εἰπεῖν ἀναπτύσσων μόνον τὸν Ἐγγελον, τὸν τολμήσαντα νὰ ἐξυμνήσῃ πρὸ οὐ μικροῦ χρόνου ἐνώπιον τῶν ἡττημένων συμπατριωτῶν αὐτοῦ τὰς νίκας τοῦ Ναπολέοντος ὡς ἀναγκαῖον τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ θρίαμβον καὶ τὴν ὑπερτάτην τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως—τῆς ἀνθρωπίνης ταύτης ἐπαναστάσεως—πραγματῶσιν, οἰοῦν ἀνθαμιλλώμενος πρὸς τὸν Carlyle, τὸν διὰ τοῦ παραδόξου βιβλίου του *Hero Worship* νέαν τῶν ἡρώων τῆς ἐπιτυχίας δημιουρ-

γήσαντα λατρείαν, ἀναγορεύων τὴν ἠθικότητα τῆς ἐπιτυχίας εἰς προνομιοῦχον ἐν τῇ κοινωνίᾳ δόγμα, μετὰ λυρικοῦ ὄντως ἐνθουσιασμοῦ καὶ αἰσθημάτων, ἠδύνατο νὰ διδάσκῃ ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Σορβόννης, ὑπὸ τὰ ζωηρὰ χειροκροτήματα τῆς γαλλικῆς νεότητος, τὰς ἀκολουθούς ἠθικὰς ἀρχὰς περὶ τῆς δράσεως τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῇ ἱστορίᾳ: «Καιρὸς ἔνα ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ποδοπατήσῃ τὰς [φωνασιῶν τῆς φιλανθρωπίας. Ὁ πόλεμος εἶναι μεγαλοπρεπῆς δράσις, ἡ δράσις δὲ αὕτη εἶναι ἡ ὀριστικὴ δοκιμασία τῆς ἀξίας ἐνὸς λαοῦ ἡ ἀτόμου. Ἄπασαι αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς καταφαίνονται ἐν τῇ δράσει. Θέλετε νὰ κατανοήσητε τὴν ἀξίαν ἐνὸς λαοῦ, παρατηρήσατε αὐτὸν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ· οὕτως ἅπασα ἡ ἀρετὴ ἐνὸς λαοῦ παρίσταται ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης» . . . Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν: «Οἱ μεγάλοι ἄνδρες δὲν εἶναι μόνον καλλιτέχναι, φιλόσοφοι, νομοθέται, ποντίφηκες· εἶναι ἐπίσης πολέμαρχοι. Ὁ δὲ μέγας πολέμαρχος εἶναι ἱστορικῶς τοιοῦτος, κέκτηται ἱστορικὴν ἀξίαν, ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς κτήσεως μεγάλων ἐπιτυχιῶν, τουτέστι κέρδους πολλῶν μαχῶν, τουτέστιν ἀκόμη, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ αἷτιος μεγάλων ἐπὶ τῆς γῆς καταστροφῶν. . . . Συνέπεια τῶν μεγάλων ἐπιτυχιῶν εἶναι ἡ ἰσχύς, καὶ μεγάλη ἰσχύς μάλιστα. Ἄλλ' ἀνελθὼν τις εἰς τοσοῦτον ὑψηλὸν σημεῖον, δύναται ν' ἀπολέσῃ τὰς φρένας, νὰ πιστεύσῃ ἑαυτὸν ἀνώτερον τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων· κέκτηται αὐλὴν, κόλακας, δούλους. Λοιπὸν ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὁ φαινόμενος κύριος τοῦ κόσμου, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου γονυκλινεῖ ὁ κόσμος, ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶναι ἀπλοῦν ὄργανον τῆς θείας προνοίας». ¹ Καὶ κατὰ τί διαφέρει λοιπὸν ἡ θεωρία αὕτη ἀνδρὸς, τοσαύτην δόντος ὠθησιν εἰς τὴν σκέψιν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῆς γαλλικῆς κοινωνίας ἐπὶ ὅλην τριακονταετίαν, τῆς ἀφελούς καὶ ἀγρίας ἐκείνης ὁμολογίας τοῦ πολέμαρχου τῶν Οὐννων, ἀποκαλοῦντες ἑαυτὸν *thélar méritaire*; εἶναι ἡ μοιροδοξία τῶν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ, φοβερὰ ἀρχὴ, κατορθοῦσα παραδόξως νὰ συνδιαλλάξῃ πρὸς στιγμὴν ἕνα βάρβαρον πολέμαρχον μεθ' ἐνὸς φιλοσόφου αἰρεσιάρχου, εὐροῦσα πλήρη τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς καὶ τὴν διατύπωσιν οὐ μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς πλείστοις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἱστορικοῖς συγγραμμάσι τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἄλλὰ δύναται νὰ ἔχῃ τοιαύτη ἱστορία, ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους καὶ περιστάσεις γεγραμμένη, ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ὑστεροφημίας, ὡς ἔσχε τοιαύτας ἐπὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐδημοσιεύετο ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν τῆς πλειονότητος τῆς κοινωνίας;

Γράφει διὰ δημόσιον αἰῶνιον. Ζῆθι ἐν τῷ παρόντι, ὡσεὶ ἦτο ἡ αἰωνιότης. Τὰ χρυσαῖα ταῦτα ἔπη ἔγραψεν ἄλλοτε ὁ Ἀμερικανὸς φιλόσοφος καὶ ποιητὴς Ἐμερσων, συμβουλευτῶν τοὺς συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ καὶ οἰοῦν διαμαρ-

¹ Cousin: Introduction à l'histoire de la philosophie— Les peuples — Les grands hommes.

τιρόμενος κατὰ τῶν ὑλιστικῶν τάσεων τῶν νεωτέρων χρόνων, ὑποτασσομένων εἰς τὸ παρὸν, εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς ἡμέρας, ἀδιαφορούντων διὰ τὸ μέλλον, μὴ ἐχόντων τὸ ἠθικὸν κράτος ἢ ἀντιμετωπίσωσι καὶ ἢ ἀντιπαλαίσωσι μετὰ τοῦ δράκοντος τῶν προλήψεων καὶ τῶν συμφερόντων πεπλανημένης καὶ ἐγωϊστικῆς κοινωνίας. Ὁ μέγας συγγραφεὺς δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὸν αἰῶνα του· εὐρὺ στάδιον τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας καὶ δρασεως δὲν εἶναι μόνον εἰς λαὸς, μία γενεὰ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἅπαντα ἢ ἀνθρωπότης ἐν συνόλῳ, ἄνευ διακρίσεως τόπου καὶ χρόνου, πλήρης ἐν τῇ ἐνότητι αὐτῆς καὶ τῇ καθολικότητι· αὕτη ἀκροάζεται τῶν λόγων αὐτοῦ, σέπτεται μετ' αὐτοῦ, ἐμπνέεται, ἐνθουσιᾷ, παρακολουθοῦσα αὐτὸν μέχρι τῶν ἀπωτάτων αὐτοῦ ἐκδρομῶν, συντροφεύουσα αὐτὸν εἰς πάσας τὰς κινδυνώδεις ἀποδημίας ἐν ταῖς χώραις τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς συζητήσεως. Ὁ μέγας συγγραφεὺς, ἱεροφάντης τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, τέλλον ἀλλὰ καὶ κύριος τοῦ αἰῶνός του, δὲν ὀφείλει νὰ δεσμευθῇ ὑπ' αὐτοῦ, ὑπὸ τῶν προλήψεων του, ὑπὸ τῶν θωπειῶν καὶ τῆς κολακείας τῆς συγχρόνου κοινωνίας. Ὁδυσσεὺς τῆς ἀνθρωπίνης πελαγοδρομίας, ὀφείλει νὰ βύσῃ τὰ ὄρα πρὸ πάσης μόλπης τῶν Σειρήνων τῆς παραπλανήσεως· καὶ οὕτω διαπερῶν πάντα σκόπελον καὶ διαφεύγων πάντα κίνδυνον, δύναται νὰ προσορμισθῇ ἐπὶ τέλους εἰς τὸν λιμένα τῆς ἀληθείας, εἰς τὴν ἄγνωστον γῆν τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐλπίδων. Τότε μόνον θέλει κατακτήσει ἀληθῶς τὴν δόξαν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐκβιάζων πράγματι τὴν εἴσοδον αὐτοῦ καὶ τὴν ἀναγραφὴν εἰς τὴν ποικίλην αὐτῆς Στοᾶν, αἰώνιαν καταφυγὴν καὶ ἀναψυχὴν, ὑποκάρδιον πόθον παντὸς γενναίου πνεύματος — *templa serena* τῆς ὑστεροφημίας.

N. ΚΑΖΑΖΗΣ.

ΤΑ ΚΑΤΑ ΦΙΛΗΜΟΝΑ ΚΑΙ ΒΑΥΚΙΔΑ

Η Η ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΒΡΑΒΕΥΟΜΕΝΗ

«Ξένους ξένιζε, καὶ σὺ γὰρ ξένος ἔσει».

Τὰ κατὰ Φιλῆμονα καὶ Βαυκίδα μέλλοντες νὰ διηγηθῶμεν ἐξ ἀνάγκης προτάττομεν ὀλίγα περὶ φιλοξενίας, πῶς δὴλα δὴ αὕτη ἦσκειτο καὶ τίνη τρόπον ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λαῶν καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων προγόνων. Προτάττομεν δὲ ταῦτα ἐξ ἀνάγκης ἔνθεν μὲν, διότι προεισάγουσι καὶ προπαρασκευάζουσι τοὺς ἀναγνώστας εἰς τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν, ἐτέρωθεν δὲ διότι ἐλπίζομεν ὅτι εὐάρεστον παρέχομεν ταῖς ἀναγνωστρίαις καὶ ἀναγνώσταις τοῦ *Παρνασσῶ* ἀνάγνωσμα, περιγράφοντες ἐν τῶν λαμπρῶν ἐθίμων, ἐφ' οἷς ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς διεκρίνετο τὸ πάλαι καὶ ἰδίᾳ κατὰ τοὺς Ὀμηρι-

κοὺς χρόνους. Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως καὶ γνώσεως ταύτης μετὰ χαρᾶς θὰ καταμάθωμεν ὅτι ὁ ἐκ Δυσιῶν ὡς χεῖμαρρος εἰσορμητῆς πολιτισμὸς, ὁ πολλὰ ἐκ τῶν καλῶν καὶ λαμπρῶν προγονικῶν ἡμῶν ἐθίμων συναρπάσας καὶ συναπαγαγὼν, δὲν κατώρθωσε τύχη ἀγαθὴ νὰ συναπαγάγῃ καὶ συμπαρὰσύρῃ καθ' ὅλοκληρίαν καὶ τὴν *Philoxeniar*, ἣτις, ἂν ἐξέλιπε σχεδὸν ἐκ τῆς πρωτεύουσῃς τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, διέμενειν ὅμως καὶ διελώθη ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καὶ δὴ ἐν τοῖς χωρίοις.

Ὁ μηδέποτε μὴδένα ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ ξένον ξενίσας οὐδέποτε ἠσθάνθη μείζονα γλυκύτητα καὶ ἡδονὴν ἢ, ὡς οἱ Ἄγγλοι λέγουσιν, οὐδέποτε ἐπηύξησε καὶ ἐδιπλασίασε τὴν ἡδονὴν τῆς εὐωχίας. Τοῦτο ἔχοντες, ὡς φαίνεται, πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ διάφοροι τῆς ἀρχαιότητος λαοὶ, πεπολιτισμένοι καὶ βάρβαροι, ἦσαν λίαν φιλόξενοι. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὀρῶμενοι οἱ ἄλλως βάρβαροι καὶ πρὸς τοὺς ξένους ὦμοι ἐν τοῖς πολέμοις, ἦσαν λίαν συμπαθεῖς καὶ φιλάνθρωποι καὶ φιλόξενοι ἐν ταῖς ἐστίαις αὐτῶν. Οὕτω κατὰ Διόδωρον τὸν Σικελιώτην ἐπὶ φιλοξενίᾳ ἐφημίζοντο οἱ Γαλάται, αἰτίνας ἐκάλουν τοὺς ξένους ἐπὶ τὰς εὐωχίας καὶ μετὰ τὸ δεῖπνον ἐπηρώτων τίνες εἰσὶ καὶ τίνων ἡχρεῖαν ἔχουσιν¹, καὶ οἱ Κελτίβηρες αἰτίνας τοῖς ἦθεσι πρὸς μὲν τοὺς κακούργους καὶ πολεμίους ὑπάρχουσιν ὦμοι, πρὸς δὲ τοὺς ξένους ἐπιεικεῖς καὶ φιλάνθρωποι, διότι πάντας τοὺς ἐπιδημοῦντας ξένους προσκαλοῦσι παρ' ἑαυτοῖς καὶ περὶ φιλοξενίας ἀμιλλῶνται πρὸς ἀλλήλους· τοὺς δὲ δεχομένους «ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῶν ξένους θεοφιλεῖς νομιζοῦσι καὶ ἀξίους ἐπαίνου θεωροῦσι»². Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὁ Καῖσαρ περὶ τῶν Γερμανῶν, οἵτινες ἀσεβῆς καὶ ἀνόσιον ἐθεώρουν τὸ ξένους βιάζεσθαι καὶ ἀδικεῖν· τοὺς ἐπιδημοῦντας παρ' αὐτοῖς ὡς ἀγίους ὑπελάμβανον καὶ ἐκώλουν τοὺς τολμῶντας ἢ ἀδικῶσι καὶ βλάβπτωσιν αὐτοῦς· εἰς τοὺς ξένους ἦνοιγον τὰς θύρας τῶν καὶ μετέδιδον αὐτοῖς ἐκ τῶν τροφῶν³.

Τὴν φιλοξενίαν περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ καὶ ἰδίως οἱ Ἄραβες. Οἱ Ἑβραῖοι, ἐξ Ἀνατολῶν ἐλθόντες φαίνονται κομίσαντες καὶ τὴν φιλοξενίαν. Αὐτὸς ὁ μέγας αὐτῶν ἐθνάρχης, ὁ πατριάρχης Ἀβραάμ, ἐφ' ᾧ ἐκαυχῶντο λέγοντες *Τέκνα Ἀβραάμ ἐσμὲν*, ὡς καυχῶνται τὴν σήμερον μωροὶ τινες καὶ ἠλίθιοι ἐπὶ πατραγαθίᾳ, νομιζόντες ὅτι εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν ῥεεῖ αἷμα περιγικπικὸν ἢ κομιτικόν, αὐτὸς λέγομεν ὁ μέγας τῶν Ἰουδαίων ἐθνάρχης πολὺς φέρεται καὶ μέγα ὄνομα ἐπὶ φιλοξενίᾳ ἔχει. Κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν ὁ Ἀβραάμ ἦτο τοσοῦτον φιλόξενος, ὥστε ἐκάθητο ἐπίτηδες πρὸ τῆς

¹ Διοδ. ε', 28.

² Αὐτοῦ 34.

³ De bello Gallico VI, 23 πρὸβλ. ὅσα λέγει περὶ αὐτῶν καὶ ὁ Τάκιτος ἐν τῷ de Germania κτλ. XXI.— Πρὸς τὰ ἦθη ταῦτα τῶν Γερμανῶν ὁμοία εἶνε τὰ τῶν νῦν Μαριατῶν, οἵτινες πρὸς τοὺς ξένους πᾶσαν παρέχουσι περιποίησιν, ἀσεβῆς δὲ καὶ ἀνανδρὸν θεωροῦσι τὸ προσβάλλειν ξένον ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν. Ἡμεῖς ἐλάβομεν πείραν τούτου καὶ χαίρομεν λαμβάνοντες τὸ ἐνδόσιμον νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα τοῦ εὐγενοῦς τούτου χαρακτήρος τοῦ πτωχοῦ μὲν, ἀλλὰ γενναίου καὶ φιλοξένου τούτου λαοῦ.

θύρας τῆς σκηνῆς του, ἵνα προσκαλῆ τοὺς διερχομένους ἐκεῖθεν ξένους· οὕτως ἰδὼν ποτε τρεῖς ἄνδρας ἰσταμένους πλησίον που τῆς σκηνῆς του δρακῶν εἰς ἀπάντησιν αὐτῶν προσεκύνησεν αὐτοὺς καὶ εἶπε·

«Κύριοι, ἐὰν εὖρον χάριν ἐνώπιόν σας (ἂν δηλαδή εὐαρεστῆσθε), σὰς παρκακῶ νά με ἀξιώσητε τῆς τιμῆς νά εἰσέλθῃτε εἰς τὴν σκηνήν μου, νά πλύνῃτε τοὺς πόδας σας, νά φάγητε καὶ ἀναπαυθέντες νά ἐξακολουθήσητε » τὴν ὁδοπορίαν σας».

— Εὐχαρίστως, ἀπήντησαν οἱ ξένοι καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν σκηνήν.

Ὁ Ἀβραὰμ σπεύσας ἀνήγγειλεν εἰς τὴν Σάρραν τὴν ἔλευσιν τῶν ξένων καὶ παρήγγειλεν αὐτῇ νά ἐτοιμάσῃ τὰ τῆς τραπέζης.

Ἡ Σάρρα παρεσκευάσεν ἀμέσως ἄρτον ἐκ σιμιδάλως καὶ διὰ τὸ εὐχερὲς καὶ πρόχειρον κατεσκευάσεν τὴν λεγομένην *λαγάναν*, ἣν οἱ χωρικοὶ ἐξ ἀλεύρου ἢ ἀραβοσίτου κατασκευάζοντες ψήνουσιν εἰς τὴν στάκτην.

Ὁ Ἀβραὰμ, ὅστις ἦτο πλούσιος εἰς κτήνην, ὡς πλούσιοι ἦσαν πάντες τότε οἱ πατριάρχαι καὶ τὴν σήμερον εἶνε οἱ Ἀραβες καὶ πολλοὶ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, ἔσπευσεν εὐθὺς εἰς τὸ βουστάσιον, ἔλαβε μοσχάριον μικρὸν καὶ τρυφερὸν, ἔσφαξεν αὐτὸ καὶ διέταξε νά το ἐτοιμάσωσιν. Ἐν τῇ τραπέζῃ παρετέθη τοῖς ξένοις καὶ γάλα καὶ βούτυρον καὶ τυρὸς καὶ ὀξύγαλα.

Ἐν ᾧ οἱ ξένοι ἔτρωγον, ὁ Ἀβραὰμ ἵστατο ὀρθίος περιποιοῦμενος αὐτούς. Περὶ τῆς Σάρρας οὐδεὶς γίγνεται λόγος, ἴσως διότι ἦτο κεκρυμμένη κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, οἵτινες δὲν ἐγνώριζον οὐδὲ γνωρίζουσιν ὅτι ἀρετὴ ἔχουσα ἀνάγκην πολλῆς προφυλάξεως δὲν δύναται νά λογισθῇ ἀρετὴ. Οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ δὲν ἔχουσι πολλὴν εἰς τὰς γυναϊκάς των ἐμπιστοσύνην καὶ διὰ τοῦτο, ἵνα μὴ ἔχωσι σκοτούρας, ἀσφαλίζονται κλείοντες αὐτὰς εἰς τὸ γυναικοστάσιον ἢ γυναικωνίτην καὶ κοιμῶνται, ὅπου ἂν εἶνε, ἡσυχά. Ὁ Ἀβραὰμ πιστεύομεν ὅτι δὲν ἦτο τόσοσ ἀυστηρὸς φύλαξ τῆς Σάρρας, ἔχων διδόμενα ἴσως τῆς συζυγικῆς πίστεώς της. Ὅπως δ' ἂν ἔχη ὁ Ἀβραὰμ κατέστη διάσημος ἐπὶ τῇ φιλοξενίᾳ του καὶ τὸ ὄνομά του παροιμιῶδες ἐπὶ τούτῳ. Διὰ τὴν ἀρετὴν του δὲ ταύτην καὶ ἠξιώθη νά ὑποδεχθῇ ὑπὸ τὸ πρόσωπον τῶν τριῶν ἐκείνων, ἀγγέλους, ἀπεσταλμένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ νὰγγεῖλωσιν αὐτῷ ἀγγελίαν πολὺ χαροποιάν, τὴν γέννησιν τέκνου ἐν ἡλικίᾳ γεροντικῇ. Τὴν τύχην ταύτην, νά φιλοξενήσῃ οὐχὶ ἀγγέλους, ἀλλὰ τοὺς θεοὺς, ἔσχον καὶ ἄλλοι καὶ δὴ καὶ ὁ Φιλῆμων καὶ ἡ Βαυκίς, ὡς θὰ εἴπωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς.

Ὡς ἐδεξιοῦτο ὁ Ἀβραὰμ τοὺς ξένους, οὕτω καὶ τὴν σήμερον δεξιοῦνται οἱ Ἀραβες. Ὅτι δὲ οὕτω γίγνεται καὶ τὴν σήμερον ἡ φιλοξενία παρὰ τοῖς ἄραβι, παρὰγομεν εἰς μαρτυρίαν τὸν ἄγγλον περιηγητὴν Βούκιγγαμ, ὅστις περιηγηθεὶς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ ἄλλα τῆς Ἀσίας μέρη περιγράφει οὕτω πως τὴν δεξίωσιν, ἧς ἔτυχε παρὰ τινος Τουρκομάνου ἀρχηγοῦ φυλῆς. «Ἡ μεγάλῃ ἐκείνη πεδιάς (τῆς Ὀρφᾶς) ἦτο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν σεῖκου τινός, (ἀρ-

»χηγοῦ), ὅστις ἴδρυσ τὴν ἑαυτοῦ σκηνὴν πλησίον χωρίων καὶ φρεάτων. Ὅτε »ἐπεζεύσαμεν πρὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς του, ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἦλθε νά παραλάβῃ τὰς καμήλους ἡμῶν. Ἦτο δὲ νέος ἐνδεδυμένος ἐνδυμα ἐρυθρὸν »καὶ φέρων σάλι ἐκ μετάξης καὶ κίδαριν. Ὁ πατήρ αὐτοῦ ἐκάθητο »πρὸ τῆς σκηνῆς· ἄμα εἰσελθόντας ἡμᾶς ἠγέρθη νά ὑποδεχθῇ καὶ χαιρῆται μετὰ τὸ καλῶς ὠρίσατε καὶ δὲν ἐκάθισε πρὶν ἢ ἡμεῖς καθίσωμεν.

»Ὁ σεῖκ ἐκαλεῖτο Ῥαμαδάν, ἦτο δὲ γέρον ὀδοηκοντούτης φέρων πώγωνα λευκὸν καὶ μακρὸν. Ἐπὶ τοῦ διβανίου του ἦσαν ψίαθοι καὶ προσκεφάλαια ἐκ μετάξης. Τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ὄπλα του, καίτοι ἀπλά, ἦσαν »κάλλιστα τὸ εἶδος. Πρὸ τῆς σκηνῆς του ἦσαν δύο ὠραῖαι φοράδες, καλῶς »ἐπίσεσασμέναι καὶ λαμπροὺς ἔχουσαι χαλινούς. Περὶ αὐτὸν τὰ πάντα εἶχον πλουσίως καὶ κοσμίως. Τινὲς τῶν συνοδοιπόρων ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα ἡμῶν καὶ καταβάντες τῶν ἵππων ἐκάθισαν χωρὶς ἄλλης ἐκ δευτέρου προσκλήσεως· οἱ πάντες ἐγένοντο δεκτοὶ μετὰ τῶν αὐτῶν χαιρετισμῶν, εἴμεθα δὲ οἱ πάντες εἴκοσι καὶ ἕξ.

»Ἐν ᾧ δὲ ἡμεῖς ὠμιλοῦμεν περὶ τῶν Τουρκομάνων, οἵτινες μᾶς εἶχον τρομάξει καθ' ὁδόν, τὸ δεῖπνον προητοιμάζετο. Μετ' ὀλίγον παρετέθησαν πλακοῦντες ζεστοὶ ἐψηθέντες ἐπὶ τῆς ἐστίας, ἀνθόγαλα, μέλι, βούτυρον, σταφίδες, ὀξύγαλα καὶ σῖτος βρασμένος ἐν τῷ γάλακτι. Ὁ σεῖκ καὶ τὰ μέλη »τῆς οικογενείας του δὲν συμμετέσχον τοῦ δείπνου, ἀλλ' ἴσταντο περὶ τὴν »τραπέζαν προσέχοντες νά παρέχῃσι τὰς περιποιήσεις εἰς ἡμᾶς, ὧν τινες »δὲν ἦσαν ἐκ καλῶν οικογενειῶν, διότι ἐν αὐτοῖς ἦσαν δύο φακίραι ἦτοι »Ἰνδοὶ ἐπαῖται, εἷς χριστιανὸς προσκυνητὴς ἐξ Ἱερουσαλήμ ἐλθὼν καὶ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπῆρται τοῦ Χατζῆ Ἀβδελραχμάν. Ὅλοι ἐβουτούσαμεν τοὺς »δακτύλους ἐντὸς τῆς αὐτῆς παροψίδος. Μετὰ τοῦτο προσήνεγκον ἡμῖν κατ' ἐπὶ φιαλίδων (φλυζανίων) ἐκ πορσελάνης ἐπιχρυσωμένων καὶ ἐπὶ δίσκων »ἐξ ἀργύρου».

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ δεξίωσις, ἧς ἔτυχε ὁ Βούκιγγαμ παρὰ τῷ σεῖκ, κατ' οὐδὲν διαφέρουσα τῆς ἐπὶ τῶν πατριαρχικῶν χρόνων. Ἀφίοντες τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς ἐρχόμεθα εἰς τοὺς ἡμετέρους προγόνους. Οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἐξ ἀνατολῶν ἐλθόντες καὶ πολλὰ ἐκεῖθεν κομίσαντες, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὴν φιλοξενίαν. Τὴν φιλοξενίαν οἱ Ἕλληνες περιέβαλον διὰ τῆς θρησκείας καὶ ἐξήσκουν ὡς καθῆκον ἐπιβαλλόμενον αὐτοῖς ὑπὸ τῶν θεῶν καὶ ὑπὸ τοῦ Διός, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὁ προστάτης τῶν ξένων καὶ διὰ τοῦτο ξένιος ἐπινομάζετο·

... πρὸς γὰρ Διὸς εἶον ἅπαντες
ξείνοι τε πτωχοῖτε . . . 1

Ὁ Ζεὺς ἦτο ὁ ἐκδικούμενος καὶ κολαστὴς τῶν ἀδικούντων τοὺς ξένους.

1 Ὀδυσ., ξ, 56.

Ζεὺς δ' ἐπιτιμήτωρ ἱκετῶν τε ξείνων τε
Ξένιος, ὃς ξείνοισιν ἄμ' αἰδοίησιν ὀπηδαί. 1

Αὐτοὶ ἐθεώρουσαν ἄνομον καὶ ἀνόσιον τὸ περιφρονεῖν τοὺς ξένους.

Ξεῖν', οὐ μὴ θέμις ἔστ' οὐδ' εἰ κακίων σέθεν ἔλθοι
Ξείνον ἀτιμῆσαι . . . 2

λέγει ὁ Εὐμαῖος πρὸς τὸν ὑπὸ ἐνδύματα ἐπαίτου κρυπτόμενον Ὀδυσσεά.

Ὁ Ἥσιδος καταλέγει τὴν περὶ τοὺς ξένους κακουργίαν ἥτοι κακὴν μεταχειρίσιν ἐν τοῖς δεινοτάτοις ἀνομήμασι τῇ αἰμομιξίᾳ, τῇ ἀδικίᾳ τῶν ὀρφανῶν καὶ τῇ εἰς τοὺς γονεῖς ὕβρει.

3
«Ἴσον δ' ὃς θ' ἱκέτην ὃς τε ξείνον κακὸν ἔρξη,
»ὃς τε κασιγνήτοιο ἐοῦ ἀνά δέμνια βαίην
»κρυπταδῆς εὐνῆς ἀλόχου παρακαίρια βέζων
»ὃς τέ τευ ἀφραδῆς ἀλιταίνεται ὀρφανὰ τέκνα,
»ὃς τε γονῆα γέροντα κακῶ ἐπὶ γήραος οὐδῶ
»νικεῖη χαλεποῖσι καθαπτόμενος ἐπέεσσιν·
»Τῶ δ' ἥτοι Ζεὺς αὐτὸς ἀγαταί, ἐς δὲ τελευτὴν
»ἔργων ἀντ' ἀδίκων χαλεπὴν ἐπέθηκεν ἀμοιβήν». 3

Παραδείγματα ἀρίστης καὶ πατριαρχικῆς φιλοξενίας παρέχουσιν ἡμῖν οἱ ἠρωϊκοὶ ἐκεῖνοι χρόνοι, οἱ ἀείμνηστοὶ διὰ τὴν παιδικὴν ἀπλότητα καὶ χάριν. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι διετηρεῖτο καὶ διεσώζετο καὶ μετὰ ταῦτα ἀκμαῖον τὸ αἶσθημα τῆς φιλοξενίας, ἀλλὰ σὺν τῶ χρόνῳ προΐόντι καὶ τῆς διαφθορᾶς προχωρούσης, ἠλαττώθη καὶ τὸ πρὸς τοὺς θεοὺς σέβας καὶ μετ' αὐτοῦ ἀπεσβέσθη καὶ ἡ πρὸς τοὺς ξένους ἀγάπη, συμπάθεια καὶ περιποίησις. Δὲν πιστεύομεν ὅμως οὐδὲ ἀποδεχόμεθα ὅτι οἱ πρόγονοὶ ἡμῶν ἔφθασαν εἰς τοσοῦτον διαφθορᾶς, ὥστε νὰ θεωρῶσι πάντα ξένον ἐχθρὸν ἢ ὡς ἔλεγον οἱ Ῥωμαῖοι

Homo ignotus ignoto homini lupus est

ἥτοι: ὁ ἀγνωστος ἄνθρωπος εἰς τὸν ἀγνωστον λύκος ἐστίν· οὔτε πιστεύομεν ὅτι ἐνεφοροῦντο τῶν ἀρχῶν καὶ διδασκαλιῶν τοῦ Κικέρωνος, κηρύττοντος ὅτι εἶνε κόσμιον καὶ ἀξιοπρεπέες ν' ἀνοίγωνται αἱ θύραι τῶν ἐπιφανῶν καὶ πλουσίων εἰς τοὺς ὁμοίους αὐτῶν.

Κατὰ τοὺς ἠρωϊκοὺς χρόνους τὸ αἶσθημα τῆς ξενίας ἦτο τοσοῦτον μετὰ τῆς θρησκείας ἐρριζωμένον, ὥστε ἐπιστεύετο ὅτι οἱ θεοὶ πολλὰκις κατήρχοντο εἰς τὴν γῆν ὁμοιοῦμενοι ἀνθρώποις καὶ περιήρχοντο ὡς ὀδοιπόροι, ἵνα ἐξετάζωσι καὶ βλέπωσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ τε θεοὶ ξείνοισιν ἐοικότες ἀλλοδαποῖσι
παντοῖοι τελέθοντες ἐπιστροφῶσι πόληας
ἀνθρώπων ὕβριν τε καὶ εὐνομίην ἐφορῶντες 4.

1 Αὐτόθι ι, 270.

2 αὐτ. ξ, 56.

3 Ἥσιδ. ἔργ. καὶ ἡμερ. 327—334.

4 Ὀδυσ. ρ, 484.

Ἡ πίστις αὕτη δὲν ἦτο μόνη τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ πάντων σχεδὸν τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν καὶ αὐτῶν τῶν Ἑβραίων. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀποβλέπων εἰς τὴν φιλοξενίαν τοῦ Ἀβραάμ. ὑποδεξαμένου ἀγγέλους καὶ συμβουλεύων τοὺς Χριστιανούς ν' ἀντέχωνται ταύτης ἐπάγεται ὅτι «διὰ ταύτης ἔλαχόν τινες ἀγγέλους ξενίσαντες». Ἡ πίστις ὅτι οἱ θεοὶ κατέβαινον εἰς τὴν γῆν ὑπὸ τὸ ἐνδυμα ὀδοιπόρων δὲν ἐξέλιπε καὶ μετὰ ταῦτα, ὡς πιστούμεθα ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων· «οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες δ' ἐποίησαν ὃ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν Λυκαονιστὶ λέγοντες, οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς» 1.

Ὅτι τὸ πάλαι οἱ θεοὶ, κατὰ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα, κατέβαινον συχνότατα εἰς τὴν γῆν καὶ διητῶντο παρὰ τοῖς ἀνθρώποις καὶ συνέτρωγον μετ' αὐτῶν καὶ συνευθύνον, καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲ οἱ χρηστοὶ καὶ θεοφιλεῖς προσεκαλοῦντο εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ συνέτρωγον καὶ ἦσαν ὁμοτράπεζοι τοῖς θεοῖς, ἐκτὸς τῶν εὐλαβῶν καὶ ἡλιθίων, τὸ ἐπίστευον καὶ αὐτοὶ οἱ ἔξυπνοὶ ἢ προσεποιούντο τοῦλάχιστον πιστεύοντες. Οὕτως ὁ πολὺς Πausanias, ὁ τὴν Ἑλλάδα περιηγηθεὶς καὶ πάντας τοὺς ναοὺς καὶ τὰ μνημεῖα περιγράφας, ἐπίστευεν εἰς τὰ παραμύθια ἐκεῖνα· «οἱ γὰρ δὴ τότε ἄνθρωποι ξένοι καὶ ὁμοτράπεζοι θεοῖς ἦσαν ὑπὸ δικαιοσύνης καὶ εὐσεβείας καὶ σφίσις ἐναργῶς ἀπῆντα παρὰ πτῶν θεῶν τιμὴ τε οὖσιν ἀγαθοῖς καὶ ἀδικήσασιν ὡσαύτως ὀργή, ἐπεὶ τε καὶ θεοὶ τότε ἐγίνοντο ἐξ ἀνθρώπων» 2. Ἀφοῦ ὅμως οἱ ἄνθρωποι κακὴν τῆς ἐλευθερίας ποιούμενοι χρῆσιν ἐφέροντο πρὸς τοὺς θεοὺς οὐχὶ μετὰ τοῦ ἀνήκοντος σεβασμοῦ καὶ δὲν ἐγνωρίζε, κατὰ τὸ κοινὸν λόγιον, τὸ σκυλὶ τὸν ἀφέντη του, οἱ θεοὶ ἐβδελύχθησαν τὸ ἔργον τῶν χειρῶν των καὶ ἐτιμώρησαν αὐτὸ τὸ μὲν διὰ κατακλυσμῶν καὶ καταποντισμῶν, τὸ δὲ δι' ἀσθενειῶν καὶ νόσων καὶ πολέμων καὶ ἐγκαταλιπόντες αὐτὸ ἀπεχώρησαν εἰς τὸν Ὀλυμπον·

. . . ὅθι φασὶ θεῶν ἔδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
ἔμμεναι· οὐτ' ἀνέμοισι τινάσσεται οὔτε ποτ' ὄμβρῳ
δεύεται οὔτε χιῶν ἐπιπίλνεται, ἀλλὰ μάλ' αἴθηρ
πέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ' ἐπιδέδρομεν αἴγλη·
τῶ ἔνι τέρπονται μάκαρες θεοὶ ἤματα πάντα 3.

Κατὰ μὲν τοὺς προπάτορας ἡμῶν οἱ θεοὶ ἔφυγον εἰς τὸν Ὀλυμπον ἐγκαταλιπόντες τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ ἴδια αὐτῶν πάθη· κατὰ τὴν μυθολογίαν ὅμως τῶν ὀθωμανῶν δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα. Ἴδου δὲ τί διηγεῖτο ποτε ἡμῖν γραμματισμένος τις Ὀθωμανός, ὁ Χαβούζ ἐφέντης τῆς Ἄρτης.

«Ὁ Ἀδάμ, ἔλεγεν ἡμῖν ὁ σοφὸς ὀθωμανός, ὅτε ἐπλάσθη εἶχεν ἀνάστημα παμμέγεθες, καὶ ἔφθανε μέχρι τῶν νεφῶν. Μετὰ τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν ἐκ τοῦ παραδείσου ἔξωσίν του ὁ Ἀδάμ περιεπλανᾶτο μετὰ τῆς Εὐᾶς κλαίων

1 Πράξ. ιδ', 11.

2 Πaus. Η', 2, 1.

3 Ὀδυσ. ζ', 42 κέξ.

καὶ ὀδυρόμενος. Αἱ γοεραὶ αὐτῶν φωναὶ ἔφθκνον μέχρι οὐρανοῦ καὶ ἐξεκώφαινον τοὺς ἀγγέλους. Οἱ ἄγγελοι πάσχοντες ἐκ τῶν φωνῶν τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὕκας παρεπονέθησαν πρὸς τὸν Ἀλλάχ. Ὁ Ἀλλάχ εὗρεν εὐλογα τὰ παράπονα τῶν ἀγγέλων καὶ ἠλάττωσεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ ἀνάστημα τῶν προπατόρων, ἕως οὗτου ἔφθκσεν εἰς τὸ ἀνάστημα ὅπερ ἔχομεν τώρα οἱ ἄνθρωποι· οὕτω λοιπὸν αἱ φωναὶ τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὕκας δὲν ἤκούοντο εἰς τὰς κατοικίας τῶν ἀγγέλων».

Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα εἴτε τὸ ἀνάστημα τοῦ ἀνθρώπου ἠλαττώθη κατὰ τοὺς ὀθωμανοὺς, εἴτε οἱ θεοὶ ἀπεμακρύνθησαν καὶ ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τοὺς ἡμετέρους προγόνους, τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι οὗτοι δὲν ἔβλεπον πλέον τοὺς θεοὺς ὑπὸ τὴν θείαν αὐτῶν μορφήν. Οἱ θεοὶ ὅμως δὲν ἐγκατέλιπον ὄλωσ διόλου τὸ πλάσμα αὐτῶν εἴτε θέλοντες νὰ βλέπωσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ βεβαιῶνται γιγνόμενοι αὐτόπται καὶ αὐτήκοι μάρτυρες τῶν πράξεων των

ἀνθρώπων τε ὕβριν καὶ ἀνομίην ἐφορῶντες,

εἴτε καὶ συνειθίσαντες νὰ ἀναστρέφωνται ἐν τῇ γῆ καὶ νοστιμεύμενοι νὰ βλέπωσιν τὰς ὠραίας θνητὰς καὶ νὰ γλυκαίνωσιν διὰ τοῦ μειδιάματος θνητῆς τινος τὰς πικρίας, ἅς ὑφίσταντο ἐν τῷ Ὀλύμπῳ ὑπὸ τῶν γυναικῶν των, κατήρχοντο συχνὰ πυκνὰ εἰς τὴν γῆν. Διότι ὡς γνωρίζετε, ὦ ἀναγνωστρία, καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ αἱ κυραὶ δὲν διέφερον πολὺ τῶν ἐν τῇ γῆ. Ὅτι δὲ αἱ κυραὶ τοῦ Ὀλύμπου εὐρίσκοντο εἰς ἔριδας πολλάκις καὶ διαπληκτισμοὺς μετὰ τῶν συζύγων των, μᾶς τὸ βεβαίως αὐτὸς ὁ Ζεὺς, ὅστις δὲν ἐντρέπεται νὰ το ὁμολογήσῃ εἰς τὴν θυγατέρα του τὴν Θέτιν, καὶ κατὰ τοῦτο κἀμνε ἐξάίρεσιν, ἴσως διότι ἦτο θεός· διότι οἱ ἄνθρωποι, οἱ φρόνιμοι δηλαδὴ, δὲν δημοσιεύουσι τῶν γυναικῶν των τὰ ἐλαττώματα τούναντίον μάλιστα τὰς ἐπαινοῦσι, τὰς ἐγκωμιάζουσι καὶ ἐκθειάζουσι τὴν *νοικοκυρωσύνην* των. Ὁ Ζεὺς ὅμως ἰδοὺ τί λέγει εἰς τὴν Θέτιδα·

Τὴν δὲ μέγα ὀχθήσας προσέφη νεφεληγερέτα Ζεὺς·
ἦ δὴ λογία ἔργ', ὅτε μ' ἐχθοδὸπησαι ἐφήσεις
Ἥρη, ὅτ' ἂν μ' ἐρέθησιν ὄνειδείσις ἐπέεσσιν.
Ἥ δὲ καὶ αὐτὸς μ' αἰὲν ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσιν
νεικεῖ, καὶ τε μέ φησι μάχη Τρώεσσιν ἀρήγειν.
Ἄλλὰ σὺ μὲν νῦν αὔτις ἀπόστιχε, μή σε νοήσῃ
Ἥρη. . . . 4

Κατήρχοντο δὲ εἰς τὴν γῆν μετημφισμένοι, ὡς μετημφιέννυτο οἱ μεγάλοι καὶ σπουδαῖοι αὐτοκράτορες, ὁ Ἰωσήφ, ὁ Φρειδερίκος καὶ πολλοὶ τῶν Σουλτάνων, ἵνα ἐκ τοῦ πλησίον βλέπωσιν καὶ ἐξετάζωσιν τὰς ἀνάγκας τῶν ὑπηκόων. Καὶ οἱ θεοὶ λοιπὸν τὸ μὲν ἵνα βλέπωσιν τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, τὸ δὲ καὶ δι' ἄλλας ἐπιχειρήσεις κατήρχοντο εἰς τὴν γῆν λαμβάνοντες τὴν

4 Ἰλ. Α, 517.

μορφήν ζῶων, καθὼς οἱ Τοῦρκοι μετὰ θάνατον, ὡς λέγεται, γίνονται σκύλοι καὶ χοῖροι. Τὴν ιδιότητα καὶ ἐπιτηδειότητα ταύτην εἶχεν ὁ πατὴρ θεῶν τε καὶ ἀνδρῶν, ὁ Ζεὺς. Αὐτὸς μετεμορφώθη εἰς βοῦν διὰ ν' ἀπαγάγῃ τὴν ὠραίαν Εὐρώπην, ἐγένετο κύκνος καὶ κατέφυγεν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Λήδας, ἐξ ἧς ἐγέννησεν ἕν αὐγόν, ἐξ οὗ ἀφοῦ τὸ ἐκλώσισεν ἡ Λήδα ἐξῆλθεν ἡ καλὴ Ἑλένη, ἐγένετο χρυσοῦ βροχὴ ἵνα δροσίση τὴν Δανάην. Καὶ ποίας μορφᾶς δὲν ἐλάμβανεν ὁ καλὸς Ζεὺς διὰ νὰ σαγηνεύσῃ τὰς ὠραίας τοῦ καιροῦ ἐκείνου; Ὁ σκοπὸς ὅμως τῆς ἐπὶ γῆς τῶν θεῶν καταβάσεως δὲν ἦτο πάντοτε ἐργολαβικός. Ὁ Ζεὺς κατήρχετο πολλάκις εἰς τὴν γῆν διὰ νὰ ἐπιβλέπῃ τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς μὲν φαύλους τιμωρῇ, τοὺς δὲ χρηστοὺς ἀνταμείβῃ. Ὅτι δὲ καὶ τοιούτους ἔκαμνε περιπάτους ἀνθρώπινον περιβεβλημένους σῶμα, ἀποδείξιν ἔχομεν τὴν τιμωρίαν τοῦ Λυκάονος καὶ τὴν ἀνταμοιβὴν τοῦ Φιλήμονος καὶ τῆς Βαυκίδος, περὶ οὗ κυρίως ὁ λόγος ἡμῶν θὰ στραφῇ. Παρκαλοῦμεν τοὺς ἀναγνώστας καὶ τὰς ἀναγνωστρίας ἡμῶν νὰ λάβωσιν τὸν κόπον νὰ παρακολουθήσωσιν ἡμᾶς συνοδεύοντες τὸν Δία εἰς τὰς δύο ἐπὶ τῆς γῆς ἐκδρομὰς του.

Ὁ Λυκάων ἦτο ἐκ τῶν πρώτων καὶ ἀρχαιοτάτων κατοίκων τῆς Ἀρκαδίας. Αὐτὸς διέδωκε τὸν πολιτισμὸν καὶ ἐξημέρωσε τοὺς κατοίκους· αὐτὸς ἔκτισε τὴν Λυκόσουραν καὶ εἰσῆγαγε τὴν λατρείαν τοῦ Λυκαίου Διός. Ἄλλὰ καίτοι ὁ Λυκάων ἦτο τοιοῦτος καὶ τοσαῦτα εἶχε πλεονεκτήματα καὶ ἔθεωρεῖτο ὁ θεμελιωτὴς καὶ εὐεργέτης τοῦ ἀρκαδικοῦ λαοῦ, ἢ πρὸς τοὺς ξένους ὅμως δυσμένεια καὶ ἡ ἀνθρωποθυσία, δι' ἧς ἤθελε νὰ τιμᾷ τοὺς θεοὺς, ἡμάυρου τὸν χαρακτῆρά του. Ὁ Λυκάων ἔσφαττεν οὐ μόνον νήπια καὶ προσῆγε τοῖς θεοῖς ὀλοκαύτωμα, ἀλλὰ καὶ ξένους, παραδιδάζων οὕτω τὰ ἱερὰ τῆς ξενίας νόμιμα. Ὁ Ζεὺς κατιδὼν ταῦτα ἐξ οὐρανοῦ ἢ μαθὼν αὐτὰ ἐκ τῶν ἀποστελλομένων αὐτῷ θυμάτων, ἠθέλησε νὰ τιμωρήσῃ τὸν σκληρὸν καὶ ἀπάνθρωπον Λυκάονα. Πρὶν ἢ ὅμως ἐπιχειρήσῃ τὴν τιμωρίαν, ἐθεώρησε καλὸν νὰ βεβαιωθῇ ἰδίους ὄμμασι καὶ πιστωθῇ ἰδίους ὡσί· διότι, ἅς το ὁμολογήσωμεν, ὁ Ζεὺς εἶχε καὶ τοῦτο τὸ καλόν, ὅτι δὲν ἐπίστευεν ἀπλῶς εἰς τὰ λεγόμενα, ἀλλ' ἤθελε καὶ νὰ ἔχη ἀσφαλεῖς καὶ θετικὰ ἐνδείξεις καὶ νὰ συλλάβῃ ἐπ' αὐτοφώρῳ τὸν Λυκάονα. Κατέλιπε λοιπὸν τὰ ἐν Ὀλύμπῳ ἀνάκτορα καὶ ἀνθρωπίνην λαβὼν μορφήν ἦλθεν εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ κατηθύθη εἰς τὸν οἶκον τοῦ Λυκάονος. Ὁ Ζεὺς καίτοι σάρκα φορῶν καὶ ἀνθρωπος φαινόμενος, παρέσχεν ὅμως δείγματα τῆς θεότητός του. Ἄλλὰ ποῖα ἦσαν ταῦτα, δὲν γνωρίζομεν, διότι δὲν ἀναφέρουσιν ἡμῖν αἱ μυθολογικαὶ παραδόσεις. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη, οἱ Ἀρκαδὲς ὑπεδέξαντο τὸν θεὸν καὶ θείας τιμᾶς προσῆνεγκον αὐτῷ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων αὐτῶν καὶ τῆς θεϊκῆς μεγαλειότητος τοῦ Διός. Ὁ Λυκάων ὅμως εἴτε μὴ πιστεύων εἰς τὰς ἐμφανίσεις τῶν θεῶν εἴτε φρονῶν διὰ τὰς ἀποδιδόμενας τιμὰς κατεγέλα αὐτῶν ἐπὶ τῇ εὐπιστίᾳ καὶ μωρίᾳ των. Θέλων δὲ ν' ἀποδείξῃ αὐτοῖς ὅτι ὁ νομιζόμενος

θεός ἦτο ἀγύρτης, ἐν καιρῷ νυκτὸς παρασκευάζει ἐνέδρας τῷ Διὶ καὶ ἐνῷ οὗτος ἐκοιμάτο νήδυμον ὕπνον, ἐτοιμάζεται νὰ τον φονεύσῃ, ἀλλὰ δὲν τὸ κατῴρῳσεν. Ὁ Ζεὺς ὑπεκρίθη τὸν εὐήθη ἵνα ἴδῃ μέχρι τίνος ἤθελε φθάσει ἡ ἀσέβεια τοῦ Λυκάου. Τῇ ἐπαύριον παρατίθεται ἐν τῇ τραπέζῃ κρέας ἀνθρώπινον μέρος μὲν βραστὸν μετὰ ζωμοῦ, μέρος δὲ ψητόν. Ὁ Λυκάων ἔπραξε τοῦτο εἴτε δοκιμάζων τὸν Δία, ἂν πράγματι εἶνε θεός, ὡς ἐδοκίμασεν ἄλλοτε ὁ Τάνταλος τοὺς θεοὺς προσενεγκῶν αὐτοῖς εἰς τροφήν τὸν Πέλοπα μαγειρευμένον, εἴτε νομίζων ὅτι εὐαρεστεῖ πλειότερον διὰ τῆς τροφῆς ἀνθρωπίνης σαρκός, ἀφοῦ δὰ οἱ θεοὶ ἠρέσκοντο ἕως τότε εἰς ἀνθρώπινα θύματα. Τὸ κρέας ὅπερ προσήνεγκεν ὁ Λυκάων ἦτο ἡπειρωτικόν, εἴτε διότι τὸ κρέας τῶν Ἡπειρωτῶν ἦτο νοστιμώτερον, εἴτε διότι δὲν εἶχε παρ' ἑαυτῷ ἄλλους ζένους ἢ Ἡπειρώτας, ἀποσταλέντας αὐτῷ ὡς ὀμύρους. Οἱ θεοὶ οἱ ἑλληνικοὶ, ἂν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἠρέσκοντο εἰς θύματα ἀνθρώπινα, οὐδόλως ὁμῶς ἔχαιρον καὶ εὐηρεστοῦντο νὰ προσφέρηται αὐτοῖς καὶ τροφή ἐξ ἀνθρώπινου κρέατος, ἀπ' ἐναντίας μάλιστα καὶ ἡγανάκτου καὶ ὠργίζοντο καὶ αὐστηρότατα ἐτιμῶρου τοὺς τολμῶντας νὰ φιλοξενῶσιν αὐτοὺς διὰ σαρκὸς ἀνθρώπων. Οὕτως ὁ Ζεὺς οὐ μόνον ζῶντα ἐτιμῶρσε τὸν ἀσεβῆ Τάνταλον κεραυνώσας αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Ἄδῃ δεινὴν ἐπέβαλε καὶ ἀφόρητον αὐτῷ ποινήν. Οὕτως ὅτε ὁ Ἄτρεὺς ἔσφαττε τοὺς υἱοὺς τοῦ Τάνταλον καὶ Πλεισθένην καὶ παρέθηκεν αὐτοὺς φαγητόν εἰς τὸν Θυέστην καὶ ἔδωκεν αὐτῷ τὸ αἶμα νὰ πῖνῃ, ὁ ἥλιος ἐσκοτίσθη, ἵνα μὴ τοιοῦτον βλέπῃ θέαμα. Ὅτε λοιπὸν ὁ Ζεὺς εἶδε παρατιθέμενον αὐτῷ κρέας ἀνθρώπινον ἠλλοιώθη τὴν μορφήν, ἐφρικίασε, συνωφρῶθη καὶ ἀνετριχίασε. Δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι ἔπαθεν πλειότερον ἢ ὅ,τι λέγει ὁ Ὅμηρος ὅτι

Ἀμβρόσια ἄρα χεῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο· μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον. 1

Ἐν τῇ ἀγανακτικῇ αὐτοῦ ὁ Ζεὺς ἀνατρέπει διὰ τοῦ κεραυνοῦ τάνάκτορα μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐφεστίων θεῶν. Ὁ Λυκάων ἔντρομος φεύγει εἰς τὰ δάση καὶ μάτην πειράζεται νὰ ὀμιλήσῃ. Ἀνεὶ ὀμιλίης ἀνθρωπίνης ἐξάγει ὠρυγμούς· τὰ ἐνδύματά του μετεβλήθησαν εἰς δέρμα, οἱ βραχίονες εἰς κνήμας καὶ ἡ κεφαλὴ του ἔλαβε μορφήν λύκου. Λύκος γενόμενος διετήρησε τοὺς χαρακτηρισμοὺς τῆς προτέρας αὐτοῦ ἀγριότητος, τὴν αὐτὴν αἰμοδιψίαν καὶ αἰμοχαρῆ ψυχήν, τὸ αὐτὸ χρῶμα, τὴν αὐτὴν θηριωδίαν, τοὺς αὐτοὺς λάμποντας καὶ σπινθηροβολοῦντας ὀφθαλμούς.

Οὕτως περιέγραφεν ὁ Οἰβίδιος τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Λυκάου εἰς λύκον ἐν τῷ ἀθανάτῳ αὐτοῦ συγγράμματι τῶν *Μεταμορφώσεων*, αἵτινες, ὡς πάντῃ σχεδὸν τὰ τῶν Ῥωμαίων συγγράμματα, δὲν φέρουσι πρωτότυπον χαρακτῆρα, ἀλλ' εἶνε ἀπομίμησις, μᾶλλον δὲ μετάφρασις τῶν *Ἐτεροιοιμένων* Νικάνδρου τοῦ Κολοφωνίου κατὰ τὸν Β' π.Χ. αἰῶνα ἀκμάσαντος. Ὅτι δὲ ἡ εἰς λύ-

1 Ἰλ. Α', 529.

κον μεταμόρφωσις τοῦ Λυκάου ἦτο ἀληθής, μαρτυροῦσι τὰ συναξάρια τῶν Ἑλλήνων καὶ αὐτὸς ὁ Παυσανίας, ὅστις ὁμῶς ἄλλην αἰτίαν φέρει τῆς εἰς λύκον μεταμορφώσεως, τὴν αἰτίαν ὅτι «ἐπὶ τὸν βωμὸν τοῦ Λυκαίου Διὸς βρέ-» φος ἤνεγκεν ἀνθρώπου καὶ ἔθυσε τὸ βρέφος καὶ ἔσπεισεν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τὸ «αἶμα» 1.

Τοιαύτην μὲν ὑπέστη ποινήν ὁ Λυκάων εἰς λύκον μεταμορφωθείς διὰ τὴν πρὸς τοὺς ξένους ὀμότητα καὶ ἀπανθρωπίαν του, ἴδωμεν δὲ νῦν ὅποιαν ἔσχεν ἀμοιβὴν ὁ Φιλήμων καὶ ἡ Βαυκίς διὰ τὴν πρὸς τοὺς ξένους φιλανθρωπίαν καὶ φιλοξενίαν. Ὁ Ζεὺς μαθὼν ὅτι ἐν Φρυγίᾳ οἱ κάτοικοι χωρίου τινὸς ἦσαν ἄξιοι, ἐνόμισε καλὸν νὰ κάμῃ καὶ ἐκεῖ μίαν ἐκδρομὴν ἵνα ἴδῃ καὶ πεισθῇ ἀσφαλέστερον καὶ βεβαιότερον. Ἀνθρώπου λοιπὸν ὀδοιπόρου λαβὼν σχῆμα καὶ τὸν Ἀργειφόντην Ἑρμῆν παραλαβὼν σύντροφον καὶ ὑπηρέτην, ἦλθεν εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον, ὅπου κατῴκει ὁ Φιλήμων καὶ ἡ Βαυκίς ἐν πενιχρᾷ καὶ ταπεινῇ καλύβῃ. Οἱ δύο σύζυγοι ἦσαν μὲν πτωχοὶ, ἀλλ' εὐδαίμονες. Τὴν εὐδαιμονίαν δὲ αὐτῶν ἠῤῥακεν ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ ὁμοφροσύνη. Ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶνε προνόμιον τῶν πλουσίων μόνον οὐδὲ κατοικεῖ ἐν μεγάροις καὶ ἀνακτόροις· δὲν εἶνε δῶρον τοῦ χρυσοῦ καὶ τῆς εὐγενείας· ὁ χρυσὸς καὶ ἡ εὐγένεια δὲν παρέχουσιν ἀγαθὰ βέβαια καὶ ἀσφαλῆ· ἡ ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἡδονὴ δὲν εἶνε ἤμερος καὶ γαληνιαία· αἱ μέριμναι καταδιβρώσκουσι τοὺς πλουσίους ὡς κατεβίβρωσκε τὸ ἦπαρ τοῦ Προμηθέως ὁ ἀετός. Ἐν μέσῳ ἀξένων καὶ μισανθρώπων συνδημοτῶν ἔζη τὸ ζεῦχος ἐκεῖνο ἐν μεγίστῃ εὐδαιμονίᾳ. Ὁ ὑμῆναιος καὶ ὁ ἔρωσ συνέδεε τὰς ψυχὰς των, ὁ δὲ χρόνος δὲν ἐδυνήθη νὰ μαράνη καὶ ἐξαλείψῃ τὸν σύνδεσμον αὐτῶν. Μόνοι περιποιοῦντο ἀλλήλους. Ἡρίθμου ἤδη ὀγδοήκοντα ἑτῶν κύκλους· αἱ ῥυτίδες ἐκάλυπτον τὸ μέτωπόν των· αἱ τρίχες εἶχον ἤδη λευκανθῆ, ἀλλ' ἡ ἀγάπη καὶ ἡ τρυφερότης ἦσαν ἀκμαῖαι καὶ νεαραί. Τὸ ὄνομα τῶν δύο χρηστῶν τούτων γερόντων ἦτο ἀνὰ τὰ στόματα πάντων τῶν συνδημοτῶν αὐτῶν· διότι ἡ ἀρετὴ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν ἀνομολογεῖται καὶ κηρύττεται. Τὸ χωρίον, ἐν ᾧ κατῴκουν, ἠρίθμει χιλίας περίπου οἰκογενείας, ἀλλ' ἄπασαι διεκρίνοντο ἐπὶ χλευασμῶν καὶ ἀξενίᾳ. Ἦλθεν ὁ καιρὸς νὰ τιμωρηθῶσι διὰ τὴν κακίαν των καὶ νὰ βραβευθῶσιν οἱ δύο χρηστοὶ γέροντες. Ὅτε ὁ Ζεὺς κατήλθε νὰ ἐπισκεφθῇ τοὺς χωρικοὺς ἐκείνους, ὁ καιρὸς ἦτο βροχερὸς καὶ ὁ χειμῶν εἶχεν ἤδη ἀρχίσει. Ὁ Ζεὺς ἐπεσκέφθη incognito μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ τὸ χωρίον· πάσας ἔκρουσαν τὰς θύρας, ἀλλ' ἀντι φιλοξενίας εὗρισκον σκώμματα καὶ ἐμπαιγμούς.

Ἡ ἀφιλοξενία τῶν χωρικῶν τούτων τῆς Φρυγίας ὑπεθυμίζει ἡμᾶς τοὺς χωρικοὺς χωρίου τινὸς τῆς Λακεδαιμόνος. Ὁ κ. Ν. μετὰ τοῦ ἱατροῦ κ. Γ. Α. διήλθον ποτε διὰ τοῦ χωρίου ἐκείνου. Ὅτε εἶχον ἐκεῖ φθάσει, ἡ νύξ εἶχε προχωρήσει καὶ δὲν ἐγνώριζον τὴν οἰκίαν τοῦ φίλου των, ὅπου ἐμελλον νὰ καταλύσωσιν. Ὅπου ἔκρουον τὰς θύρας ἐρωτῶντες νὰ μάθωσι τὴν κατοικίαν

1 Παυσαν. Η', 2, 3.

τοῦ φίλου των, ἀντὶ ἀπαντήσεως ἤκουον σκώμματα καὶ γέλωτας τῶν παιδῶν. Τὰ σκώμματα ταῦτα ὑπενθύμισαν αὐτοῖς τὸν γέροντα καὶ προφήτην Ἑλισαιὲ σκωπτόμενον ὑπὸ μεिरακίων. Ὁ ἄνθρωπος δὲ, τι ἦτο τὸ πάλαι εἶνε καὶ σήμερον ὁ αὐτός. Ὡς τὸ πάλαι ἦσαν ἄξενοι καὶ σκῶπται, οὕτω καὶ τὴν σήμερον.

Οἱ θεοὶ ἀποκαμώντες νὰ κρούωσι τὰς θύρας καὶ νὰ κούωσι τοὺς ἐμπαιγμοὺς τῶν χωρικῶν τῆς Φρυγίας, ἠτοιμάζοντο νὰναχωρήσωσιν ἐκείθεν, ὅτε μακρόθεν διέκριναν μικρὰν καὶ πενιχρὰν καλύβην. Ἄς κρούσωμεν καὶ ἐνταῦθα, εἶπεν ὁ Ζεὺς. Ὁ Φιλῆμων καὶ ἡ Βαυκίς ἅμα ἀκούσαντες τὸν κρότον ἔσπευσαν νὰνοίξωσι τὴν θύραν. Ἰδόντες δὲ τοὺς ξένους παρεκάλεσαν αὐτοὺς νὰ εἰσέλθωσι.

« Νομίζω, εἶπεν ὁ Φιλῆμων, ὅτι εἴσθε κουρασμένοι· ἡ νύξ εἶνε προκεχωρηκυῖα. Εἰσέλθετε νὰναπαυθῆτε. Ἐπιθυμοῦμεν νὰ παρὰσχωμεν ὑμῖν ὅ,τι εἶνε δυνατόν, ἀλλὰ θὰ μας συγχωρήσετε, ἂν δὲν δυνηθῶμεν νὰ σας περιποιηθῶμεν καθὼς πρέπει.

— Βαυκίς, λέγει αὐτῇ ὁ γέρον, σπεῦσον νὰ ζεστάνῃς νερὸν καὶ νὰ πλύνῃς τοὺς πόδας τῶν ξένων.

Ἡ Βαυκίς σπεύσασα ἐξέχωσεν ἀμέσως σπινθῆράς τινὰς ὑπὸ τὴν στάκτην, ἐπέθηκε κλάδους ξηροὺς καὶ φυσῶσα ἤναψε φωτιά. Τὸ ὕδωρ ἐζεστάθη καὶ οἱ ξένοι ἔπλυνον τοὺς πόδας ἐντὸς καδίσκου ξυλίνου. Μετὰ τῶν ποδῶν τὸ νύψιμον οἱ ξένοι ἐκάθησαν ἐπὶ κλίνης ἐκ ξύλων ἰτέας καὶ στρώμα ἐχούσης ψίαθον ἐκ σχοίνου. Ἐπ' αὐτῆς εἶχεν ἐπιστρωθῆ ὕφασμα, ὅπερ μεταχειρίζοντο κατὰ τὰς ἐπισήμους ἡμέρας, ἐφθαρμένον ἐκ τῆς πολυκαιρίας καὶ ἄξιον κλίνης τοσοῦτον ἀπλῆς.

Οἱ θεοὶ ἐκάθισαν καὶ ἀνεπαύοντο, ἡ δὲ Βαυκίς ἐνησχολεῖτο ἑτοιμάζουσα τὰ τῆς τραπέζης. Ὁ Φιλῆμων, ἵνα μετριάζῃ τὴν ἐκ τῆς βραδύτητος τοῦ δείπνου στενοχωρίαν καὶ συντάμῃ τὸν χρόνον, διηγεῖτο μετὰ τῆς εἰς τοῦ γέροντος συνήθους πολυλογίας, ἀλλὰ καὶ χάριτος συγχρόνως, περὶ τῶν ἀγρῶν, τῶν κήπων καὶ τῶν δασῶν. Ὅτε ἠτοιμάσθησαν τὰ τοῦ δείπνου, τράπεζα ξυλίνη καὶ ὑπὸ τοῦ χρόνου σκωληκόδρωτος ἐτέθη καὶ ὕφασμα λινοῦ πεπαλαιωμένου, τὸ μόνον ὅπερ εἶχον, ἐπεστρώθη. Τὰ παρατεθέντα ἐπὶ τῆς τραπέζης ἦσαν ἐλαίαι ἐντὸς πηλίνων ἀγγείων, κρίνα διατηρούμενα ἐν τῇ ὑποστάθμῃ τοῦ οἴνου, μαρούλια, βεπάνια, θξύγαλα καὶ αὐγά ψημένα ἐν τῇ στάκτῃ. Ὁ οἶνος, ὅστις δὲν ἦτο πολὺ παλαιός, ἐκομίσθη ἐντὸς στάμνου ἐξ ἀργίλου τετορευμένης καὶ ἐκενοῦτο ἐντὸς ποτηρίων ξυλίνων κηρῶ ἐστιλβωμένων. Μετὰ τὸ δείπνον παρετέθησαν τὰ ἐπιδόρπια, κάρυα, σῦκα, φοίνικες, δαμάσκηνα, μήλα καὶ σταφίδες, τὰ ὅποια θὰ ἦσαν πάντως, ἐκ τοῦ κήπου καὶ τῶν ἀγρῶν των συνειλεγμένα. Ἐν τῷ μέσῳ τούτων διέλαμπεν ὡς χρυσὸς τὸ μέλι. Ἀμαπρότερον τούτων πάντων ἦτο ἡ προθυμία, μεθ' ἧς οἱ δύο γέροντες ἐφιλοτιμοῦντο ὑπηρετοῦντες τοὺς ξένους.

Ἀλλὰ πόσον ἐξεπλάγησαν, ὅτε εἶδον ὅτι ἡ στάμνος, ἐξ ἧς ἐλαμβάνετο ὁ

οἶνος, δὲν ἐκενοῦτο! Καὶ συνέβαινε τότε ὅ,τι καὶ εἰς τὴν χῆραν τῆς Συρίας, τῆς ὁποίας ἡ ὑδρία τοῦ ἀλεύρου δὲν ἐκενοῦτο καὶ ὁ καψάκης τοῦ ἐλαίου δὲν ἤλαττοῦτο κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς Γραφῆς.¹ Ὁ Φιλῆμων καὶ ἡ Βαυκίς ἰδόντες τὸ θαῦμα ἐφοβήθησαν καὶ πεσόντες χαμαὶ προσεκύνησαν τοὺς ξένους οὓς ἐξέλαβον ὡς θεοὺς.

« Θεοί, ἀνεφώνησεν ὁ Φιλῆμων, συγχωρήσατε ἡμᾶς διὰ τὰς ἐλλείψεις ἡμῶν. Τίς ἤλπιζεν ὅτι ἐντὸς καλύβης ταύτης ἠθέλομεν ὑποδεχθῆ τοσοῦτον ἕξοχα πρόσωπα, αὐτοὺς τοὺς Θεοὺς; Ἐξ ἀκοῆς ἐγνωρίζομεν ὅτι οἱ θεοὶ καταβαίνουσιν ἐνίοτε εἰς τὴν γῆν καὶ περιέρχονται ὡς ὁδοιπόροι. Τὰ νῦν βλέπομεν τοῦτο ἰδίους ὀφθαλμοῖς. »

Ταῦτα εἰπὼν ἐξῆλθεν ἕξω καὶ ἔτρεξε νὰ συλλάβῃ καὶ σφάζῃ τὴν μόνην χῆν, ἣν εἶχον καὶ ἠγάπων ὡς τέκνον, διότι τὴν εἶχον ἀναθρέψει καὶ ἀναστήσει καὶ ὡς φύλακα τοῦ οἴκου των μετεχειρίζοντο· διότι ὡς γνωρίζετε εἰς τὰς χῆνας ὀφείλεται ἡ τῆς Ῥώμης σωτηρία.

Ἡ χῆν ταχυτέρα τοῦ γέροντος ἔτρεχεν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ φωνάζουσα καὶ ἐπὶ τέλους κατέφυγεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Διός, ὡς εἰ ἐγνώριζεν ὅτι καὶ αὐτὸς ἄλλοτε ἐγένετο κύκνος καὶ κατέφυγεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἀθήδας. Ὁ Ζεὺς ἐμποδίζων τὸν Φιλῆμονα νὰ σφάζῃ τὴν χῆνα ἀποκαλύπτεται εἰς αὐτὸν ἐν ὄλῃ τῇ θεϊκῇ αὐτοῦ λαμπρότητι καὶ λέγει πρὸς αὐτόν:

« Ἐγὼ εἶμι ὁ Ζεὺς, οὗτος δὲ ὁ υἱὸς καὶ ὑπηρετῆς μου Ἑρμῆς. Ἀκούσας ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου τούτου εἶνε ἄξενοι καὶ πρὸς τοὺς ξένους ἀσεβεῖς, ἀφῆκα τὸν Ὀλυμπον καὶ ὁδοιπόρου λαβῶν σχῆμα ἦλθον νὰ βεβαιωθῶ ἰδίους ὀφθαλμοῖς καὶ πιστωθῶ ἰδίους ὡσί· διότι ἡμεῖς οἱ θεοὶ δὲν πρέπει νὰ δίδωμεν πίστιν εἰς τὰ λεγόμενα, ἀφοῦ δὲ καὶ ἐν τῇ γῇ ὁ λαὸς ὡς ὑποθήκην ἔχει τὸ

ἀπ' ὅσα βλέπεις τὰ μισὰ καὶ ἀπ' ὅσα ἀκοῦς κανέν,

ἀεπειδὴ δὲ ἀληθῆ εἶνε τὰ περὶ αὐτῶν λεγόμενα, διὰ τοῦτο θὰ λάβωσι τὰ νῆπιχειρα τῆς ἀσεβείας των· ὑμεῖς δὲ, ὦ χρηστὲ γέρον καὶ καλῆ σύζυγε, ἐγκαταλείψατε τὸ χωρίον τοῦτο καὶ ἀκολουθήσατε ἡμᾶς, ἵνα μὴ πάθῃτε ὅ,τι καὶ οἱ συνδημόται ὑμῶν. »

Οἱ γέροντες ὑπήκουσαν ἀμέσως εἰς τὴν συμβουλὴν των. Δὲν ἀμφιβάλλομεν δὲ ὅτι οἱ χωρικοὶ ἂν ἐμάνθανον ὅτι οἱ ζητοῦντες τὴν φιλοξενίαν παρ' αὐτῶν ἦσαν πρόσωπα ἕξοχα, δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι θὰ ἔσπευδον μετὰ πολλοῦ τοῦ ζήλου καὶ μεγάλης τῆς προθυμίας εἰς ὑποδοχὴν καὶ δεξίωσιν αὐτῶν. Ὅτι θὰ μετενόουν πικρῶς, ἂν ἐγνώριζον ὅτι οἱ ξένοι ἦσαν αὐτοὶ οἱ θεοί, καὶ τοῦτο τὸ πιστεύομεν, ἀλλ' ἡ μετάνοιά των ἦλθε κατόπιν ἐορτῆς. Αὐτοὶ ἔπαθον χειρότερα ἢ ὅ,τι ἔπαθον οἱ χωρικοὶ χωρίου τινὸς τῆς Ῥωσίας. Καὶ τί ἔπαθον οἱ χωρικοὶ οὗτοι;

Ὁ Ἰζάρος Ἰβάν, ὁ βασιλεύσας τῆς Ῥωσίας περὶ τὰ μέσα τῆς 16 ἑκατον-

¹ Βασιλ. Γ', κ', 16.

τακτηρίδος, ἐξήρχετο συχνὰ μετνημφισμένοις, ἵνα πληροφορηταί περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ὑπηκόων του.

Ἡμέραν τινα ἦλθεν εἰς χωρίον τι πλησίον τῆς Μόσχας καὶ προσποιούμενος ὅτι ἦτο κεκμηκὸς ἐζήτει μέρος νὰ ἡσυχάσῃ. Οὐδεὶς τῶν κατοίκων παρέσχεν αὐτῷ φιλοξενίαν καὶ ἔπαθεν ὅ,τι ὁ Ζεὺς ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Φρυγίας. Ὁ Τζάρος πλήρης ἀγανακτικῆς ἦτο ἔτοιμος νὰναχωρήσῃ ὅτε εἶδε μακρόθεν καλύβην πτωχὴν καὶ πενιχράν. Κατηυθύνθη ἐκεῖ καὶ ἔκρουσε τὴν θύραν· ἡ θύρα ἀμέσως ἀνοίγεται καὶ ὁ χωρικός λέγει πρὸς τὸν ἀγνωστον ξένον τί θέλει καὶ τί ζητεῖ.

— Εἶμαι λίαν καταβεβλημένος ἐκ τοῦ κόπου καὶ τῆς πείνης, εἶπεν ὁ ξένος. Δύνασαι νὰ μοὶ δώσῃς κατάλυμα νὰ διέλθω τὴν νύκτα ταύτην;

— Ἄν καὶ εἶμαι, ὡς βλέπεις, πτωχός, ἂν καὶ ἦλθες εἰς καιρὸν ἀκατάλληλον, διότι ἡ σύζυγός μου εἶνε ἀσθενής, δύνασαι ὅμως νὰ εἰσέλθῃς καὶ νὰ σωθῆς ἐκ τοῦ ψύχους. Θὰ σε περιποιηθῶμεν ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος εἰς ἡμᾶς.

Ὁ χωρικός εἰσήγαγε τὸν Τζάρον εἰς δωμάτιον, ὅπου ἐκοιμῶντο τὰ τέκνα του, δύο νήπια καὶ ἐν κοράσιον τριῶν ἐτῶν.

— Μείνατε αὐτοῦ, εἶπεν ὁ χωρικός, καὶ ἐγὼ ἔρχομαι ἀμέσως. Πηγαίνω νὰ σὰς φέρω νὰ φάγητε κἄτι τι.

Ὁ χωρικός ἐξῆλθε καὶ μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψε φέρων ἄρτον μαῦρον, ὀλίγα αὐγὰ καὶ μέλι.

— Αὐτὸ εἶνε ὅλον τὸ φαγητόν μου, εἶπεν ὁ χωρικός· δύνασθε νὰ τὸ μοιρασθῆτε μετὰ τῶν τέκνων μου. Ταῦτα εἰπὼν ἐξῆλθε καὶ ἀπῆλθε νὰ ἴδῃ τί κάμνει ἡ πάσχουσα σύζυγός του.

Μετ' ὀλίγον ὁ χωρικός ἐπκνήλθε φέρων εἰς τὰς ἀγκάλας του βρέφος, τὸ ὅποσον τὴν ἐπιούσαν ἔμελλε νὰ βαπτισθῇ. Ὁ αὐτοκράτωρ λαβὼν τὸ βρέφος ἐφίλησεν αὐτὸ καὶ εἶπε πρὸς τὸν χωρικόν:

— Τὸ βρέφος αὐτὸ μέλλει νὰ γείνη εὐτυχές.

Ὁ χωρικός μειδιάσας διὰ τὴν προφητείαν ταύτην παρέδωκε τὸ βρέφος εἰς τὴν γραῖαν μάμμην του καὶ παρεκάλεσε τὸν ξένον νὰ πλαγιάσῃ εἰς τὴν ἐξ ἀχύρου κλίνην του, ὅπου καὶ αὐτὸς συγχρόνως ἔκαμε τὸ αὐτό.

Τὴν πρωΐαν ὁ ξένος ἀποχαιρετῶν τὸν χωρικόν καὶ εὐχαριστῶν αὐτῷ ἐπὶ τῆς φιλοξενίας του εἶπεν:

— Ἐγὼ ἀπέρχομαι εἰς τὴν Μόσχαν, ὅπου ὑπάρχει φίλος μου πολὺ καλὸς καὶ πλούσιος, εἰς τὸν ὅποσον θέλω σὲ συστήσει καὶ θὰ κατορθώσω νὰ βαπτίσῃ τὸ βρέφος σου· ὑποσχέθητί μοι λοιπόν, ὅτι θὰ μὲ περιμένῃς νὰ παρευρεθῶ εἰς τὴν βάνπτισιν τοῦ βρέφους μετὰ τοῦ καλοῦ ἐκείνου ξένου. Θὰ ἐπανέλθω μετὰ 3 ὥρας τὸ πολὺ.

Ὁ χωρικός ἐδυσκολεύθη κατ' ἀρχὰς νὰ δώσῃ τὸν λόγον του, ἀλλ' ἐπὶ τέλους συγκατένευσε εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ φιλοξενουμένου.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπῆλθεν, αἱ τρεῖς ὥραι παρήλθον καὶ οὐδεὶς ἐφαίνετο. Ὁ

χωρικός καὶ ἡ οἰκογένειά του ἠτοιμάζοντο ἤδη νὰ φέρωσι τὸ βρέφος εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ἐνῶ δὲ ἔμελλον νὰναχωρήσωσιν, αἰφνης ἠκούσθησαν βήματα ἵππων καὶ κρότος ἀμαξῶν. Ὁ χωρικός ἐγνώρισεν ὅτι ταῦτα ἦσαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐφώναζε τὴν οἰκογένειάν του νὰ ἔλθῃ νὰ ἴδῃ τὸν αὐτοκράτορα διαβαίνοντα· ἔτρεξαν ὅλοι καὶ ἐστάθησαν ἐνώπιον τῆς θύρας. Ἴπποι, ἀμαξαι καὶ ἄνθρωποι ἀπετέλεσαν ἡμικύκλιον, ἡ δὲ μεγαλοπρεπὴς ἀμαξα τοῦ αὐτοκράτορος ἐστάθη πρὸ τῆς θύρας τοῦ χωρικοῦ. Ἡ θύρα τῆς ἀμάξης ἠνέφξε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἐπήδησεν ἔξω καὶ προχωρῶν πρὸς τὸν φιλοξενήσαντα αὐτὸν εἶπε:

— Σοὶ ὑπεσχέθην νὰ σοὶ προμηθεύσω ἀνάδοχον· ἦλθον νὰ ἐκπληρώσω »τὴν ὑπόσχεσίν μου· δός μοι τὸ τέκνον σου καὶ ἀκολούθει μοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν.»

Ὁ χωρικός ἴστατο θεωρῶν τὸν αὐτοκράτορα μετ' ἐκπλήξεως. Ἐν δὴ ταύτῃ τῇ πομπῇ καὶ παρατάξει δὲν ἐδυνήθη νὰναγνωρίσῃ τὸν πτωχὸν ξένον, δὲν τῇ προτεραίᾳ ἐφιλοξένει πρὸς ἑαυτῷ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐσιώπα ἐπὶ τινα λεπτὰ καὶ ἐτέρπετο ἐπὶ τῇ ἀμυχανίᾳ τοῦ χωρικοῦ· ἐπὶ τέλους εἶπε:

— Χθὲς σὺ ἐξέπλήρωσας τὰ καθήκοντα τῆς φιλοξενίας, σήμερον δὲ ἐγὼ »ἦλθον νὰ ἐκπληρώσω τὸ εὐαρεστότατον καθήκον βασιλέως διὰ νὰ βραβευθῇ »ἡ ἀρετή.»

Ὁ χωρικός πλήρης δακρύων χαρᾶς ἔσπευσε νὰ φέρῃ τὸ παιδίον εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ἔξοχος μονάρχης παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐβάπτισεν αὐτό. Φυλάξας δὲ τὸν λόγον διέταξε νὰ ἐκπαιδευθῇ τὸ παιδίον ἐν τοῖς ἀνακτόροις καὶ διετέλει πάντοτε παρέχων εἰς τὸν χρηστὸν χωρικὸν ἄρθονα τὰ μέσα τῆς συντηρήσεώς του.

Οὕτως ἀντημεφίθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ὁ χρηστὸς χωρικός· ἀλλὰ πολλῷ μείζων καὶ ἀνωτέρα ἦτο ἡ ἀμοιβὴ τῶν χρηστῶν χωρικῶν τῆς Φρυγίας, ὡς ἀσυγκρίτως ἀνώτεροι ἦσαν καὶ οἱ φιλοξενηθέντες θεοί.

Ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἑρμῆς εἶπον, ὡς εἶδομεν, εἰς τοὺς ξενίσαντας αὐτοὺς γέροντας νὰ ἐξέλθωσιν ἀμέσως ἐκ τοῦ χωρίου καὶ ἀμέσως νὰ κολουθήσωσιν αὐτούς, διότι ταχεῖα ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ καταστροφή. Δὲν γνωρίζομεν ἂν διετάχθησαν καὶ νὰ μὴ στρέψωσι πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἴδωσιν, ὡς διετάχθη καὶ ὁ Λῶτ· «Σώζων σῶζε τὴν σεαυτοῦ ψυχὴν, λέγει ὁ ἄγγελος αὐτῷ· μὴ περιβλέψῃς εἰς τὰ ὀπίσω μηδὲ στῆς ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ· εἰς τὸ ὄρος σῶζου, μήποτε συμπαραληφθῆς»¹. Ὡς γνωστὸν ἡ γυνὴ τοῦ Λῶτ περιέργως ὡς γυνὴ, ἠθέλησε νὰ στρέψῃ καὶ ἴδῃ καὶ βραδύνουσα φαίνεται κατελήφθη ὑπὸ τῆς θυέλλης τῶν Σαδδὼμων καὶ ἐγένετο στήλη ἄλως, ὡς ἐγένετο λίθος ἡ Νιόβη. Πολὺ πιθανὸν ὅτι τοιαύτην διαταγὴν ἔλαβον καὶ οἱ γέροντες τῆς Φρυγίας. Ἄλλ' αὐτοὶ ἦσαν φρονιμώτεροι τῆς γυναικὸς τοῦ Λῶτ καὶ παρηκολούθουν τοὺς θεοὺς. Στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν βακτηριῶν των ἀναρριχῶνται

μετὰ κόπου τὸν πλησίον λόφον. Ὁ Νεφεληγερέτης Ζεὺς συνάγει τὰς νεφέλας, διατάττει τὸν νότον καὶ ἀνοίγει τοὺς καταρράκτας τοῦ οὐρανοῦ, ὡς ἠνεώχθησαν καὶ ἄλλοτε πολλάκις ἐπὶ Νῶε, ἐπὶ Ὠγύγου, ἐπὶ Δευκαλίωνος, καὶ ἄλλων. Ἡ πεδιάς κατακλύζεται ὑδάτων, τὰ ὅποια πειθόμενα τῷ νεύματι τοῦ Διὸς συμπαρασύρουσιν ἀνευ διακρίσεως κτήνη καὶ ἀνθρώπους, δένδρα καὶ οἰκίας, κήπους καὶ δάση. Ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ τὸ πᾶν ἐν τῷ χωρίῳ ἀπόλλυται καὶ οὐδὲ ἕχνος αὐτοῦ φαίνεται· ἐν ᾧ δὲ οἱ χρηστοὶ γέροντες στραφέντες πρὸς τὸ χωρίον των ἔβλεπον τὴν ἐπελθοῦσαν καταστροφήν καὶ ἄκτιρον τὴν τύχην τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν, αἴφνης μετὰ θάμβους καὶ ἐκπλήξεως παρατηροῦσι τὴν καλύβην αὐτῶν μεταβάλλομένην ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς μεγαλοπρεπῆ ναόν. Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ μεταβάλλονται εἰς σκληρότατα καὶ λαμπρότατα μάρμαρα· οἱ παλαιοὶ κορμοὶ τῶν δένδρων χρησιμεύοντες ἀντὶ στυλοβατῶν, ἐν διαστήματι ὀλίγων λεπτῶν μεταβάλλονται εἰς στήλας ἐκ μαρμάρου καὶ ὑψοῦνται μέχρι νεφελῶν ἢ ἐξ ἀχύρου καλὰ μὲν μεταβάλλεται ὅλη εἰς χρυσὸν καὶ τὸ πᾶν διαλάμπει ἐν τῷ περιτειχίσματι ἐκεῖνο. Πάντα τὰ τρομερὰ ἐκεῖνα συμβάντα ἀπεικονίζονται ἐν τῷ φατνώματι τοῦ ναοῦ μετὰ τσαούτης καλλονῆς καὶ χάριτος, ὥστε αἱ εἰκόνες τοῦ Ζεύξιδος καὶ τοῦ Ἀπελλοῦ ἀμαυροῦνται ἐνώπιον αὐτῶν. Καὶ πῶς ἠδύναντο νὰ συγκριθῶσι τὰ ἀνθρώπινα ἔργα πρὸς τὰ τῶν θεῶν! Οἱ δύο χρηστοὶ γέροντες ἐκπεπληγμένοι, ἐκθαμβοὶ καὶ συγκεχυμένοι νομίζουσιν ὅτι εὐρίσκονται ἐν τῷ Ὀλύμπῳ. Ἐν ᾧ δὲ οὕτως ἐκπληκτοὶ καὶ ἐκθαμβοὶ ἴσταντο καὶ κεχηνότες ἔβλεπον τὰς μεταβολὰς, ὁ υἱὸς τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ῥέας, ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς γέροντας λέγει αὐτοῖς.

«— Σοφὲ γέρον καὶ σὺ χρηστὴ σύζυγε, βλέπετε τὰ γενόμενα θαυμάσια καὶ τὴν τιμωρίαν τῶν ἀσεβῶν συνδημοτῶν σας, ἐπιθυμῶ νὰ ἀνταμείψω καὶ ἀκόμη τὴν ἀρετὴν σας, τί θέλετε καὶ τί ἐπιθυμεῖτε νὰ λάβετε παρ' ἐμοῦ; » Σκέφθητε καὶ ἀποκρίθητε».

Ἰσως οἱ ἀναγκῶσται ἡμῶν ὑποθέτουσιν ὅτι οἱ δύο γέροντες ἐζήτησαν πλοῦτον καὶ βίον μακρὸν. Ἰσως νομίζουσιν ὅτι συνεζήτησαν ἐπὶ πολὺ τί νὰ αἰτήσωνται τοὺς θεούς. Οὐχί. Οἱ γέροντες δὲν ἦσαν τόσοσιν φιλάργυροι καὶ φιλόζωοι, ὥστε νὰ ζητήσῃσι πλοῦτον, ὡς ἐζήτησεν ὁ μωρὸς Μίδας, περὶ οὗ ἐγράψαμεν ἄλλοτε τὰ δέοντα¹, δὲν ἦσαν τσαούτοι φιλόζωοι, ὥστε νὰ ζητήσῃσι βίον μακρὸν μὲν, ἀλλ' ἔλεινον καὶ ἄθλιον, ὡς τὴν ἔπαθε ἡ Ἥως ζητήσασα παρὰ τῶν θεῶν τὴν ἀθανασίαν τοῦ Τιθωνοῦ, ἀλλ' ὕστερον μετανόησασα, διότι γηράταντα ἠναγκάζετο νὰ σπαργανῶνῃ καὶ νὰ κουνῇ ὡς μωρὸν νήπιον καὶ νὰ δίδῃ αὐτῷ κουρκούτι εἰς τροφήν, διότι τοῦ εἶχον πέσει οἱ ὀδόντες· δὲν ἦσαν δὲ τσαούτοι μωροὶ ὥστε ἐπὶ πολὺ νὰ συζητῶσι καὶ νὰ φιλονεικῶσι καὶ νὰ τὴν πάθωσιν, ὡς τὴν ἔπαθε τὸ χρυσοῦν ἐκεῖνο ζεῦχος φιλονεικοῦν τί νὰ ζητήσῃ παρὰ τῆς μοίρας.

¹ Πάρνασσου Α' 538.

Οἱ γέροντες συνεννοηθέντες ἐπ' ὀλίγον ἀπεκρίναντο.

«— Ἐπιθυμοῦμεν, ὦ υἱὲ τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ῥέας, νὰ γεινώμεν ὑπηρεῖται ἐν τῷ ναῷ σου καὶ νὰ φροντίζωμεν περὶ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὴν ζωὴν ἡμῶν διήλθομεν ἐν ὁμοιοῖα καὶ οὐδέποτε βάσκανος δαίμων διετάραξε τὴν νοικοιακὴν ἡμῶν ἀρμονίαν, ἐπιθυμοῦμεν νὰ μὴ ἴδῃ ὁ εἷς τοῦ ἄλλου τὸ τέλλος, ἀλλὰ συγχρόνως νὰ τελευτήσωμεν καὶ συγχρόνως νὰ ταφῶμεν ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ τάφῳ. Εἴθε νὰ μὴ ἴδῳ τὸ σῶμα τῆς πεφιλημένης μου γραιίας ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Εἴθε νὰ μὴ με σαβανώσῃ διὰ τῶν χειρῶν της καὶ νὰ μὴ ἡμε θέσῃ ἢ ἰδία εἰς τὸν τάφον».

Ὁ Ζεὺς δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν εὐχὴν τοῦ γέροντος καὶ ἀμέσως κατέστησεν αὐτοὺς φύλακας τοῦ ναοῦ του καθ' ὅλον τὸ ὑπόλοιπον τῆς ζωῆς των. Ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Ὀβίδιος δὲν λέγει μὲν πόσα ἔτη διήλθον οἱ δύο γέροντες. Ἀλλ' ὅσον καιρὸν καὶ ἂν ἔζων, πάλιν θ' ἀπέθνησκον. Ἀλλὰ πῶς ἀπέθανον; Δὲν ἔλαβον τὴν τύχην τοῦ Ἐνώχ καὶ τοῦ Ἡλίου· δὲν μετηνέχθησαν εἰς τὸν Ὀλυμπον ὡς ὁ Γανυμήδης· δὲν μετήλλαξαν μορφὴν ὡς πιστεύουσι πολλοὶ κύριοι καὶ κυρίαι, καὶ διὰ τοῦτο περιποιοῦνται πολὺ τὰ ζῶα, καὶ ὡς πιστεύουσι τὰ νῦν ἐν Τουρκίᾳ πολλοὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι μετὰ θάνατον γίνονται χοῖροι. Ἀλλὰ τί ἔπαθον καὶ τί ἐγένοντο; Ἀκούσατε·

Εἶχον ἤδη φθάσει οἱ δύο γέροντες εἰς τὸ ἔσχατον γῆρας. Ἐνῶ ἡμέραν τινα ἰστάμενοι πλησίον ἀλλήλων πρὸ τῆς θύρας τοῦ ναοῦ ἐμνημόνεον τῶν θαυμασίων συμβάντων ἐν τοῖς τόποις ἐκεῖνοις, αἴφνης ἐφάνησαν ἐνδυόμενοι φύλλωμα πράσινον. Τὰ παγωμένα μέτωπά των ἐσημάτισαν κορυφήν, ἥτις ταχέως ἠῦξανε. Μόλις ἐδυσήθησαν νὰ ποτείνωσι πρὸς ἀλλήλους τὸν ἔσχατον χαιρετισμόν· «Χαῖρε Βαυκίς μου· — Χαῖρε ἀγαπητέ μοι σύζυγε!» καὶ τὸ στόμα αὐτῶν ἔκλεισεν ἐκ τοῦ σχηματισθέντος φλοιοῦ. Ἡ Βαυκίς ἐγένετο φιλόρα καὶ ὁ Φιλήμων δρῶς!

Τοιοῦτον τέλος ἔλαβον οἱ δύο χρηστοὶ γέροντες. Τὸ θαῦμα διεδόθη καθ' ἕκασαν τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Ἀνατολήν. Οἱ ἄνθρωποι ἐκ περιεργίας ἤρχοντο νὰ ἴδωσιν ἐκεῖ τὰ γενόμενα καὶ ἐξεστηκότες θεώρουσαν τὰ δύο δένδρα, ἀποτυπῶντα ἐν ἐκυτοῖς τὴν ἀνθρωπίνην εἰκόνα, καὶ ἐπέστρεφον διδασκόμενοι καὶ οἰκοδομούμενοι ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν δένδρων ἐγγεγραμμένων χρυσοῦν τούτων ἐπῶν· «Ὁ εὐτεβῆς καὶ φιλόζενος εἶνε ἀγαπητὸς τοῖς θεοῖς». Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι ἡ φιλοξενία «ἐπαυξάνει καὶ διπλασιάζει τὴν ἡδονὴν τῆς εὐωχίας» καὶ ὁ φιλοζηνήσας οὐδέποτε μένει χωρὶς ἀμοιβῆς.

K. ΝΕΣΤΟΡΙΔΗΣ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΤΕΓΕΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ.

Τῆ 21ῃ Ἰουνίου λήξαντος ἐλάμβανον ἐντολὴν παρὰ τοῦ ὑπουργείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως νὰ μεταβῶ εἰς Τεγέαν μετὰ τοῦ ἐταίρου τοῦ ἐν Ἀθήναις γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου κ. Milchöfer ἵνα ἐξετάσωμεν καὶ ἀνεύρωμεν τὸν χώρον, ἔνθα ἔκειτο ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηναῖος ναός¹. Ἡ ἀνακάλυψις δὲ τοῦ ναοῦ ἐθεωρεῖτο εὐχερέστατον θέμα, καθότι πάντες οἱ τὴν Τεγέαν ἐπισκεφθέντες ἀρχαιολόγοι, ἀπὸ τοῦ Leake μέχρι τοῦ Kourτίου καὶ Bursian, εἶχον ὑποστηρίξει ὅτι ἡ τοῦ χωρίου Πικλὶ ἐκκλησία ἀγίου Νικόλαος ἔκειτο ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος τοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηναῖος ναοῦ. Ἄμα μεταβάντες εἰς Πικλὶ ἠγάγομεν μακρὰν τάφρον παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ παρὰ προσδοκίαν οὐδὲν ἔχνος τοῦ ναοῦ εὗρομεν. Ἀνεκαλύψαμεν δὲ τρία μεταγενέστερα βυζαντινὰ τεῖχη, βλίνοντα παραλλήλως καὶ ἀποτελούμενα κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος ἐξ ὑλικῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἧτοι μεγάλων πλακῶν ἐκ στρώματος ναῶν, σπονδύλων κίωνων καὶ διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Τότε κατείδομεν ὅτι τὸ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς εὑρεθὲν ἐκεῖ ὑλικὸν ἀρχαίου ναοῦ, ὅτε οἱ χωρικοὶ ἀνεσκαπτον πρὸς οἰκοδόμησιν καὶ ἀνανέωσιν τῆς ἐκκλησίας των, δὲν ἔκειτο κατὰ χώραν, ἀλλ' εἶχε μετνεχθῆ ἄλλοθεν καὶ ἀπετέλει μέρος μεταγενεστέρων οἰκοδομημάτων. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἠδύναντο νὰ γνωρίζωσιν οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες ἀρχαιολόγοι, καὶ ἐκ τούτου ἠπατήθησαν συμπεράναντες ὅτι ἡ ἐκκλησία ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ναοῦ. Κατόπιν ἐξερευνήσαντες ἀκριβῶς τὸν περὶ τὴν ἐκκλησίαν χώρον καὶ στηριζόμενοι ἐπὶ πληροφοριῶν τῶν χωρικῶν, ἐσκάψαμεν ἐξήκοντα περίπου μέτρα μακρὰν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ ἀγροκήπῳ Γ. Γκανᾶ, ἔνθα εὗρομεν ἀρχαῖον στῶμα ἐκ λιθίνων πλακῶν προχωροῦν πρὸς δυσμὰς, καὶ πλῆθος ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ἡ ἰδιοτροπία τῶν ἰδιοκτητῶν, μὴ ἐπιτρεπόντων κατ' οὐδένα τρόπον ἀνασκαφᾶς ἐν τοῖς ἀγροκήποις αὐτῶν, παρέσχεν ἡμῖν πολλὰ πράγματα, καὶ μάλιστα μετὰ παρέλευσιν μηνῶς ἠδυνήθημεν νὰ σκάψωμεν περαιτέρω καὶ νὰ ἀνεύρωμεν τὰς τρεῖς γωνίας τοῦ στρώματος τούτου, ἧτοι τὴν νοτιοανατολικὴν ἐν τῷ ἀγροκήπῳ Γκανᾶ, τὴν βορειοανατολικὴν ἐν τῷ τοῦ κ. Βεηκοπούλου, καὶ τὴν νοτιοδυτικὴν ἐν τῷ κήπῳ Β. Τσακωνάκη.

¹ Τοῦτο ἐγένετο τῆ πρωτοβουλίᾳ τοῦ γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου ἐπιθυμοῦντος νὰ ἐνεργήσῃ ἀνασκαφᾶς πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ναοῦ τούτου καὶ ἀνεύρεσιν τῶν ἐπικοσμοῦντων αὐτὸν πλαστικῶν ἔργων. Ὡς δὲ ἀνάγκη ἵνα προηγουμένως ἐξευρεθῆ ἡ τοῦ ναοῦ θέσις καὶ οὕτως ἀγοράσῃ ἡ ἡμετέρα κυβέρνησις τὰ ἰδιωτικὰ οἰκόπεδα, ἐν αἷς ἔπρεπε νὰ ἐνεργηθῶσιν αἱ ἀνασκαφαί.

Ἀν προτίθεται ἐνταῦθα νὰ γράψω ἐπιστημονικὴν πραγματεῖαν περὶ τῶν προκειμένων ἀνασκαφῶν, ἀλλὰ νὰ παράσχω τοῖς ἐνδιαφερομένοις συνοπτικὴν περιγραφὴν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ ἀνακαλυφθέντος στρώματος. Πρὸς τοῦτο δὲ καταχωρίζω ἀπόσπασμα τῆς τελευταίας πρὸς τὸ ὑπουργεῖον ἐκθέσεώς μου, ἔχον ὡς ἑξῆς:

« . . . » Ἐχει δὲ τὸ ἀνακαλυφθὲν οἰκοδόμημα μῆκος 47 μ. καὶ πλάτος 21. Ἐκάστη πλευρὰ αὐτοῦ ἔχει περίπου πλάτος 3 1/2 μέτρων. Ἀποτελεῖται δὲ ἐκ διαφόρων στρωμάτων λιθίνων πλακῶν ἀκριβῶς ἐπ' ἀλλήλων τεθειμένων καὶ προσηρμοσμένων, ἐνισχυθῆ δὲ καὶ μαρμαρίνων, αἵτινες ἐνετέθησαν πιθανῶς πρὸς στρέωσιν τῶν λιθίνων στρωμάτων, τοῦ λίθου ὄντος λίαν εὐθραύστου. Ἐξ δὲ τοιαῦτα στρώματα ἀποτελοῦσιν ἐκάστην πλευρὰν τοῦ οἰκοδομήματος· κείνται δὲ τὸ μὲν ἀνώτερον, ἐν καὶ ἡμισυ μέτρον, κατὰ μέσον ὄρον, ὑπὸ τὸ σημερινὸν ἔδαφος, τὸ δὲ κατώτερον τέσσαρα μέτρα. Τοιαῦτα στρώματα λίθινα ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ τετραπλεύρου οἰκοδομήματος περικλειομένῳ χώρῳ. Δὲν ἠδυνήθημεν ὅμως νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν αὐτῶν καὶ τὴν πρὸς τὸ περικλειόν τετράπλευρον στῶμα, διότι πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἀποκαλύψῃ τις τὸν ὅλον χώρον καὶ νὰ κατεδαφίσῃ τὰς ἐν αὐτῷ κειμένας οἰκίας. Ἀπὸ τοῦ μέσου δ' ἀκριβῶς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος ἐκτείνεται πρὸς ἀνατολὰς παρεμφερές τι στῶμα ἔχον μῆκος 6,20 μ. καὶ πλ. 3,05 καὶ ἀποτελούμενον ἐκ δύο λιθίνων στρωμάτων· τοῦλάχιστον δύο τοιαῦτα σώζονται.

Οὕτω δὲ ἔχοντος τοῦ πράγματος, ἀναφύονται ἐνταῦθα τὰ ἑξῆς ζητήματα.

α') Εἶνε τὸ ἀνακαλυφθὲν οἰκοδόμημα τὰ λείψανα, ἧτοι τὰ θεμέλια κρηπιδώματος ναοῦ;

β') Εἶνε ὁ ναὸς οὗτος ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηναῖος;

Ἐπὶ τοῦ α' ζητήματος. Εἶνε ἄγνωστος ἡμῖν ἡ λεπτομερὴς κατασκευὴ τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ἐλληνικοῦ ναοῦ, καθότι τῶν ἀρχαίων ναῶν οἱ μὲν σώζονται, καὶ κατ' ἀκολουθίαν καθίσταται ἀδύνατος ἐνταῦθα ἡ ἐξερεύνησις τῆς κατασκευῆς τοῦ κρηπιδώματος, οἱ δὲ ἐξηφανίσθησαν σὺν αὐτῷ τῷ κρηπιδώματι· ὅπου δὲ λείψανα τοιαῦτα σώζονται, δὲν ἐξερευνήθησαν εἰσέτι ἀκριβῶς. Ἐν τούτοις οὐδὲν ὑπάρχει τὸ δυνάμενον νὰ ἀποτρέψῃ ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νὰ λύσωμεν καταφατικῶς τὸ τεθὲν ζήτημα. Ναὶ μὲν τὸ ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς πρὸς ἀνατολὰς ἐκτεινόμενον στῶμα εἶνε πως παράδοξον καὶ πρωτοφανές ἐν ἐλληνικῷ ναῶ· πιθανὸν ὅμως νὰ ἔκειτο ἐπ' αὐτοῦ ὁ βωμός. Ἄν δὲ ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηναῖος, πιθανῶς ἦτο ἐπὶ τοῦ στρώματος τούτου πρόδρομος ἢ στοά τις, καθόσον ὁ ναὸς οὗτος διέφερε τῆς συνήθους κατασκευῆς καὶ ἐργασίας τῶν ναῶν, καθὰ φαίνεται ἐκ τῆς τοῦ Παυσανίου περιγραφῆς (VIII, 45, 3). Πρὸς καταφατικὴν δὲ τοῦ ζητήματος λύσιν ἔχομεν καὶ ἰσχυροὺς λόγους.

Πανταχοῦ, ἔνθα ἐσκάψαμεν, εὗρομεν πληθὺν ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημα-

των και μελῶν, οἷον τεμάχια και σπονδύλους δωρικῶν κίωνων, πλάκας ἐκ τοῦ γείσου, ἀνθέμια, ἀστραγάλους, κυμάτια κτλ. Ἐν τῷ κήπῳ Γκονᾶ εὐρομεν πλάκα δωρικοῦ γείσου, κάλλιστα διατετηρημένην, ἧς αἱ διαστάσεις (ἕκαστος ἄβαξ ἔχει μῆκος 0,71, ὁ δὲ τοῦς ἄβακας διαχωρίζων ἀπλάξ 0,186 ἄρα ἡ ὅλη πλάξ ἔχει μῆκος 1,606) συμφωνοῦσι πρὸς τὰς τῶν δωρικῶν κίωνων (ἡ διάμετρος τούτων μέχρι μὲν τῶν ἄκρων τῶν τόξων εἶνε 1,42 μέχρι δὲ τοῦ βάθους τῶν ῥαβδώσεων 1,38)· τοῦτο δὲ δεικνύει, ὅτι τὰ μέλη ταῦτα ἀνήκον τῷ αὐτῷ ναῷ. Ἐξ ἄλλου δὲ αἱ διαστάσεις τοῦ ἀνακαλυφθέντος οἰκοδομήματος συμφωνοῦσι πρὸς ναὸν ἐξάστυλον περίπτερον, οὔτινος ἡ τοῦ γείσου πλάξ ἔχει, οἷας ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα διαστάσεις. Τούτων ἕνεκα τὸ προκείμενον ζήτημα λυτέον καταφατικῶς.

Τὸ ἀνακαλυφθὲν λοιπὸν οἰκοδόμημα εἶνε τὰ λειψανα, ἧτοι τὰ τελευταῖα στρώματα τοῦ κρηπιδώματος ναοῦ ἐξαστύλου περιπτέρου. Ἡ ἐργασία τοῦ ἐξωτερικοῦ εἶνε δωρική, τοῦλάχιστον κατὰ μέγα μέρος, και οἱ κίονες ἔχουσι ῥαβδώσεις εἴκοσι.

Ἐπὶ τοῦ 6' ζητήματος. Ναοὶ ὑπῆρχον ἐν Τεγέᾳ ὁ τοῦ Ἑρμοῦ, τῆς πολιᾶδος Ἀθηνᾶς, τῆς Ἀρτέμιδος, τῆς Ἀφροδίτης, τῆς Εἰλειθυίας, τῆς Δήμητρος και Κόρης, τοῦ Διονύσου, και ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ὅστις, κατὰ Πausανίαν, ὑπερεῖχε πολὺ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ναῶν κατὰ τε τὴν κατασκευὴν και τὸ μέγεθος. Ἄλλ' ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς τοῦ Διὸς ἔχει μῆκος 64 περίπου μέτρων· ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ἄρα πρέπει νὰ ἦτο μεγαλύτερος. Καὶ ὅμως ὁ ἀνακαλυφθεὶς ναὸς ἔχει μῆκος μόνον 47 μέτρων! Ἡ καταφατικὴ λοιπὸν λύσις τοῦ ζητήματος προσκρούει ἀντικρὺς εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πausανίου. Ἄλλ' ὁ Πausανίας ἠπατήθη, δύναται νὰ εἴπῃ τις, και οὕτω διὰ δύο λέξεων νὰ λύσῃ τὸν γόρδιον τοῦτον δεσμόν. Τίνες ὅμως οἱ πρὸς ταιούτον ἰσχυρισμὸν ὠθοῦντες ἡμᾶς λόγοι; Εἰ και ἐσκάψαμεν παρὰ τὴν δυτικὴν και κυρίως παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, μήπως εὐρομεν πλαστικὸν τι ἔργον, ἡ τοῦλάχιστον τεμάχιόν τι; Οἱ ἰδιοκτῆται τῶν ἀγρῶν, ἐφ' ὧν κεῖται ὁ ναὸς, ἐνήργησαν ἀνασκαφὰς κατὰ διαφόρους ἐποχὰς και ἐξήγαγον μέγα ὕλικὸν τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ και οὗτοι οὐδὲν πλαστικὸν ἔργον εὐρον. Λόγοι ἀναγκάζοντές με νὰ μὴ ἀρνηθῶ διαρρηθῆν τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, εἶνε οἱ ἑξῆς: 1) πρὸς βορρᾶν τοῦ ναοῦ ἦτο, κατὰ Πausανίαν, κρήνη ἔνθα ὁ Ἡρακλῆς ἐβίασε τὴν Αὐγην. Καὶ ὄντως· πρὸς βορρᾶν τοῦ ἤδη ἀνακαλυφθέντος ναοῦ ὑπάρχει ἀρχαῖον φρέαρ, ὅπερ πιθανὸν νὰ προσέρχεται ἐκ τῆς τοῦ Πausανίου κρήνης· 2) μέχρι τοῦδε οὐδὲν ἀρχιτεκτονικὸν μέλος ἀνεκαλύφθη ἐν Τεγέᾳ, [ὅπερ δεικνύει μεγαλύτερας διαστάσεις τῶν ὑφ' ἡμῶν εὑρεθέντων και ἀνωτέρω μνημονευθέντων. Ἄλλ' οἱ λόγοι οὗτοι δὲν εἶνε ἀρκούντως ἰσχυροὶ πρὸς καταφατικὴν τοῦ ζητήματος λύσιν. Δὲν δύναται τις ἄρα νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ὁ ἀνακαλυφθεὶς ναὸς εἶνε ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ἀλλὰ και δὲν δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ ἐναντίον. Πρὸς λύσιν τοῦ ζη-

τήματος δεῖον νὰ γείνωσι περαιτέρω ἔρευναι, νὰ ἐνεργηθῶσιν ἀνασκαφαὶ περὶ τὴν παλαιὰν Ἐπισκοπὴν.

Ἡ παλαιὰ Ἐπισκοπὴ κεῖται ἐπὶ ἀρχαίου οἰκοδομήματος, ὅπερ εἶνε πιθανῶς τὸ θέατρον, καθὼ ὁ Ross ἰσχυρίζεται, ἀλλ' ἕως εἶνε και τὸ στάδιον. Ἐν τῇ τελευταίᾳ δὲ περιπτώσει ἐκεῖ πλησίον ζητητέος και ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ναός. Περὶ τὴν παλαιὰν Ἐπισκοπὴν εὐρίσκονται καθ' ἡμέραν πολλὰ ἔργα, ἀνάγλυφα, ἀνδριάντες, ἐπιγραφαὶ κτλ. Περὶ τὴν παλαιὰν Ἐπισκοπὴν ὑπάρχει πληθὺς μεταγενεστέρων οἰκημάτων, ἀποτελουμένων ἐξ ὕλικου ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἔνθα εἶνε ἐντετειχισμένα και ἔργα τῆς πλαστικῆς. Οἰκήματα δὲ τοιαῦτα δυνατόν νὰ ἐπικάθηνται ἐπὶ τοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ναοῦ, ὅπως ἐπεκάθητο και ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐπὶ τοῦ Ἡραίου και ἄλλων ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. . . .

Π. Α. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ.

ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΨΗΦΙΣΜΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Δημοσιεύσατε παρακαλῶ, τὸ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐν Πειραιεὶ ἐν ἀγνώστῳ μέχρι τοῦδε θέσει εὑρεθὲν ψήφισμα τῶν ὄργεωνων, δι' οὗ στεφανοῦται Χαίρεας τις Διονυσίου Ἀθμονεὺς διὰ τοῦς ἐν αὐτῷ ἀναφερομένους λόγους. Τὸ ψήφισμα, ἐκ τριάκοντα τεσσάρων στίχων και ἐν καλῇ καταστάσει, γέγραπται ἐπὶ στήλης μαρμαῦρου, ὕψους 0,83, πλάτους 0,39, πάχους 0,8 φερύσης ἀνωθεν κορωνίδα και κάτωθεν στέφανον ἐν ᾧ οἱ τέσσαρες τελευταῖοι στίχοι. Περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐγράφη, περὶ τῆς ὀρθογραφίας και ἐν γένει περὶ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀξίας, ὡς ἀποφανθῶσιν οἱ περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν ἀσχολούμενοι.

Ἡ στήλη εὐρίσκεται παρὰ τῷ ἐμπόρῳ κ. Νικολάῳ Κατζηδημητρίου. Δέχθητε τὴν διαβεβαίωσιν τῆς πρὸς ἡμᾶς ἐξαιρέτου ὑπολήψεως.

Ἐν Πειραιεὶ τῇ 17 Σεπτεμβρίου 1879.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἴδου τὸ ἐν λόγῳ ψήφισμα·

Ἀγαθεὶ τύχει, ἐπὶ Σωνίου ἀρχοντος, Μουνηχιῶνος, ἀγορᾶ κυρία, Ὀνησίκριτος Διοκλέους Πειραιεύς εἶπεν, ἐπειδὴ Χαίρεας εὖνους ἄν διατελεῖ ἐν παντὶ καιρῷ τοῖς ὄργεῶσιν, κατασταθεὶς δὲ και γραμματεὺς ὑπ' αὐτῶν ἀπὸ Θεοξένου ἀρχοντος, οὐδὲν ἐλλέλοιπεν τοῖς φιλοτιμίαις, συναύξων τε διατετέλεκεν τοῖς ὄργεῶσιν τὴν σύνοδον, πεφρόντικεν δὲ και θεραπίας τοῦ ἱεροῦ πλεονάκεις, οὐκ ἀπολείπεται δὲ

- 40 οὐδὲν ἐπιδόσει οὐδεμίᾳ, εἰσῆνενκεν δὲ καὶ ψηφίσματα ἐπὶ τῷ συμφέροντι, ἵνα σινσταλῶσιν αἱ λίαν ἄκαιροι δαπάναι, ἐφρόντισεν δὲ τοῦ καὶ τοὺς δημοτικούς μετέχειν τῶν δεδομένων ὑπὸ τῶν ὀργεῶνων, φιλανθρωπῶν διατετέλεκεν δὲ καὶ
- 45 συνλειτουργῶν ἐν τοῖς ἀγεροῖς καὶ ταῖς στρώσεσιν ταῖς ἱερῆαις, προευχρήστηκεν δὲ καὶ διάφορον πλεονάκις ἄτοκον, ἀποδημοῦντος τοῦ ταμίου, ἐπαγγέλλεται δὲ καὶ τὸν λοιπὸν χρόνον συνφροντιεῖν, εἰς ὃ ἂν αὐτὸν παρακαλῶσιν οἱ ὀργεῶνες, ἵνα αἱ
- 20 ἐφάμιλλον ἢ τοῖς ἀεὶ φιλοτιμουμένοις, εἰδότες ὅτι χάριτας ἀξίας κομιοῦνται, ὧν ἂν εὐεργετήσωσιν, ἀγαθεῖ τύχει, δεδόχθαι τοῖς ὀργεῶσιν ἐπαινεῖσαι Χαιρέαν Διονυσίου Ἀθμονέα καὶ στεφανῶσαι αὐτὸν θαλλοῦ στεφάνῳ ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ
- 25 εὐσεβῆσας εἰς τε τὰς θεὰς καὶ τοὺς ὀργεῶνας, καὶ ἀναγορεύειν τὸν στέφανον τῆ οὐσίας τοῦ Μουνητιῶνος, ὅταν καὶ τὰς ἱερείας, δοῦναι δὲ αὐτῷ καὶ ἰκόνοσ ἀνάθεσιν ἐν τῷ ναῷ, ἀναγράψαι δὲ τότε τὸ ψήφισμα εἰς στήλην λιθίνην καὶ στήσαι ἐν τεῖ αὐλεῖ
- 30 τοῦ ἱεροῦ.

Οἱ ὀργεῶνες
Χαιρέαν
Διονυσίου
Ἀθμονέα.

(Ἐκ τῆς Παλιγγενεσίας).

ΕΙΔΗΞΕΙΣ

Τῆ 3/15 ὀκτωβρίου ἐπαναλαμβάνονται ἐν Ὀλυμπίᾳ αἱ ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς κυβερνήσεως γενόμεναι ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ διδάκτορος κ. Γεωργίου Τρόου καὶ τοῦ διδάκτορος κ. Πούργολδ.

— Διάφορα ἀντικείμενα ἀρχαιολογικὰ ἀνεκάλυψεν ἐν Πειραιεῖ ὁ ὑπαστυνόμος, ὅστις καὶ ἐζήτησε παρὰ τοῦ διεθυντοῦ τῆς ἀστυνομίας τὴν ἄδειαν νὰ κατάρχη αὐτά. Ὁ διεθυντὴς σπεύσας παραχρῆμα παρήγγειλε τῷ ὑπαστυνόμῳ τηλεγραφικῶς νὰ προβῆ εἰς τὴν κατάσχεσιν τῶν ἀρχαίων τούτων. Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα θέλει ἀγοράσει ὁ Δῆμος Πειραιῶς ἵνα κατατεθῶσιν ἐν τῷ μουσεῖῳ αὐτοῦ.

— Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν κατ' αὐτὰς ἀπηύθυνεν ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς μοιράρχους καὶ ὑπομοιράρχους τοὺς ἐκπληροῦντας χρέη δασονομικὰ, δι' ἧς προσκαλεῖ αὐτοὺς νὰ ἐπιτηρῶσι τὰς κατὰ καιροὺς ἀνακαλυπτομένας κατὰ τὴν περιφέρειάν των ἀρχαιότητας, σώζοντες αὐτὰς ἀπὸ τῆς ἀρπαγῆς τῶν ἀγνοούντων χωρικῶν καὶ τῆς καπηλείας ἄλλων μετερχομένων τὸ ἐπονεῖδιστον τοῦτο ἐπάγγελμα. Παραγγέλλει δὲ τὸ ὑπουργεῖον νὰ ἐκδώσωσιν αἱ ἀνωτέρω ἀρχαὶ αὐστηρὰς διαταγὰς πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὰς ἄνδρας τῆς χωρο-

φυλακῆς τῶν δασῶν, ὅπως ἐπαγρυπνῶσι καὶ ἐμποδίζωσι τὴν βλάβην τῶν πολυτίμων κειμηλίων τῆς ἀρχαιότητος, καθὼς καὶ τὴν ἀνασκαφὴν πρὸς ἀνεύρεσιν ἀρχαιοτήτων ἀνευ ἀδείας τῆς νομίμου ἀρχῆς, νὰ δίδωσι δὲ ἐκάστοτε περὶ τούτου εἰδησιν τῇ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῇ ἐταιρίᾳ. Προσέτι τὸ ὑπουργεῖον τῶν οἰκονομικῶν διατάσσει τὰς ἀνωτέρω ἀρχὰς τῶν δασῶν νὰ παρέχωσι πᾶσαν συνδρομὴν εἰς τοὺς κατὰ τόπους ἐφόρους καὶ ὑπαλλήλους τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας.

— Τὰ ἰχνογραφήματα τῶν ἐν Ἀχαρνᾷ εὐρεθειῶν ἀρχαιοτήτων ἀποστέλλονται λίαν προσεχῶς εἰς Βερολίνον. Ἀντίγραφα τούτων λιθογραφημένα θὰ δημοσιευθῶσιν ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐπιθεωρήσει τοῦ Βερολίνου.

— Ἐν τῷ δήμῳ Συκιῶνος τῆς Κορινθίας ὑπάρχει ἀρχαιότατόν τι μονῦδριον, καλούμενον Μονὴ Λεχόβης, ἐν ᾧ κρύπτεται πολυτιμὸς τις μεσαιωνικὸς θησαυρὸς. Ἐν τῇ πενιχρᾷ τοῦ μονυδρίου τούτου βιβλιοθήκῃ προσηλυθῆται ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ παρατηρητοῦ ἐπὶ βιβλίῳ πολυτελοῦς. Τὸ βιβλίον τοῦτο φαίνεται οἶονεὶ ἀποσπασθὲν πλουσίας τινὸς ἡγεμονικῆς βιβλιοθήκης καὶ ῥιφθὲν ἐν μέσῳ τῶν πεπαλαιωμένων βιβλίων τῆς πενιχρᾶς βιβλιοθήκης ἐκεῖνης. Τὴν ἐντύπωσιν ταύτην τοῦ παρατηρητοῦ οὐδόλως ἐξασθενεῖ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ βιβλίου. Ἐπὶ μεμβράνης πεποικιλμένης διὰ πολυτελῶν καὶ ἐπιχρῶσων κοσμημάτων ἀναγινώσκει τις τοὺς τέσσαρας εὐαγγελιστάς. Καὶ ὑπὸ καλλιγραφικὴν δὲ ἔποψιν ἀνταποκρίνεται τὸ βιβλίον πληρέστατα εἰς τὰς προσδοκίας τοῦ παρατηρητοῦ.

— Ὁ κ. Φουκὲ ἐν τῇ ἐσχάτῳ δημοσιευθείσῃ μονογραφίᾳ αὐτοῦ περὶ Θήρας, εἰς ἣν εἰδικῶς ἀφιέρωσε δεκατριετεῖς σπουδὰς, ἀπέδειξε διὰ μικροσκοπικῶν καὶ χημικῶν ἀναλύσεων, περὶ ὧν ἐν καιρῷ ἐγένετο λόγος ἐν τῷ Παρρασῶ (τόμ. Β' σ. 231), ὅτι ὁ πηλὸς, ἐξ οὗ εἰσὶ κατασκευασμένα πολλὰ τῶν ἀνευρεθέντων ἐν ταῖς προϊστορικαῖς οἰκίαις τῆς Θήρας ἀγγείων, εἶνε ὁμοίος πρὸς τὰ ὑπὸ τὴν θάλασσαν εὕρισκόμενα κοιτάσματα. Συμπέρασμα τῆς ἀποδείξεως ταύτης φέρει, ὅτι τὰ οἰκήματα, προγενέστερα τῆς μεγάλῃς καταστροφῆς, κατασκευάσθησαν περὶ τὰ 2000 ἔτη π. Χ. Ἄλλα ἐρεῖπιαι, εὐρεθέντα ἐν Θήρᾳ, ἀποδεικνύουσιν ὅτι 3800 ἔτη π. Χ. οἱ κάτοικοι τῆς Θήρας ἦσαν πεπολιτισμένοι καὶ εἶχαν ἐπιμιξίαν ἐμπορικῆς μετὰ τῆς Μήλου καὶ Ἀνάφης.

— Ἡ γαλλιστὴ καὶ τουρκιστὴ ἐκδιδομένη ἐφημερὶς τῆς Ἀλεξανδρείας Νέα Αἴγυπτος γράφει τὰ ἐπόμενα ἐν τῷ ἀρ. 3 τῆς 27 τοῦ μηνός.

«Ἡ Ἀμερικὴ παρασκευάζεται νὰ μας ἀφαιρήσῃ τὸν μόνον ἀπομένοντα ὀβελίσκον τῆς Κλεοπάτρας. Ἡ εἰδησις αὕτη ἐκπλήττει ἡμᾶς καὶ δὲν θέλωμεν νὰ τὴν πιστεύσωμεν. Τὸ μνημεῖον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸν τόπον καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ το διαθήσῃ ἀνευ τῆς ἀδείας αὐτοῦ. Ἐὰν τὰ πράγματα βαίνωσιν οὕτω πως, οὐδόλως ἀπελπίζομεθα ὅτι θὰ ἴδωμεν ἡμέραν τινὰ τὰς πυραμίδας ἡμῶν μεταβαλλομένας εἰς λατομεῖα καὶ παραχωρουμένας εἰς κερ-

δοτικοπικὴν ἐπιχείρησιν. Καιρὸς εἶνε νὰ καταβληθῆ μείζων μέρημα πρὸς συντήρησιν τοῦ πλοῦτου τούτου τῆς τέχνης καὶ νὰ ἀπονέμηται μείζον σέβας εἰς τὰ ἔχνη παρελθόντος ὅπερ εἶνε ἡ δόξα τῆς Αἰγύπτου».

Ὡς γνωστὸν οἱ δύο ἕτεροι ὀφειλίσκει ὑπάρχουσιν ὁ μὲν ἐν Παρισίοις, ὁ δὲ ἐν Λονδίῳ.

— Τοῦ διασῆμου ἐν Βενετίᾳ παλατιοῦ τῶν δογῶν κατεδαφίζεται ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία κατ' αὐτάς. Ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν οἱ θολωτοὶ τοῖχοι τοῦ μέρους τούτου τῆς οἰκοδομῆς εἶχον ὑποστηριχθῆ διὰ μεγίστων μοχλῶν σιδηρῶν, δυσαρέστον εἰς τὴν ὄψιν. Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ τὸ μέταλλον κατιώθη καὶ ἤρχιζε τὸ κτίριον νὰ καθίξῃ οὕτως, ὥστε ἐδέησε νὰ κατεδαφισθῆ τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἵνα προληφθῆ ἐπαπειλουμένη κατάπτωσις. Τὰ νῦν δὲ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ παλατιοῦ τῶν δογῶν θὰ ἀνοικοδομηθῆ οἷον ὑπῆρχε τὸ πρότερον, πιθανῶς γινομένης χρήσεως τῶν αὐτῶν λίθων.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Αἱ συνεδρίαὶ τοῦ Συλλόγου ἐπαναλαμβάνονται τῇ α' ὀκτωβρίου.

Ἐκ τῶν διορισθέντων ἀντιπροσώπων τοῦ Συλλόγου εἰς τὰς ἐν Πομπηίας ἑορτάς ἀπηλλθον εἰς Νεάπολιν οἱ κκ. Α. Κορδέλλας καὶ Σ. Π. Λάμπρος κωλυθέντος τοῦ κ. Α. Φραβασίλη. Οὗτοι δὲ μετὰ τοῦ κ. Κωνστ. Καραπάνου παρέστησαν εἰς τὰς γενόμενας ἑορτάς, ὧν περιγραφή θέλει δημοσιευθῆ προσεχῶς. Ὁ διευθυντὴς τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἰταλικοῦ βασιλείου κ. Μιχαὴλ Ruggiero παρέδωκε τοῖς ἀντιπροσώποις διὰ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Συλλόγου πολυτελέστατον λεύκωμα περιέχον πραγματείας περὶ Πομπηίας καὶ χρωμολιθογραφίας τῶν ἀνευρεθέντων.

Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως εὐηρεστήθη αἰτήσῃ τοῦ Συλλόγου νὰ παράσῃ τῇ ἐν Νεᾷ Πικέρνῃ ἀρτιστυστάτῳ σχολῇ τοῦ Συλλόγου ὑπὲρ τῶν ἐκεῖ ἐγκαταστάτων ἑλληνοαλβανῶν τὸ ἀναγκαῖον ὕλικόν πρὸς κατασκευὴν θρανίων καὶ ἀνέγερσιν παραπήγματος σχολείου, παρασχόν τὴν πρὸς τοῦτο πίστωσιν τῷ ἐπάρχῳ Ἡλείας.

Ἡ σχολὴ τῶν ἀπόρων παιδῶν Χαλκίδος διελύθη μὴ ἐπαρκούσης μόνης τῆς ὑπὸ τοῦ Συλλόγου διδομένης συνδρομῆς πρὸς διατήρησιν αὐτῆς.

ΧΡΟΝΙΚΑ

Τέχναι καὶ Ἐπιστήμαι.—Ἐν τῷ Βελγικῷ Ἀθηναίῳ ἐδημοσιεύθη πραγματεία τις τοῦ Ἀδόλφου Σελενὲρ περὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων τῶν νεωτέρων Ἀθηνῶν. Ὁ εἰδήμων συγγραφεὺς, ἐπαινῶν ἐν γένει τὰ ἀθη-

ναϊκὰ κτίρια, ἐξαιρεῖ τὸ Ἀστεροσκοπεῖον, τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὴν Ἀκαδημίακν. Ἀλλὰ μετ' ἀληθοῦς ἐνθουσιασμοῦ ὁμιλεῖ ἰδίως περὶ τῆς Ἀκαδημίας: «Τὸ ὅλον οἰκοδόμημα, λέγει, εἶνε γνησιωτάτου ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ. Ἀγνοεῖ τις τί μᾶλλον νὰ θαυμάσῃ ἐν τῷ ἀριστουργήματι τούτῳ, τὴν ἀπλὴν καὶ χαρίεσσαν ἐκ τῆς πολυχρωμίας ἐντύπωσιν, ἢ τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων μερῶν ἀναλογίαν. Ὁ ἀρχιτέκτων εἰσέδυσεν εἰς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Τὰ πάντα ἐν τῷ ἔργῳ του εἶναι ἀπλᾶ συγχρόνως καὶ μεγαλοπρεπῆ, ἀνάλογα καὶ ἐναρμόνια. Ὑπερτεροῦσα τῶν ἐν Γερμανίᾳ κλασικῶν μνημείων, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἄλλως ἀξιοσημειώτων ἔργων, τῶν ἀνεγερθέντων ὑπὸ τοῦ Κλέντσε καὶ τοῦ Σθαντάλερ ἐν Κελχάιμ καὶ ἐν Ρατισβόνη εἰς τὰ κλέη τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, ἀδιστακτικῶς ἀποφαινομαι, ὅτι ἡ Ἀκαδημία τοῦ Χάνσεν εἶνε τὸ θαυμασιώτατον ἀρχιτεκτονικόν ἔργον τῆς νεωτέρας Εὐρώπης. Εὐχομαι ὅπως οἱ βραβεύμενοι ἡμῶν ἀρχιτέκτονες, ἀφοῦ παρατηρήσωσι τὰ νεώτερα κτίρια τῆς Βιέννης καὶ τὰ ἀρχαῖα κτίρια τῆς Ρώμης, ἔλθωσιν εἰς Ἀθήνας, ὅπως ἐκμάθωσι τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἴδωσι τίνι τρόπῳ δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσιν αὐταὶ ἐλλόγως εἰς νεωτέρας οἰκοδομὰς».

— Τὸ ναυπηγεῖον τῆς Σύρου ἐξακολουθεῖ ἐργαζόμενον, ἀνερχομένης τῆς ἀξίας τῶν ἐν αὐτῷ ναυπηγουμένων κατ' αὐτάς πλοίων εἰς δύο καὶ ἡμισυ ἑκατομμύρια δραχμῶν.

— Λέγεται ὅτι ἐγένετο ἐν Ἀμερικῇ νέα ἐφαρμογὴ τοῦ τηλεφώνου. Ἐτέθη ἐν Mansfield τῆς πολιτείας Ohio τηλεφώνον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκκλησίας. Τὸ ὄργανον τοῦτο προώρισται νὰ φέρῃ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας τὸν ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἱερέως μέχρι τῶν ὄτων ἐκείνων ὅσους ἡ νόσος ἢ τὸ γῆρας ἀναγκάζουσι νὰ μένωσιν οἴκοι. Ἡ ἐφαρμογὴ αὕτη τοῦ τηλεφώνου προεκάλεσε πολλὰς σκέψεις. Οἱ πονηροὶ λέγουσιν ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη εἶνε ἀπὸ ἄκρον ἄκρον τῆς ἐν εὐμαρείᾳ εὐσεβείας ἕτεροι λέγουσιν ὅτι συνεκινήθησαν βλέποντες τὸ θεῖον ῥευστὸν (τὸν ἤλεκτρισμα) φέρον παρηγορίαν τινὰ εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην αὐτῆς ἕτεροι τέλος ἐπιθυμοῦσι νὰ προβῶσιν εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην καὶ προτείνουσι νὰ ἐφαρμοσθῆ τὸ τηλεφώνον ἐν τῇ ἐξομολογήσει, προσθέτοντες ὅτι ὁ ἤλεκτρισμός, ὅστις μέχρι τοῦδε ἐχρησίμειυσεν εἰς τὸ νὰ βραχύνῃ τὰς ἀποστάσεις, καλὸν θὰ ἦτο ἂν ἐν τισὶ περιστάσεσιν ἐμήκυνεν αὐτάς. Τὰ καθ' ἑκάστην ἀποκαλυπτόμενα σκάνδαλα τοῦ καθολικοῦ ἱερατείου, τὰ ἔχοντα τὴν πηγὴν αὐτῶν ἐν τῇ ἐξομολογήσει, ἀποδεικνύουσιν πόσον ἀναγκασία εἶνε ἡ μήκυνσις τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ ἐξομολογοῦντος καὶ ἐξομολογουμένου.

— Ἀπεβίωσεν ἐν Παρισίοις ἐξηκοντούτης τὴν ἡλικίαν ὁ γελοιογράφος κόμης Ἀμεδαῖος Νῶε, ὁ γνωστὸς ταῖς πᾶσιν ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Χάμ ὅπερ ἔλαβεν ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς ὑπαινισσόμενος τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κόμητος Νῶε ὁμοτίμου τῆς Γαλλίας. Τεσσαρακονταετίαν ὄλην ἐκόσμηε τὰ

περιοδικὰ τῶν Παρισίων ἐκφράζων διὰ γραμμῶν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἤθελεν ἐκφράσει διὰ τῶν δηκτικῶν καὶ κωμικῶν στίχων του.

— Ὡσαύτως ἀπεβίωσεν ἐν Παρισίοις ἐνενηκοντούτης ὁ βαρὼν Ταίυλορ ἄγγλος πρὸς πατρὸς ἀνὴρ δημοτικώτατος, σκοπὸν τοῦ βίου του προθέμενος τὴν διὰ τοῦ συνεταρισμοῦ βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν περὶ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος ἀσχολουμένων. Πρὸς τοῦτο δὲ συνέστησε διαφόρους συλλόγους πρὸς περιθάλψιν τῶν ἠθοποιῶν, τῶν μουσικῶν, τῶν καλλιτεχνῶν, τῶν συγγραφέων κλπ., καταβαλὼν ἐξ ἰδίων ὑπὲρ τὰς εἰκοσιεπτὰ χιλιάδας φράγκων. Διὰ τῆς δραστηριότητος δ' αὐτοῦ οἱ σύλλογοι οὗτοι ἔχουσι σήμερον περιουσίαν ἐπτὰ περίπου ἑκατομμυρίων φράγκων.

— Ὡσαύτως ἀπεβίωσεν ἐν Ἑλβετίᾳ ὁ διάσημος γάλλος ἀρχιτέκτων Βιολλέ le Duc ἐν ἡλικίᾳ πέντε καὶ ἐξήκοντα ἐτῶν. Ἀνὴρ συνδέων τὴν θεωρίαν μετὰ τῆς πείρας ἀνεκαίνισε πλεῖστα ἀρχαῖα οἰκοδομήματα ἐν οἷς καὶ τὴν Παναγίαν τῶν Παρισίων. Ἦτο δὲ κεκηρυγμένος ἐχθρὸς ἀδιάλλακτος τῶν περὶ τέχνης ἀκαδημαϊκῶν διδασκαλιῶν διὰ τοῦτο καὶ ἐνομίσθη ὡς παραγνωρίζων τὸ κάλλος τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ἀπορρίπτων πᾶν τὸ μὴ γοθικόν. Ἄλλ' ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ποιικίλων συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐξάγεται ὅτι οὐδὲν εἶδος ἀρχιτεκτονικῆς ἔψεγεν ἄλλὰ τὸναντίον διετείνατο ὅτι ἕκαστος λαὸς ὀφείλει νὰ προτιμᾷ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἣτις συμφέρει εἰς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ὥστε εἶνε προτιμότερον νὰ παραδέχεται νέους ἀρχιτεκτονικοὺς τύπους ἐὰν εἶνε συμφέροντες, ἢ νὰ εἰσάγῃ ἀρχαίους ἔχοντας μὲν κάλλος ἀλλὰ μὴ ὄντας καταλλήλους.

— Ἐν τοῖς περιχώροις τῶν Παρισίων πλούσιός τις ἰδιοκτῆτης συνέστησε γηροκομεῖον τῶν ζῶων. Τινὰ τῶν ζῶων τῶν εὐρίσκομένων ἐν τῷ καταστήματι τούτῳ ἔφθασαν κατ' αὐτὸν εἰς ἕκτακτον γῆρας· οὕτω π. χ. κατέχει δάμαλιν ἡλικίας 30 ἐτῶν, ἡμίονον 72 ἐτῶν, χοῖρον ἐτῶν 25, αἶγα 18 ἐτῶν, μελεαγρίδας 12 ἐτῶν. Ὑπάρχει ἐν τῷ ζωοτροφείῳ τούτῳ χῆν ἡλικίας 37 ἐτῶν, οὗ ἡ γαστήρ ἐφάπτεται τοῦ ἐδάφους καὶ οἱ πόδες εἶνε παραμυρορφωμένοι. Ἐν τινι κλωβῷ ὑπάρχει ἀκανθυλλίς 28 ἐτῶν ἡλικίας καὶ στρουθὸς 31 ἐτῶν. Ὁ ἐν λόγῳ ἰδιοκτῆτης προσφέρεται νὰ ποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν τῆς ἡλικίας τῶν ζῶων αὐτοῦ δι' ἐγγράφων καὶ πιστοποιητικῶν. Φαίνεται ὅτι τὰ κατοικίδια ζῶα, ὅταν δὲν ἐξαντλῶνται ὑπὸ τῶν κόπων ἢ τῆς παραγωγῆς τοῦ γάλακτος, δύνανται νὰ φθάσωσιν εἰς ἡλικίαν πολὺ ἀνωτέραν ἐκείνης εἰς ἣν συνήθως φθάνουσι. Παράδειγμα τούτου πρόκεινται πολλὰ ζῶα διατηρούμενα ἐν ἐξαίρετικαῖς περιστάσεσιν, ἕνεκα ἀναμνήτεως ἢ ἰδιαίτερας ἀγάπης καὶ μὴ ὑποβαλλόμενα εἰς τοὺς συνήθεις κόπους καὶ ἐργασίας.